

e-ISSN: 2822 - 6925

OLGU

sosyoloji dergisi | journal of sociology

cilt:3 | sayı:2

Yayın Tarihi: 31/12/2024

Published Date: 12/31/2024

Yayın Sezonu: Aralık 2024

Published Date Season: December 2024

Kuruluş: 2022

Founded:2022

Bir Samsun Üniversitesi yayınıdır.

A Samsun University publication.

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) elektronik olarak yayımlanır.

Published twice a year (June and December) as a e-journal.

Yayın dili: Türkçe ve İngilizce

Official Language: Turkish and English

E-posta: olgusosyoloji@samsun.edu.tr

e-Mail: olgusosyoloji@samsun.edu.tr

Site: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olgusos>

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olgusos>

Telefon: +90 (362) 313 0055 / 1546

Telephone: +90 (362) 313 0055 / 1546

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumu görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

OLGU Sosyoloji Dergisi, sosyolojik araştırmaları merkeze alan ve hem Türk sosyolojisine hem de dünya sosyolojisine akademik katkı sunmayı amaçlayan yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

The OLGU is an international peer-reviewed journal that focuses on sociological research and is published twice a year (June and December) aiming to make academic contributions to the field of sociology in both Turkey and the world.

OLGU Sosyoloji Dergisi; yazarlar, hakemler, editör kurulu üyeleri, yayın kurulu üyeleri ve danışma/bilim kurulu üyeleri arasında herhangi bir ayrımcılık yapmadan coğrafi, ideolojik ve kültürel farklılığa imkân tanıyan bir dergidir.

The OLGU is a journal that allows geographical, ideological and cultural differences without any discrimination against authors, referees, editorial board members and advisory/scientific board members.

OLGU Sosyoloji Dergisi'nde sosyolojiyi merkeze alan teorik ve uygulamalı (nitel, nicel ve karma) araştırmalar yer almaktadır. Bunun yanı sıra OLGU Sosyoloji Dergisi, sosyoloji yazınında yer alan kitapların kritikleri ve makalelerin çevirilerine de yer vermektedir.

The OLGU contains theoretical and applied (qualitative, quantitative and mixed) researches centered on sociology. In addition, OLGU also includes book reviews in sociology as well as translations of articles published in other languages originally.

OLGU Sosyoloji Dergisi, gönderilen aday makalelerin değerlendirmesi, dizgisi ve yayımlanması için hiçbir şekilde ücret talep etmemektedir. Yayımlanan makaleler için yazarlara bir telif ödenmemektedir. Yayımlanan makalelerin telif hakkı OLGU Sosyoloji Dergisi'ne aittir.

The OLGU Journal of Sociology does not charge any fees for the evaluation, string and publication of the submitted candidate articles. No royalties are paid to the authors for the published articles. The copyright of the published articles belongs to OLGU sociology journal.

OLGU Sosyoloji Dergisi açık veri ve açık bilim politikasını benimseyen ücretsiz elektronik bir dergidir.

The OLGU Journal of Sociology is a free electronic journal that adopts an open access policy.

OLGU Sosyoloji Dergisi'ne gönderilen aday makaleler, çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak salt çoğunluk esas alınmak suretiyle en az iki hakemin görüşleri doğrultusunda ve alan editörleri tarafından ayrıntılı raporlar ve değerlendirme formlarıyla ortalama 120 gün içerisinde kabul veya reddedilmektedir. Editör ve alan editörleri ön kontrol aşamasında şablona, kurallara veya kapsama uymayan makaleleri reddetme yetkisine sahiptir. Kabul edilmiş makalelerin yayımlanması veya hangi sayıda yer alacağı tümüyle editör ve yayın kurulunun yetkisindedir.

Articles submitted to the OLGU Journal of Sociology are evaluated within an average of 120 days in accordance with the opinions of at least two referees and with detailed reports and evaluation forms by the field editors based on the absolute majority by applying a double-sided blind refereeing system. Editors and field editors have the authority to reject articles that do not comply with the template, rules or scope before the article is sent to referees. It is entirely the authority of the editor and the editorial board to publish the accepted articles or to which number they will be included.

Sahibi - Owner

Samsun Üniversitesi adına
On behalf of Samsun University
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Baş Editör – Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Alan Editörleri – Field Editors

Teorik Çalışmalar Editörü – Theoretical Studies Editor

Doç. Dr. Mehmet TAN
Siirt Üniversitesi – Siirt/TÜRKİYE

Nitel Çalışmalar Editörü Qualitative Studies Editor

Prof. Dr. Mahmut KAYA
Harran Üniversitesi – Şanlıurfa/TÜRKİYE

Nicel Çalışmalar Editörü Quantitative Studies Editor

Doç. Dr. Muhammet FIRAT
Fırat Üniversitesi- Elazığ/TÜRKİYE

Karma Yöntemler Editörü Mixed Method Editors

Dr. Öğr. Üyesi Hale Nur UYANIK
Trabzon Üniversitesi – Trabzon/TÜRKİYE

Çeviri Editörü – Translation Editor

Doç. Dr. Adem İNCE
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Kitap Kritik Editörü Book Reviews Editor

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TURĞUT
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Türkçe Dil Editörü Turkish Language Editor

Arş. Gör. Banu DEMİRBAŞ
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editörü English Language Editor

Doç. Dr. Adem İNCE
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Dizgi - String

Dr. Öğr. Üyesi Vefa Can KAYA
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Sekreteryaya - Secreteriat

Arş. Gör. Rukiye GEÇER
Samsun Üniversitesi-Samsun/TÜRKİYE

Yayın Kurulu – Editorial Board

Prof. Dr. Bianca FREIRE-MEDEIROS | University of Sao Paulo– Sao Paulo/BRASIL
Prof. Dr. Faouzi BENDRIDI | University of Souk Ahras – Souk Ahras/ALGERIA
Prof. Dr. Paul BAGGULEY | University of Leeds – Leeds/UK
Prof. Dr. Sıtkı KARADENİZ | Mardin Artuklu Üniversitesi – Mardin/TÜRKİYE
Doç. Dr. Annula LINDERS | University of Cincinnati– Cincinnati/ABD
Doç. Dr. Figen KANBİR | Siirt Üniversitesi – Siirt/TÜRKİYE
Doç. Dr. İlyas SUCU | Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Samsun/TÜRKİYE
Doç. Dr. Müşerref YARDIM | Necmettin Erbakan Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE
Doç. Dr. Tuba DUMAN | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar YEŞİLYURT | Samsun Üniversitesi – Samsun/TÜRKİYE

Danışma Kurulu – Advisory Board

Prof. Dr. Adel BEL KAHLA | University of Tunis – Tunis/TUNISIA
Prof. Dr. Ahmet UYSAL | İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Alev ERKİLET | İbn-i Haldun Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Bessiere CELINE | Université Paris Dauphine– Paris/FRANCE
Prof. Dr. Bianca FREIRE-MEDEIROS | University of Sao Paulo– Sao Paulo/BRASIL
Prof. Dr. Biray KOLLUOĞLU | Boğaziçi Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Duygu ALPTEKİN | Manisa Celal Bayar Üniversitesi – Manisa/TÜRKİYE
Prof. Dr. Faouzi BENDRIDI | University of Souk Ahras – Souk Ahras/ALGERIA
Prof. Dr. Meltem KARADAĞ | Gaziantep Üniversitesi – Gaziantep/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN | Sakarya Üniversitesi – Sakarya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Niaz MUHAMMED | University of Peshawar – Peshawar/PAKİSTAN
Prof. Dr. Nuray KARACA | Atatürk Üniversitesi – Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Paul BAGGULEY | University of Leeds – Leeds/UK
Prof. Dr. Ramazan YELKEN | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – Ankara-TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep YILDIZ | Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi – Balıkesir/TÜRKİYE
Prof. Dr. Reşat AÇIKGÖZ | Selçuk Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Serkan GÜZEL | Pamukkale Üniversitesi – Denizli/TÜRKİYE
Prof. Dr. Susran E. EROĞLU | Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi – Osmaniye/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL | Sakarya Üniversitesi – Sakarya/TÜRKİYE
Doç. Dr. Annula LINDERS | University of Cincinnati– Cincinnati/ABD
Doç. Dr. Aykut SİĞİN | Aksaray Üniversitesi – Aksaray/TÜRKİYE
Doç. Dr. Ayşegül DEMİR | Sinop Üniversitesi – Sinop/TÜRKİYE
Doç. Dr. Celal İNCE | Bitlis Eren Üniversitesi – Bitlis/TÜRKİYE
Doç. Dr. Ejder ULUTAŞ | Muş Alparslan Üniversitesi – Muş/TÜRKİYE
Doç. Dr. Esra IŞIK | Dumlupınar Üniversitesi – Kütahya/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hülya ÇAKIR | Yozgat Bozok Üniversitesi – Yozgat/TÜRKİYE
Doç. Dr. Kerem ÖZBEY | Artvin Çoruh Üniversitesi – Artvin/TÜRKİYE
Doç. Dr. Muhammet Murat ÖZKUL | Emekli Öğretim Üyesi – Bursa/TÜRKİYE
Doç. Dr. Özgür KIRAN | Samsun Üniversitesi – Samsun/TÜRKİYE
Doç. Dr. Özlem ULUÇ KÜÇÜKCAN | Marmara Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE
Doç. Dr. Suna TEKEL | İnönü Üniversitesi – Malatya/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Emrah BAŞARAN | İzmir Katip Çelebi Üniversitesi – İzmir/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İlknur EKİZ ATAŞER | KTO Karatay Üniversitesi – Konya/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Leyla AYDEMİR | Karadeniz Teknik Üniversitesi – Trabzon/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Oya ERYİĞİT GÜNLER | K. Mehmetbey Üniversitesi – Karaman/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Rukiye SATILMIŞ | Muş Alparslan Üniversitesi – Muş/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yelda SEVİM | Fırat Üniversitesi – Elazığ/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KURNAZ | Karabük Üniversitesi – Karabük/TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi / Research Article

1	Muhammet N. Çakmak	2014- 2023 Spotify Top 10 Listelerinin Bağımlılık Sosyolojisi Bağlamında İncelenmesi
<i>Analyzing Spotify Top 10 Lists from 2014 to 2023 in the Context of Sociology of Addiction</i>	49
2	Hasan Tahsin Yazıcı	Türkiye'deki Engelli Hakları Hareketlerinin İncelenmesi
<i>Examining Disability Rights Movements in Turkey</i>	63
3	İlknur Ekiz Ataşer	Emek Piyasasında Çalışma Yaşamı, Belirsizlik ve Risk: Sanayi Bölgelerinde Bir Alan Araştırması
<i>Working Life, Uncertainty and Risk in the Labor Market: A Field Research in Industrial Zones</i>	79
4	Nilgün Macit
Özgür Kıran	Yemek ve Toplum: Kültür, Kimlik ve Eşitsizlikler
<i>Food and Society: Culture, Identity and Inequalities</i>	97

Derleme Makale / Review Article

1	Hatice Alptekin	Engelli Bireylerin Gündelik Yaşamda Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Pratikleri
<i>Social Exclusion Practices Encountered by Disabled Individuals in Daily Life</i> | 107 |
|---|-----------------|--|-----|

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

1	Ersel Kiraz	Modern Sosyolojinin Köklerine Bir Yolculuk: Clarke'ın Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji İncelemesi
<i>A Journey to the Roots of Modern Sociology: Clarke's Analysis of Marx, Marginalism, and Modern Sociology</i> | 118 |
|---|-------------|---|-----|

Yazar Bilgileri
Author(s)

Dr.
Muhammet Nurullah ÇAKMAK
Eskişehir Teknik Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi
Spor Yöneticiliği Bölümü
mncakmak@eskisehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3582-9989

Öz

Teknolojinin getirdiği dijitalleşmeyle müzik gündelik hayatımızın önemli bir parçası olmuştur. Günün hemen her anında ve her mekânda ulaşılabilen müzik, insan davranış ve tutumlarında önemli bir etkiye sahiptir. Gençlerin daha yoğun dinlediği, çocuklarsa kolayca ulaşabildiği popüler müzik içerikleri, yüz milyonları aşan izlenme sayılarıyla bağımlılık açısından incelenmeyi hak etmektedir. Bu doğrultuda en yaygın şarkılar tespit edilmesi ve içeriklerinin bağımlılık sosyolojisi perspektifinden incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada son on yılın top 10 şarkı listesi bağımlılık sosyolojisi bağlamında incelenmiştir. Şarkılar Spotify'n yayımlanmış olduğu listelerden alınmıştır. 2014-23 arası 10 yılın top 10 listesi, toplamda 100 şarkı örnekleme dahil edilmiştir. Araştırmada nitel doküman analizi ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre madde kullanımı, şiddet, argo-küfür ve depresyon olarak 4 ana tema bulunmuştur. Söz konusu temaların 2017 yılından sonra oluştuğu görülmüştür. Bu tarih rap müziğin listelere girmeye başladığı dönemdir. Müzik türüne göre analiz yapıldığında olumsuz ifadelerin tamamına yakınının rap müzik türünde toplandığı bulunmuştur. Bu yıldan itibaren bağımlılık içeriklerinin artarak devam ettiği görülmüştür. Yıllar içinde şarkılarda bağımlılık ifadelerinin hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Söz konusu ifadeler rap müzik özelinde toplanmıştır. İlgili literatür incelendiğinde dünyada bu yönde bir artış olduğu saptanmıştır. Söz konusu bulgular ilgili literatürle örtüşmektedir.

Abstract

With the digitalization brought by technology, music has become an integral part of our daily lives. Music, accessible at almost any moment and place throughout the day, has a significant impact on human behaviors and attitudes. Popular music content, which is more intensely listened to by young people and easily accessible to children, deserves to be examined in terms of addiction with its viewing numbers exceeding millions. In this context, identifying the most common songs and examining their contents from the perspective of addiction sociology is aimed. In this study, the top 10 song lists of the last decade have been examined in the context of addiction sociology. The songs were taken from the lists published by Spotify. The top 10 list of the last 10 years from 2014 to 2023, totaling 100 songs, was included in the sampling. Qualitative document analysis method was used in the research. According to the findings obtained, substance use, violence, profanity, and depression were identified as four main themes. It has been observed that these themes emerged after 2017. This date marks the period when rap music started to enter the charts. When analyzed by music genre, it was found that almost all negative expressions were concentrated in the rap music genre. It has been observed that addiction contents have been increasing since this year. It is observed that addiction expressions in songs have increased rapidly over the years. These expressions are specifically concentrated in rap music. When the relevant literature is examined, an increase in this direction worldwide is determined. These findings are consistent with the relevant literature.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi /Received
10.06.2024

Kabul Tarihi/Accepted
17.10.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Bağımlılık Sosyolojisi / Sociology of Addiction
Spotify /Spotify
Rap Müzik/ Rap Music
Madde kullanımı/ Substance use

Makale beyanı

Bu çalışma özgün bir makaledir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Çakmak, M.N. (2024). 2014- 2023 Spotify Top 10 Listelerinin Bağımlılık Sosyolojisi Bağlamında İncelenmesi. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), ss. 49-62.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1498809>

1. Giriş

Bağımlılık tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz açısından da önem arz eden bir gerçekliktir. Madde kullanım oranı her yıl katlanarak artmakta, küresel bir pandemiye dönüşmektedir. Gerek Birleşmiş Milletler raporları (United Nations Office on Drugs and Crime, 2022) gerekse Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM, 2023) verileri alarm verici düzeyde bağımlılık konusunda uyarılar yapmaktadır. Bu anlamda bağımlılığın etkisini hayatımızın birçok alanında her yıl artarak hissedeceğimizi söylemek mümkündür.

Bağımlılık sosyolojisi, artan bağımlılık oranlarıyla birlikte daha önemli hale gelmiştir. Dünyada bağımlılıkla alakalı 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sosyolojik araştırmalar yapılmaktadır. Savaş sonrası ana sosyoloji teorileri bağımlılığın toplumsal tarafını incelemiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünde bağımlılık sosyolojinin tarihsel seyri ve günümüzdeki durumu hakkında genel bir özet verilmiştir. Müziğin de bu alanlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Bağımlılık ve müzik arasında toplumsal bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür (Gidwani, vd. 2002). Yapılan araştırmalar gündelik hayatımızın önemli bir kısmını müzik dinleyerek geçirdiğimizi göstermektedir (Rentfrow, 2012). Bu oran gençler arasında çok daha yaygındır (Williams vd., 2019). Hayatımızın bu kadar içinde olan bir olgunun insan davranışı üzerinde etkisi olduğunu tahmin etmek güç değildir. Daha açık ifadeyle dinlenen müziğin insan davranışı üzerindeki etkisi bilinen bir durumdur (Roberts, 2002). Bu anlamda dinlediğimiz müziklerin içeriği önemli bir konuma yükselmektedir.

İnsan hayatında önemli bir yeri olan müziğin, bağımlılıkla ilişkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle hit şarkılar üzerinden belirli dönemleri kapsayan çalışmaların (son 40 yıl, 30 yıl vs. gibi) sıklıkla yapıldığı görülmektedir (Hall vd., 2013; Hanba & Hanba, 2018; Herd, 2008; Primack vd., 2010). Türkçe literatürde de şarkıların bağımlılık ifadeleri içermesi bakımından çalışıldığı görülmüştür. Ancak bu çalışmaların 5-10 şarkıyı ya da içinde bulunulan yılı kapsadığı görülmüştür (Arslan & Kırloğlu, 2019; Çınardal, 2023; Işık, 2018; Çoban ve Sonsel, 2024). Belirli bir dönemi kapsayan, geniş çaplı şarkıları inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada 2014-23 yılları arasında top 10 listelerinde yer alan toplam 100 şarkı incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın bu son 10 yılı ve 100 şarkıyı kapsayan Türkçe literatürdeki ilk bağımlılık çalışması olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan belirli bir dönemi kapsamaması nedeniyle bu çalışmanın sonraki yapılacak çalışmalar için bir kaynak olması beklenmektedir.

Nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi ve betimsel analiz yöntemi ile elde edilen bulgular madde kullanımı, şiddet, argo-küfür ve depresyon olmak üzere 4 tema altında toplanmıştır. Temalar birbirleriyle ilişkili olarak bağımlılık kategorisi altında birleşmiştir. Son yılların hit şarkılarında bağımlılık fenomenine atıf yapan ifadelerde yüksek ve devamlı bir artış olduğu görülmüştür. Bu durumun bağımlılık ve müzik literatürü ile uyumlu olduğu, mevcut çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunduğu saptanmıştır.

2. Bağımlılık Sosyolojisi

Bağımlılık konusu her geçen gün daha yakından hissettiğimiz toplumsal bir fenomene dönüşmüştür. Dünyada ve ülkemizde ciddi ve oldukça hızlı sayılabilecek ölçekte bağımlılığın arttığı rapor edilmektedir. BM'nin 2023 yılında yayımladığı rapora göre dünyada uyuşturucu madde kullanan 296 milyon insan bulunmaktadır. Son on yılda bu oran %23 oranında artarken, madde kullanımından kaynaklanan bozukluklar (substance disorder) % 45 oranında artmıştır (World Drug Report, t.y.). Raporda bağımlı sayısının önümüzdeki yıllarda artacağı öngörülmektedir. Amerika Halk Sağlığı merkezinin verilerine göre 2015'de aşırı dozdan hayatını kaybedenlerin sayısı 48.126 olurken 2023 yılında aşırı dozda ölenlerin sayısı 109 bine ulaşmış, son 8 yılda %100'den fazla artış göstermiştir (National Center for Health Statistics, 2024). Dolayısıyla madde kullanım oranlarının küresel çapta bir sorunla karşı karşıya kaldığımızı gösterdiği söylenebilir.

Türkiye için de durum pek farklı değildir. Ülkemiz gerek coğrafi konumu gerekse genç nüfusu itibarıyla uyuşturucu istatistiklerinde dünya ortalaması ile paralel gidiyor denilebilir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı uyuşturucu raporuna göre Türkiye, "Balkan Rotası" olarak tanımlanan; Afganistan'dan başlayıp İran, Türkiye ve Balkan Ülkelerini de içine alarak Orta ve Batı Avrupa ülkelerine ulaşan uyuşturucu hattının önemli bir güzergahında hem transit hem de hedef ülke olarak bulunmaktadır. Bu hat küresel ölçekte yakalanan eroin ve morfinin %50'sini barındırmaktadır (United Nations Office on Drugs and Crime, 2022). 2020 yılında ülkemizde ele geçirilen eroin miktarı Avrupa ülkelerinin tamamının üç katıdır. Bu da uyuşturucunun ülkemizde yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biri olarak karşımızda durmaktadır (EGM 2023).

Her yıl ülkemizde uyuşturucu ve buna bağlı olarak operasyonlar artmaktadır. 2020 yılında 159 bin küsur olaya müdahale edilirken bu oran 2021 yılında %35,5 artışla 215 bin, 2022 yılında %27,2 artışla 294 bini, 2023 yılında ise 313 bini aşmıştır (EGM 2023). Bu oranlar bize uyuşturucunun her yıl ne kadar hızlı bir biçimde arttığını ortaya koyan çarpıcı rakamlardır.

Her ne kadar keyif verici maddelerin kullanımı milattan önce 4 binlere, Mısır, Çin Hint gibi kadim uygarlıklara dayansa da günümüzdeki anlamıyla bağımlılık, modern bir olgudur (Adrian, 2002). Batı toplumu için bağımlılık kavramının keşfi 18. Yüzyılın sonundan 19. Yüzyılın başlarına gitmektedir. Daha önce modern anlamıyla bağımlılık kavramına ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır. İlk olarak Amerika'da alkollü içeceklere yönelik karşı konulamaz arzuya ilişkin raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlardan önce insanların istedikleri zaman içtikleri istemediklerinde ise uzak

durdularına inanılmaktaydı. Ancak alkol konusundaki çalışmalarla birlikte ilk olarak bağımlılığın ana semptomu kontrol kaybı olarak tanımlanmıştır (Levine, 1985).

1884 yılına gelindiğinde bağımlılık artık bilimsel olarak çalışılan bir konu haline gelmiştir. Bu yılda günümüzde varlığı hala devam eden Bağımlılık Çalışmaları Topluluğu kurulmuştur (<https://www.addiction-ssa.org/>). İlerleyen yıllarda bilim dünyasının bağımlılığa ilişkin ilgisi artarak devam etmiştir. 1914 yılına gelindiğinde yapılan çalışmaların özetinde bağımlılık kelimesinin 40 bin kez geçtiği tespit edilmiştir (West & Brown, 2013). Söz konusu veriler bize bağımlılığa ilişkin dikkatin erken sayılabilecek bir dönemde başladığını göstermektedir.

Modern bağımlılık kavramının ortaya çıkışına ilişkin tarihsel kayıtlar bunu söylerken bağımlılığın kendisi günümüzde nasıl tanımlanmaktadır? Bu soruya verilen en genel cevap Amerikan Psikiyatri Birliğinin (APA) “Mental Bozuklukların Tanısı ve İstatistik El Kitabı” tarafından verilmektedir. Belirli aralıklarla yayımlanan kitabın son versiyonu V. Baskıya ulaşmıştır. DSMI olarak kısaltılan kaynakta bağımlılık “Madde kullanım bozukluğunun temel özelliği, bireyin maddeye bağlı önemli sorunlara rağmen maddeyi kullanmaya devam ettiğini gösteren bir dizi bilişsel, davranışsal ve fizyolojik semptomdur” (American Psychiatric Association, 2013) şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı kaynakta APA madde kullanım bozukluğuna ilişkin bir dizi kriter açıklamıştır. Bu kriterler kontrol kaybı, sosyal ilişkilerin bozulması, riskli kullanım ve farmakolojik kriterlerdir. Bu başlıkların bir dizi alt başlığı da bulunmaktadır. Söz konusu semptomlardan iki veya üçünün varlığı hafif, dört ila beş arası orta, altı ve üzeri semptomun varlığı ise şiddetli bağımlılığa işaret etmektedir.

Bağımlılığın genel olarak bu şekilde tanımlanması ortak kabul olarak yer almıştır denilebilir. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde yoğun olarak çalışılan bağımlılık kavramı genelde psikoloji, farmakoloji, tıp alanlarında görülmektedir. Sosyolojinin bağımlılığa ilişkin ilk müstakil araştırması 1931 yılında yılında L. Guy Brown tarafından The “Sociological Implications of Drug Addictions” adıyla yayımlanmıştır. Ancak bağımlılık sosyolojisine uzun yıllar rengini verecek olan kişi 1938’de yaptığı çalışmayla Alfred Lindesmith olacaktır. Lindesmith’in çığır açan başarısı, vücudu biyokimyasal olarak etkilemenin yanı sıra, ilaçların ve bunların yutulmasının ürettiği deneyimlerin, kimyasal bir maddenin insan fizyolojik sistemiyle etkileşimlerine indirgenemeyecek şekilde insanlar için anlamlı olduğunu göstermesiydi (Lindesmith, 1938). Sonraki yıllarda bağımlılık çalışmaları sosyolojinin farklı yaklaşımları açısından incelenmiştir. Her sosyolojik görüş kendi teorik çerçevesine göre bağımlılığı anlamaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yirmi yıldan fazla sosyolojiyi etkileyen Yapısal- İşlevselci yaklaşım bağımlılığı bir tür sapma, anomi olarak görmüştür. Toplumsal kurallara, değerlere yeteri kadar uyum sağlayamayan kişilerin içine düştüğü durum olarak değerlendirilen bağımlılık, sosyal yapının ürettiği bir sorun olarak kabul edilmiştir. Alt sınıflar, toplumla uyuşmayan kesimler, sınıf aşma araçlarından mahrum olan kişilerin bağımlı olma oranlarının daha yüksek olduğu iddia edilmiştir (Field, 1962; Horton, 1943; Merton, 1938; Schivelbusch, 2012)

Yapısal- işlevselciliğin “toplumun temelinde uzlaşma vardır; toplumu bir arada tutan şey bu konsensüstür; toplumsal kurumlar toplumun ihtiyaçları neticesinde doğmuştur” iddialarına karşı ortaya çıkan ve kökenini Marksizmden alan Çatışma Teorisi, bağımlılığa daha eleştirel düzeyde bakmıştır. Çatışmacılara göre bağımlılığa ilişkim politikalar, cezai yaptırımlar sınıfsal olarak farklılık göstermektedir. Alt sınıftan, ırktan, düşük statüde olan kişilerle daha avantajlı gruplar arasında ayrımcılık yapılmaktadır. Cezalar, yaptırımlar aynı oranda ve şiddette değildir. Sistem, bağımlılık politikaları üzerinden eşitsizlik üretmektedir. Buna ilişkin İrlandalılar, Siyahiler, Çinliler, banliyö sakinlerine yönelik ayrımcılığa dikkat çeken Çatışmacılar, söz konusu sınıflara yönelik kötü muamelede bağımlılığın bir araç olarak kullanıldığını savunmaktadırlar (Adrian, 2002; Erickson, 1980; Inciardi & Kurtz, 2007; Thio, 1998).

Rasyonel Seçim Teorisi ise bağımlılığa ilişkin çok farklı bir bakış açısı getirmiştir. Sınıf farklılıkları ya da anomi olarak görmek yerine bağımlılığı bir araya gelmesi düşünülmemeyen rasyonel seçimle anlamaya çalışmıştır. Uyarıcı maddelerin aklı perdelediği bilinmesine rağmen bağımlıların rasyonel seçici olarak tanımlanması iddialı bir çıkış sayılmıştır. Teoriye göre bağımlılar tıpkı tüketim mallarına gösterdiğimiz tepkiyi gösterirler. Fayda- maliyeti, ödül- cezayı dikkate alırlar. Mevcut hazı gelecekle zararlar tartarlar. Maddenin fiyatının artacağına yönelik beklenti, maddeye yönelik talebi esnetebilir. Bu anlamda bağımlılar da tüketiciler gibi rasyonel ölçütleri dikkate alarak seçim yaparlar (Becker & Murphy, 1988). Teori sonraları ciddi eleştiriler olsa da bağımlılığa ilişkin farklı görüşler ortaya koyması açısından önemli sayılabilir.

İşlevselcilik, Çatışma, Rasyonel Seçim gibi teoriler yapı, kurum, toplum, kültür, sınıf gibi daha makro düzeyde bağımlılığı tartışırken bireye, gündelik yaşama, sembollere odaklanan mikro teoriler de bağımlılığı anlamaya çalışmışlardır. Mikro sosyolojinin en bilinen teorilerinden Sembolik Etkileşimcilik bireye ve onun sembollerle ilişkisi üzerine odaklanarak bağımlılığı tartışmaya çalışmıştır. Teori, bağımlılığın sosyal etkileşim yoluyla nasıl gerçekleştiğini göstermeyi amaçlamıştır. Birey uyuşturucu kullanımını, bağımlı olmayı çevresinden öğrenir. Kendilerine ait semboller geliştiren bağımlılar, bu semboller aracılığıyla iletişime geçer. Toplumun diğer üyeleri de bu sembolleri alır ve bağımlı kişiyi buna göre belirler. Bu anlamda bağımlı olma süreci bir tür sembolik öğrenme sürecidir (Battjes, 1984; Dembo vd., 1985).

Mikro yaklaşımlardan bir diğeri damgalama teorisidir. Ervin Goffman üç tür damgadan söz eder: bedensel bozukluklardan kaynaklanan damga; karakter bozukluklarını, sapkınlığı, irade zayıflığını işaret eden damga; son olarak ırk, ulus, etnik kökenden kaynaklanan damga. Bağımlılar ikinci sırada yer alan damgalamaya tabi tutulurlar. Çevresi bireyi bağımlı olarak damgalar. İlk başlarda bunu kabul etmese de sonraları bu damga bireyin de kabulü ile üzerine oturur. Sonrasında artık o bir bağımlı olarak damgalanır (Goffman, 1986; Matthews, 2019).

Son olarak fenomenolojik yaklaşımın bağımlılığa ilişkin açıklamalarına yer verilebilir. Fenomenolojik yaklaşım bağımlılık kavramının kendisine odaklanmaya çalışır. Bireylerin anlam dünyasında bağımlı olmak nedir, nereye tekabül etmektedir, madde- birey ilişkisi nasıl gerçekleşmektedir, gibi sorular fenomenologların araştırma konularıdır. Kısaca fenomenoloji bağımlılığın doğasını anlamayı amaçlamaktadır (Copoeru, 2014; Schalow, 2017).

Bağımlılığa ilişkin sosyolojik teoriler kısaca bu şekilde açıklanabilir. Müziğin ve bağımlılık ilişkisinin sosyolojik olarak değerlendirilmesi ve bu alanla ilgili çalışmaların incelenmesi önemli sayılabilir. Bu anlamda bağımlılık ve müziğin sosyolojik anlamda incelenmesinin bağımlılık sosyolojisine mütevazı bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

3. Bağımlılık ve Müzik

Teknolojinin gelişmesiyle müzik araçları da değişmiş ve gelişmiştir. Önceleri plaklar daha sonra kaset çalar, cd çalar, mp3 çalar ve nihayet online dinleme platformlarıyla her anda ve mekânda müzik dinlemek insanlar için mümkün hale gelmiştir. Bu da müziği oldukça yaygın hale getirmiştir. Gündelik hayatımızın %15'inden fazlasını müzik dinleyerek geçirdiğimize yönelik çalışmalar mevcuttur (Rentfrow, 2012). Genç kuşaklarda ise bu oran daha da artmaktadır (Williams vd., 2019). Evde, okulda, işte, arabada, sporda hemen yerde olan müzik insan hayatında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu kadar hayatımızın içinde olan bir fenomenin hayatımızı etkileme olasılığı nedir sorusu ciddi anlamda sorulmalıdır. Müzik insanların ruh halinden duygu durumlarına, sosyal davranışlarından bireysel tarzlarına kadar insanı birçok yönden etkilerken (Rentfrow, 2012; Roberts, 2002), madde kullanımıyla ilişkisinin ne olduğu ise ciddi bir sorudur.

Bilindiği üzere medya araçları sadece toplumu yansıtmaz, aynı zamanda toplumu etkileyebilir, yönlendirebilir. Reklamlar bunun en güzel örneğidir. Bireyler medya tarafından etkilenmektedir. Bu durum bağımlılık yapıcı maddeler için de geçerlidir. Yapılan araştırmalar medyada maddeye maruz kalma ve başlama arasında ilişki bulmuşlardır (Austin vd., 2006; Gidwani vd., 2002; Primack vd., 2008). Müzik ise medya ürünleri içinde madde kullanımını etkileme, özendirme konusunda diğer medya ürünlerinden çok daha etkilidir (Diamond vd., 2006; Mark, 1986). Bu durum bilindiği için müzik içerikleri madde kullanımı açısından belirli periyotlarla incelenmiştir.

Popüler müzik türleri ve eserlerinde madde kullanımına ilişkin çalışmalar belirli aralıklarla yapılmaktadır. Belirli dönemi alan çalışmalar şarkı sözlerindeki madde kullanımına ilişkin ifadelerle odaklanmaktadır. Örneğin (Herd, 2008) 1979- 1997 arası dönemi incelemiştir. Yaptığı araştırmada her yıl şarkı sözlerinde madde kullanımını özendiren ifadelerde ciddi oranda artışın olduğu ortaya çıkmıştır. 1979- 1984 arası periyotta madde kullanımına referans olan içerik oran %11'ken 1994- 1997 arası dönemde bu oran %69'a yükselmiştir. (Primack vd., 2008) ve arkadaşları 2005 yılını baz alan 279 hit şarkıyı incelemişler ve bu oran %41,6 olarak bulunmuştur. Rap türündeki şarkılarda ise %90 düzeyinde madde kullanımı içeren ifadelerle rastlanmıştır. (Hall vd., 2013) Hall ve arkadaşlarının yapmış olduğu 1959-2009 yıllarını kapsayan 50 yıllık periyotta da benzer sonuçlar bulunmuş, son yıllarda şarkı sözlerinde madde kullanımını içeren ifadelerin çok hızlı bir şekilde arttığını göstermektedir. 1986- 2016 yıllarını kapsayan ve her yılın hit 40 şarkısını alan bir diğer çalışmada da benzer sonuçlar bulunmuştur (Hanba & Hanba, 2018). Ülkemizde meşhur olan rap şarkılarını içeren çalışmalar da benzer sonuçlara ulaşmıştır (Arslan & Kırhoğlu, 2019; Işık, 2018).

Yapılan çalışmalar müzik ürünleri içinde madde kullanımını içeren ifadelerin hızla arttığını göstermektedir. Medya ve müziğin bireyin tutum ve davranışlarını etkilemede önemli bir unsur olduğu ve müzik dinlemenin genç kuşaklarda daha yaygın ve yoğun olduğu dikkate alınır şarkılardaki bağımlılık ifadelerinin önemi daha da anlaşılacaktır. Söz konusu öneme binaen ülkemizdeki hit şarkılar seçilmiştir. İfade edildiği gibi şarkı sözlerini bağımlılık açısından inceleyen Türkçe birkaç çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalar 5-10 şarkı üzerinden yapılmıştır. Ancak yukarıda yer verilen yabancı çalışmalara benzer periyodik çalışmalara ülkemizde rastlanmamıştır. Bu çalışmada ülkemizdeki son 10 yılın en çok dinlenen 100 şarkısı seçilme nedeni söz konusu boşluğu tamamlayabilme kaygısıdır.

4. Yöntem

Araştırmada nitel doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen konuyla ilişkili yazılı, sesli ve görsel kaynakların analizini kapsamaktadır. Dokümanlar araştırmacılara gözlem ya da görüşme yapmaya gerek kalmadan ihtiyacı olan verilere ulaşmasını sağlar. Doküman inceleme yöntemi sayesinde daha objektif, uzun süreli analiz, daha büyük örneklem ve düşük maliyet avantajları elde edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bunun yanında betimsel nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Betimsel yaklaşımda araştırmacı fenomenin kendisine odaklanır, onu betimlemeyi amaçlar. Yorumlamacı yaklaşımdan farklı olarak betimsel yaklaşım mevcut olgu ya da olayın nasıl olduğunu betimlemeyi amaçlamaktadır (Yalçın, 2022). Bu çalışmada fenomenin kendisine odaklanılmış, şarkıların genel bir çerçevesi ve içeriğinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi yabancı literatürde şarkı sözlerindeki bağımlılık ifadeleri düzenli olarak incelenmiş ve genellikle doküman analizi yönteminin kullanıldığı görülmüştür (Hanba & Hanba, 2018; Herd, 2008; Primack vd., 2008). Bu çalışmada da benzer yöntem kullanılmıştır.

Örneklem olarak Spotify'n son on yıldır ülkemizde yayımladığı "enler" listesinin ilk on şarkısı alınmıştır. Her yıl için 10 şarkı belirlenmiş toplamda 100 şarkı seçilmiştir. Spotify listesini tercih edilmesinin nedenleri son on yıldır düzenli olarak liste yayımlamaları, kullanıcı sayısının ve dinlenme oranlarının çok yüksek olması, bu listelerin ulusal basında geniş yankı uyandırması şeklinde sıralanabilir. Bunun yanında listede yer alan şarkıların YouTube dinleyici sayıları da kontrol edilmiştir. Bu sayede seçilen örneklem yayınlığı kontrol edilmiştir.

Analiz sırasında bağımlılık ifadelerinin yanında olumsuz (küfür, şiddet, cinsellik, depresyon) ifadeler de kodlanmıştır. Bu kodların yüzdeleri alınarak yıllara göre bağımlılık ifadelerinin artış oranına yer verilmiştir. Ayrıca şarkı içinde yer alan ve doğrudan madde adı geçerse de maddeye atıf yapan ifadeler (harmanım, uçuyoruz, damardan al gibi) de kodlanmıştır. Ardından bu kodların oluşturduğu temalara ulaşılmıştır. Sonuç kısmında elde edilen bulgular bağımlılık sosyolojisi literatürü bağlamında tartışılmıştır.

5. Bulgular

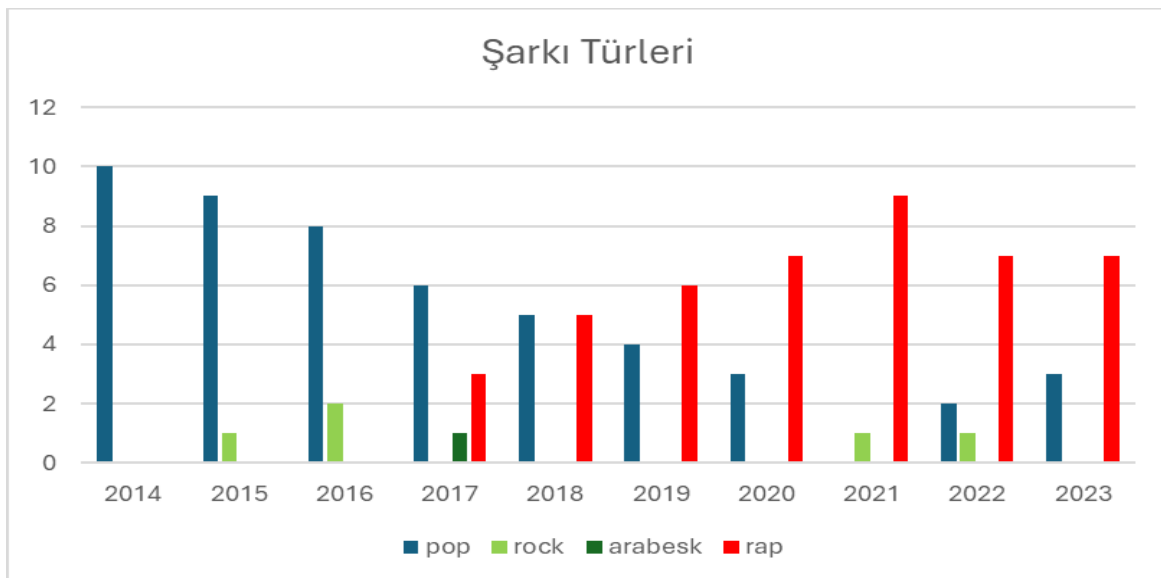
2014-2023 arası top 10 listelerinde yer alan 100 şarkı analiz edildiğinde madde kullanımı, şiddet, argo-küfür ve depresyon olmak üzere 4 tema ortaya çıkmıştır. Temaların birbiri ile ilişkili olduğu, hemen hemen aynı tür şarkılar altında toplandığı görülmüştür. Bu temalar bağımlılık kategorisi altında toplanmıştır.

Şekil 1. Bağımlılık

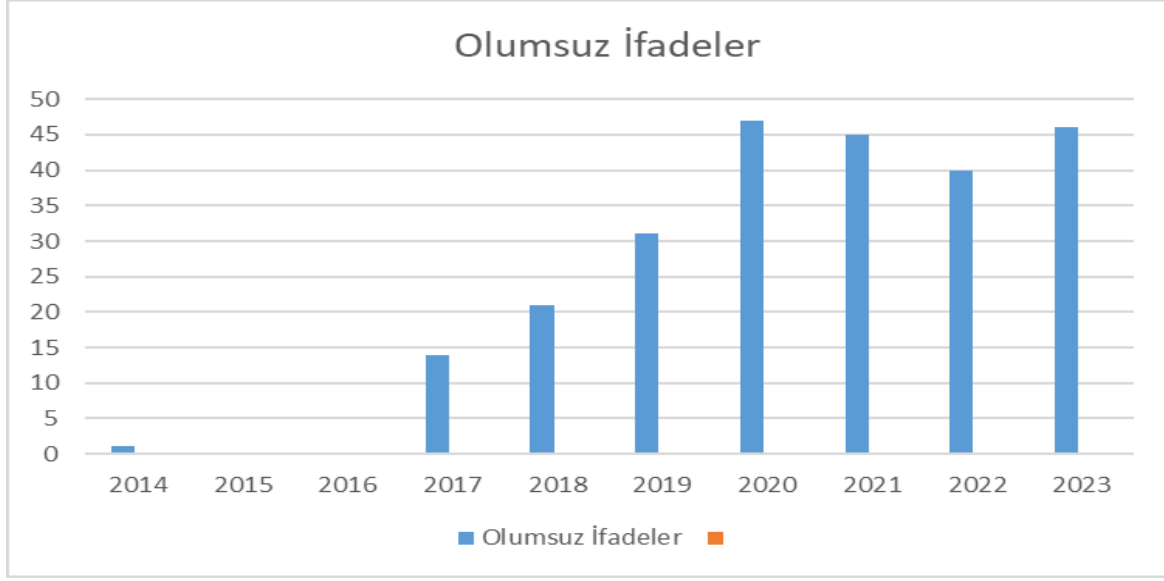
Madde kullanımını içeren ifadeler, belah olduğu imasıyla şiddet sözlerine de atıf yapmaktadır. Aynı şarkılar içinde argo-küfür ifadeleri dikkat çekerken hayatın boş ve anlamsız olduğu, getto kültürü, ezilmişlik, yıkılmışlık gibi depresyon sözleri yer almaktadır. Bunlar kendi aralarında ilişkili olduğu, birbirlerinden bağımsız olmadıkları görülmüştür.

Söz konusu temaların birbirleriyle ilişkisi konusunda top 10 listelerinin son on yıllık değişimine bakmak daha açıklayıcı olabilir. Bu anlamda ilk olarak müzik türündeki dramatik sayılabilecek değişiklikler göze çarpmaktadır.

Şekil 2. Yıllara göre şarkı türlerinin değişimi

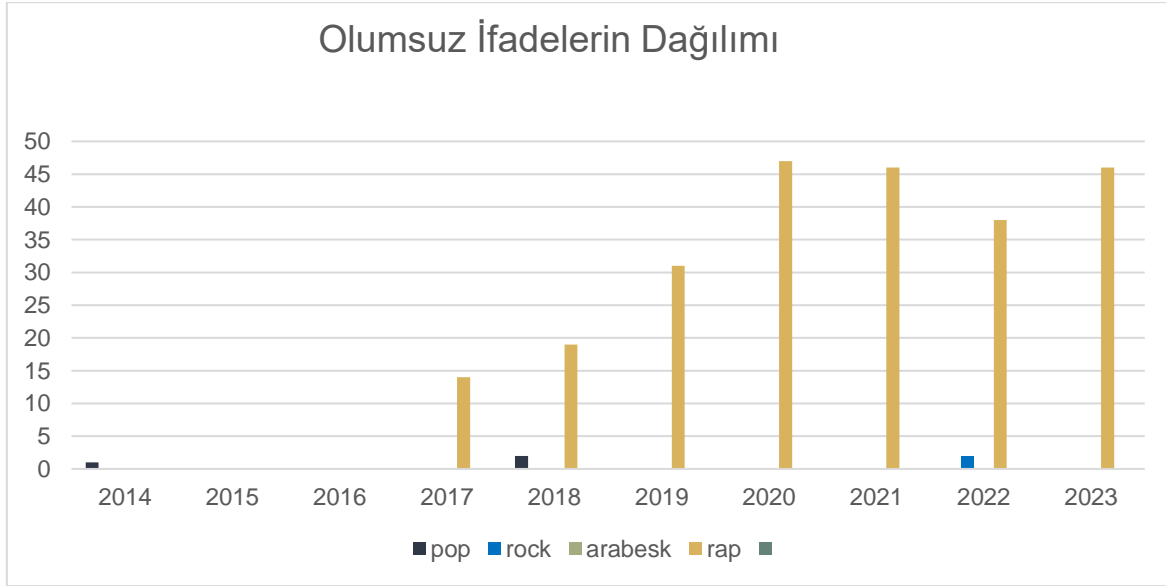
2014 yılına bakıldığında top 10 listesinin tamamı pop müzikten oluşurken 2021 yılında pop müzik tamamen listeden çıkarak yerini rap türüne bırakıyor. Bu anlamda son on yılda pop müzikte gerileme ve rap türünde sürekli bir yükseliş olduğunu söyleyebiliriz. Rap müziğin yükselişle madde kullanımı, şiddet, argo-küfür ve depresyon ifadelerinin de aynı şekilde ivme kazandığı görülmüştür.

Şekil 3. Olumsuz ifadelerin yıllar göre dağılımı

Yıllara göre dağılımına bakıldığında ilk göze çarpan durum 2017 yılı rap müziğin yükselişle oranda olumsuz ifadelerde çok ciddi oranda artış olduğu görülmektedir. 2014-16 arası neredeyse sıfır olan bu durum, 2017 itibariyle yükseliş geçmiş sonra artarak devam etmiştir. Bu anlamda müzik türleri ve olumsuzluk içeren ifadeler arasındaki ilişkiye bakmak daha açıklayıcı olabilir.

54

Şekil 4. Olumsuz ifadelerin şarkı türüne göre dağılımı

Olumsuz ifadelerin müzik türlerine göre dağılımına bakıldığında birkaç istisna dışında söz konusu ifadelerin tamamının rap türüne ait olduğu görülmektedir. Veriler oldukça açık sayılacak bir biçimde rap türüne işaret etmektedir. Madde kullanımı ifadelerinde de durumun benzer olduğunu tahmin etmek güç değildir. Burada tablo ile göstermeye gerek

kalmayacak şekilde madde kullanımını işret eden ifadelerin bir tek ifade dışında tamamının rap türüne ait olduğunu söyleyebiliriz. Burada tablolara yer verildikten sonra ilgili temalara geçiş yapılabilir.

5.1. Madde Kullanımı

2018 yılıyla birlikte top on listesine giren şarkılarda madde kullanımına kimi zaman doğrudan kimi zaman atıfla işaret edildiği görülmektedir. Örneğin asıl adı mer Sercan İpekçioğlu sahne adı Ezhel, 2017 yılında çıkardığı albme Mptezeli adını vermiştir. Mptezeli kelimesi genelde uyulşturucu kullanan kişiler için kullanılmaktadır. Bu albümden 3 şarkı 2018’de top on listesine girmiştir. Aynı zamanda albüm en çok dinlenen rap albümleri arasındadır. şarkıcı 2018 yılında "uyulşturucu kullanımını özendirdiği ve kullanımını kolaylaştırdığı" iddiasıyla tutuklanmıştır. Ezhel’in tutuklanmasının ardından birçok tanınmış isim onun cezaevinden çıkması için kampanya başlatmış, Uluslararası Af rgt destek açıklaması yapmıştır. Bunların ardından kısa bir süre sonra tahliye edilmiştir. şarkılarında yer alan ifadelerden bazıları:

“Kırmızı fren, kırmızı bira”

“Fazla i, geçmişi an”

“Esrarın da etkisiyle ışık daha parlak”

“Seni düşünüp her itiğimde maddeler”

Bir başka rapçi Norm Ender olarak adlandırılan Ender Eroğlu’dur. Norm Ender’in Mekanın Sahibi şarkısını YouTube’da görüntüleme sayısı 232 milyona ulaşmıştır. Bu şarkıda da doğrudan ve dolaylı olarak madde kullanımını içeren ifadelere rastlanmıştır:

“Kafam şimdi fişek fişek”

“Viski döküp sevişelim”

“Bizim böyle kafamız güzel”

Bizim hep kafamız güzel”.

Spotify listesine giren aynı zamanda YouTube’da 300 milyon izlenme sayısını geçen Mero lakabını kullanan Enes Meral, bir dönem oldukça popüler olmuştur. Mero gurbetçi ailenin çocuğu olarak 2000 yılında Almanya’nın Rüsselsheim am Main kentinde doğmuştur. şarkılarında şiddet ifadeleri daha çok olsa da madde kullanımına işaret eden sözlere rastlanmıştır:

“Kana, Mero vurur yine damara (mero)”

2021 yılında “Helikopter” şarkısıyla piyasaya giren Uzi lakaplı Utku Yalçınkaya, sonraki yıllarda da Spotify listesine girmeyi başarmış 2022 yılında en çok dinlenen şarkıcı olmuş, 2023 yılında ise en çok dinlenen 10 albüm listesine 2 albüm birden sokmayı başarmıştır. Kişiliği, görüntüsü, konuşmaları ve şarkı sözleriyle madde kullanımına en çok atıf yapan şarkıcılardan biridir. Meşhur olduğu Helikopter şarkısı madde kullanımını tarif etmektedir. Helikopter ismi madde kullandıktan sonra gelen bilinç kaybına, “uçmaya” işaret etmektedir. şarkının içinde de yine aynı şekilde madde kullanımını zendirebilecek ifadeler yer almaktadır. şarkılarında yer alan sözlerden bazıları:

“Kervan, bu gece de kervan (Woo)

Derman, dolusunu ver lan”

Sigara ve esrar karıştırılıp içilmektedir. “Boş sigara” tabiri içinde esrar olmayan sigaraya işaret etmekte, “dolu” denilerek esrarlı sigara kastedilmektedir. şarkının ilerleyen bölümlerinde yine esrara atıf yapan

“alkol yanda, kurusu elimde”

ifadesi de yine esrara atıf yapmaktadır. Esrar kullanicılarının “kuru” olarak tarif ettikleri şey, esrar maddesidir.

Madde kullanımına işaret eden ifadelerin tamamına yakını rap müziğe aittir. Bu ifadeler kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı olarak madde kullanımını içermektedir. Bu şarkılar sadece Spotify’de değil YouTube’da da çok yüksek izlenme oranlarına sahiptir. Dolayısıyla oldukça yaygın olduklarını söylemek mümkündür.

5.2. şiddet

Madde kullanımını içeren şarkıların birçoğu aynı zamanda şiddet ifadeleri de içermektedir. Bu ifadeler de yine yoğun olarak rap şarkılarında bulunmaktadır. şiddet, isyan, yıkılmışlık ifadelerine yer verilen şarkılarda bazı örnekler çok ağır şiddet ifadeleri içermektedir. Örneğin Mero 300 milyon YouTube sayısına ulaşan şarkısında

“Silahım var bile, sıkırım kalbine”

ifadesine rastlanmaktadır. Buna benzer şekilde Gazapizm adıyla bilinen Anıl Murat Acar’da şarkılarında şiddet ifadelerine yer veren rapilerden biridir.

“İllegal, legal düzenin yok

Üstümde, başımda kan izi var”

Şarkılarında madde kullanımına sık rastlanan Uzi, şiddet ifadelerinde de ön plana çıkmaktadır. Bazı ifadeler çok açık biçimde şiddet içermektedir.

“İşimizi çözüyo' bi' tabanca ve maske”

“Silahımı orospu çocuklarına çevir”

“Umut değil, lütfen artık silah verin bana”

Allame adıyla tanınan Hamza Gül'ün “Bu senin Ellerde” şarkısında yer alan ifadelerin oldukça şiddet içerdiği söylenebilir:

“İç organlarına göz diken toprak,

Ben canımı istiyorum ruhum etçil

Fikrim ağır detayları silik

Geleceğin kan deresi”

Şiddet ifadelerinde yine rap türü başı çektiği görülmektedir. Bağımlılık ve şiddet ifadeleri arasında bir ilişki gözlenmiştir. Burada birkaç alıntıyla yer verilen ifadelere benzer şiddet içeren birçok söz, şarkıların içinde yer almaktadır.

5.4. Argo-Küfür

Şarkılarda rastlanan argo sözler, bazı şarkılarda doğrudan ağır küfürlere dönüşebilmektedir. Argo- küfür ifadelerine rastlanan şarkıların tamamına yakını yine rap türündendir. Yukarıda adı geçen ve örnekleri alınan rap şarkıları madde kullanımı, şiddetin yanı sıra argo-küfür içermektedir. 2017 yılına gelene kadar 2014-16 arası dönemde top 10 listelerinde küfürlü ifadelere rastlanmamıştır. 2017 yılında listeye ilk giren rapçi Norm Ender ve Allame ile argo-küfür sözlerin de girişine tanık oluyoruz.

Norm Ender:

“Boş meydana kafadan atıyor efesi

Hoş, laf atan kabadan alıyor nefesi

Feyz al diyene yanıt merkezden

Zevk al geç geliyorum herkesten”

Bir başka şarkısında:

“Kafası testis gibi sirk maymunları”

sözleriyle argo- küfür, aşağılama ifadelerine yer verirken Allame doğrudan küfür ifadesi kullanmaktadır:

“Sanal kimliklerini sikiyim,

Şu soluduğun gerçekler bu leş dünyanın ta kendisi”

Ben Fero adıyla bilinen Ferhat Yılmaz da rap piyasasının önde gelen isimlerinden biridir. “Demet Akalın” şarkısı YouTube görüntüleme oranı 420 milyonu geçmiştir. Bu sayı şarkıcının ne kadar tanındığını ve dinlendiğini göstermesi açısından önemlidir. Ben Fero da şarkılarında küfür ifadelerine yer veren şarkıcılardandır:

“Rakama değil lan adama feat ver,

Fero da girince yanyo beatler

Beni de bi ince seviyo kitlem,

Darlama buradan bi siktir git len

...

“Pes edersem piçim hani piç piç piç

Hem sert hem funny sen dert ben money

Beş vermem hadi siktir git”

Burada sadece belli örneklerle yer verilmiştir. Listede yer alan birçok rap şarkısında madde kullanımı, şiddet ve argo-küfür ifadeleri birlikte yer aldığı görülmüştür. Söz konusu ifadeler kimi zaman “lan” “ulan” “aptal” “salak” gibi argo ifadeler olabileceği gibi yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi doğrudan küfür olan sözler de yer almaktadır. Bunun yanında madde kullanımı, şiddet ve argo-küfür ifadelerinin şarkılarda birlikte yer aldıkları görülmektedir.

5.5. Depresyon

Listelerde yer alan şarkılarda madde kullanımı, şiddet, argo-küfür ifadelerinin yanında öne çıkan bir diğer önemli tema depresyondur. Şarkılarda yoğun olarak depresif ifadelerin yer aldığı görülmüştür. Bu ifadeler madde kullanımıyla yine rap şarkılarda yoğun olarak bulunmaktadır. İfadelerin dozu rap şarkılarda yükselmekte, pesimist sözler artmaktadır.

Yine 2017 rap müziğın yükselişiyile bu ifadelerde de artış gözlenmiştir. Depresif ifadelerin çoğunluğunun yine rap şarkılarda yer aldığı söylenebilir.

Bu ifadelerden bazıları hüznü ifade ederken bazıları çok ağır ruhsal çöküntü sözleridir. Örneğın Simge'nin "Ben Bazen" şarkısındaki ifade üzüntüyü ifade ediyor.

"Hep başa sarıyor
Bazen çok dayanılmaz olabiliyor"

Benzer şekilde İdo Tatlıses'in listeye giren şarkısı "Bileklerime Kadar Acıyo" şarkısındaki ifadeler de daha yumuşak sayılabilecek ifadelerdir.

"Bileklerime kadar acıyo
Gitmiyo başımın çaresiz ağrısı
Sensiz çok kaniyo"

Bu örnekler pop şarkılarında yer alan ifadelerdir. Rap türüne geçildiğinde daha yoğun ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Gazapizm'in yukarıda adı geçen "Bu Hayatın Heyecanı Meyecanı Yok" şarkısı adından da anlaşılacağı üzere tükenmişliği işlemektedir. Şarkının müzikleri, söyleniş tarzı da bu ifadeleri destekleyecek biçimde düzenlenmiştir. Daha açık ifadeyle İdo Tatlıses'in pop şarkısında geçen acı kelimesiyle bu şarkıdaki acı ifadesinin hissettirdiği duygu aynı değıldir. Şarkıdan bazı örnekler:

"Bu hayatın heyecanı meyecanı yok,
Gelecek için bi' hedefin yok
Hah, kollarından öte saranın yok
Olacaklar hep elzem, depresyon gettoya kısmet
Ve umutların er geç ölür
Bi' de bakarsın her şey sönük
Hep biz pisliklere itildik"

Adı sıkça geçen Uzi'nin şarkılarında da benzer ifadelere rastlamak mümkündür.

"Boşlukta kaldım yardım et Tanrım
Bu resmen bi salgın ve farkına vardım"
Bir başka şarkısında:
"Lütfen uzatma, yolum yol değıl
Ölüm on beş adımlık uzakta"

Ezhel'in de benzer ifadeleri bulunmaktadır:

"Üstüm başım leş
7/24 aynı yolu koş duvarları aş
Hala karnım aç hala uyukum yok"

Burada belirli ifadeleri vermekle yetinilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi listelerde yer alan şarkıların içeriğinde yoğun depresif ifadelerle rastlanmıştır. Bu ifadeler diğeri temalarla ilişkilidir. Genel olarak benzer şarkılarda aynı temaların yer aldığı, bu şarkıların ise rap türünde toplandığı bulunmuştur.

6. Sonuç

Son yıllarda dünyada olduğu gibi ülkemizde de müzik türünde değışiklikler olmuş, rap müzik en çok dinlenen tür haline gelmiştir. Rap müziğın ülkemizde yaklaşık 30 yıllık bir serüveni vardır. İlk olarak 1995 yılında Almanya'da yaşayan gurbetçi Türklerin kurmuş olduğu Cartel grubu Avrupa'da ve Türkiye'de ünlenmiştir. Milliyetçi söylemleri, uğradıkları ayrımcılığı anlatmaları, birlik ve beraberlik vurgusuyla dikkatleri çekmeyi başarmışlardır. Ancak bu farkındalık uzun sürmemiş ve rap müzik ülkemizde yaygınlaşamamıştır. Ardından 2000'lerden sonra rap Ceza, Sagopa gibi isimlerle yeniden yükselişe geçmiş ve kendi alt kültürünü oluşturmayı başarmıştır. Fakat bu türün günümüzdeki anlamıyla kitleselleşmesi 5- 6 yıllık bir serüvendir denilebilir. Elimizdeki bulgular 2017 yılından sonra rap şarkıların top 10 listesine girdiğini ve sonraki yıllarda listeyi neredeyse tamamen ele geçirdiğini göstermektedir. Yapılan diğeri çalışmalar da rap müziğın yükselişini doğrulamakta, Pakistan'dan (Noor, 2023; Saeed, 2021) ABD'ye kadar rap müziğın ivme kazandığını göstermektedir (Herd, 2008; Stickle, 2021). Dolayısıyla rap müziğın küreselleşmeyle yakından ilişkili bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme en genel tanımıyla fikirlerin, hayat tarzlarının, ekonominin, sosyal yaşamın, beğenilerin vs. küre çapında yayılması anlamına gelmektedir. Küreselleşmeye eleştirel yaklaşanlar ise bu durumun batı lehine homojen bir süreç olduğunu; küreselleşmenin içinde barındırdığı farklılıklara rağmen dünyanın gitgide Amerikanlaşması olduğu iddia etmektedirler (Ritzer, 2011). Bua anlamda Amerikan Rap müziğının ülkemizde

ve dünyada yayılmasının küreselleşme ve küreselleşmenin homojenleşme boyutuyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Rap müziğin yükselişinde ve yaygınlaşmasında kitle kültürünün etkisini dikkate almak gerekmektedir. Kitle kültürünü üreten mekanizma ise küresel kültür endüstrisidir. Adorno ve Horkheimer'a (Adorno & Horkheimer, 2014) göre özellikle popüler müzik, kültür endüstrisinin bir parçasıdır. Kültür endüstrisi melodisi neredeyse aynı, içeriği oldukça benzer, dinleyenlerin herhangi bir müzik bilgisine sahip olmadan dinleyeceği popüler müzikler üretir (Güven & Ergur, 2015). Rap müzik ürünleri incelendiğinde birçoğunun neredeyse birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Amerika'da üretilen bir şarkıyla Türkiye'de üretilen şarkıların ritimlerinden şarkı sözlerine kadar birçok hususta aynılaştığı görülmektedir. Anlamsız sözlerine ve çoğunda geleneksel müzik aletleri kullanılmamasına rağmen rap şarkılar tercih edilmektedir. Bu şarkıları dinlemek ve tüketmek için herhangi bir eğitime, müzik bilgisine ya da incelmış zevke ihtiyaç duyulmamaktadır. Bourdieu' e (Bourdieu, 2015) göre müzik beğenisi, incelmış, eğitilmiş beğeniye dayanmaktadır. Örneğin klasik Türk musikisinden üst düzey zevk alabilmek için asgari düzeyde makam bilgisi, enstrüman aşinalığı, meşk kültürü gerekebilmektedir. Ancak rap müzik için böyle bir eğitilmiş beğenin gerektiğini söylemek için elimizde geçerli nedenler bulunmamaktadır. Rap ürünlerinin çoğunun birkaç kişinin herhangi bir enstrüman kullanmadan, birbiriyle alakasız ve çoğu zaman anlamsız kelimeleri bir araya getirmesiyle bilgisayar ortamında yapıldığı görülmektedir. Kitleler herhangi bir zahmete katlanmadan bu ürünleri alıp tüketebilmektedir. Dolayısıyla rap müziğin küresel bir fenomen haline gelmesinde yapısal nedenlerden bahsetmek mümkündür.

Şarkılar popüler oldukları anlarda milyonlarca kez dinlenirken birkaç yıl sonra neredeyse tamamen kaybolmakta, unutulmaktadır. Bu durum bize şarkıların tüketim kültürüyle ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Tüketim kültüründe de kullan- at ürünler oldukça fazladır. Moda hızla değişirken ürünler de kalıcı olmaktan çok geçici olma özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Tüketim kültüründe ürünler birer fetiş nesnesi haline getirilerek kitlelerin gözünde arzu nesnesi konumuna yükseltilmektedir. Son derece geçici ancak küresel olan bu ürünler, piyasaya çıktıkları andan itibaren kısa sürede çok yüksek tüketim oranlarına ulaşabilmektedirler. Ürünler içeriğinden çok verdikleri hazza göre değerlendirilmektedir (Baudrillard, 2017). Bu anlamda ülkemizde rap müziğin popüler hale gelmesinde kültür endüstrisi ve buna bağlı olarak tüketim kültürünün etkisinden bahsetmek mümkün görünmektedir. Birkaç ay boyunca en çok dinlenenler listesinde olan şarkılar kısa bir süre sonra neredeyse tamamen kaybolmaktadır. Kullanılıp atılan tek kullanımlık tüketim ürünlerinin tercih etme nedeninin, popüler şarkılar için de geçerli olduğu söylenebilir.

İçerisinde yoğun bir şekilde bağımlılık ifadeleri geçen şarkıları söyleyenler, popüler şarkıcı olarak tanımlanmaktadır. Toplumda tanınır olma ve kitleler tarafından takip edilme gibi etkenler, bu tür şarkıcıların yasalara karşı daha bağışık olmasıyla sonuçlanabilmektedir. Çatışma Teorisyenlerinin ifade ettiği gibi bağımlılığa ilişkin yaptırımlar sınıf ve statü açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu yaptırımlar (gerek yasal gerekse damgalama ile ilişkili olsun) üst sınıfa ve statüye müsamahakar olurken alt sınıflara karşı daha keskin olabilmektedir (Adrian, 2002; Erickson, 1980; Inciardi & Kurtz, 2007). Bulgular kısmında ifade edildiği gibi şarkı sözlerinde çok açık olarak madde kullanımını özendirici içerikler bulunduran bir rap şarkıcısı, ulusal ve uluslararası düzeyde destekçiler bulabilmektedir. Bu şarkıcının geldiği aile incelendiğinde kültürel üst sınıftan geldiği, sanat çevreleriyle doğrudan ilişkili bir çevrede büyüdüğü görülmektedir. Bu anlamda madde kullanımı ve bağımlılığa bakışın genel olarak sınıf ve statü bağlamında değiştiğini söylemek mümkündür.

Şarkılarda geçen bağımlılıkla ilişkili ifadelerin bir diğer boyutu bireylerin sembollerle olan ilişkisidir. Sembolik etkileşimcilik bireylerin toplumla ilişkisini semboller üzerinden açıklamayı denemektedir. Bireylerin çevreleriyle olan ilişkisi semboller aracılığıyla gerçekleşir. Semboller bireylerin tutum ve davranışlarını belirlemede önemli etkilere sahiptir. Şarkılardan edilen bulgular bağımlılık sembollerinin yoğun bir biçimde gerçekleştiğini göstermektedir. Madde kullanımı kimi zaman doğrudan ifade edilirken kimi zaman semboller aracılığıyla ifade edilmektedir. Bu anlamda şarkılardaki bağımlılık ifadelerinin bireylerin bağımlılığa karşı tavrını değiştirebilme ihtimalini pozitif yönde değiştirebileceğini söylemek mümkün olabilir. Yapılan çalışmalar da bağımlılık ve semboller arasındaki ilişkinin olumlu yönde seyrettiğini göstermektedir (Battjes, 1984; Dembo vd., 1985).

Rap müziğin ülkemizde yükselişe geçmesiyle top 10 listesinde madde kullanımı ile ilgili ifadelerin de arttığı görülmüştür. 2014-16 yılları arası madde kullanımını içeren ifadeler söz konusu listeye giren şarkılarda hiç geçmezken 2017'den itibaren çok hızlı bir artış gözlenmiştir. Daha açık ifadeyle bağımlılık yapıcı maddelere ilişkin ifadelerin tamamına yakınının rap müzik türünde yer aldığı bulunmuştur. Bu durumun rap müziğin doğasıyla alakalı olduğu söylenebilir. Aynı oran rap müziğin doğuş yeri ABD için de geçerlidir. Rap şarkılara yapılan içerik analizlerinde bizim çalışmamızla paralel sonuçlar bulunmuştur (Chen vd., 2006; Diamond vd., 2006; Hanba & Hanba, 2018; Herd, 2008; Primack vd., 2008, 2010; Stickle, 2021)

Madde kullanımı, şiddet, argo-küfür ve depresif ifadelerin arasında ilişki bulunmuştur. Bu ifadelerin aynı tür ve aynı şarkılar içinde geçtiği gözlemlenmiştir. Örneğin madde kullanan bireylerde şiddet eğilimi bilinen bir durumdur. Belalı olmak, korkulan birine dönüşmek özellikle gençlerin madde kullanımına yönelmesinde etkili olduğu bilinmektedir (Dembo vd., 1985). Aynı durum argo küfür ifadeleri için de geçerlidir. Milyonlarca izlenme almış şarkıların içinde çok açık küfür ifadelerine rastlanmaktadır. Madde kullanan belalı tip, karşısındakine küfürle yaklaşmakla ona üstünlük kurduğunu ifade etmektedir. Argo konuşan, korkulan sert erkek tipi şarkıların içeriğinde sık rastlanılan bir durumdur. Bunun yanında depresif ifadeler de aynı şarkıların içinde yer almaktadır. Öncelikle ruhsal bir bunalı, çökmüslük, yıkılmışlık ifadeleri yer almakta ve bu durumdan kurtuluş olarak madde kullanımı önerilmektedir. Bu bağımlılık açısından şarkılardan bir profil çizildiğinde madde kullanan, sert, belalı ve depresif bir tip çıkmaktadır. Bu temalardan herhangi birinin şarkılarda tek başına yer almadığı gözlemlenmiş, temalar arası ilişkisel bir durum olduğu saptanmıştır.

Yapılan diğer çalışmalarda da benzer temalar bulunmuştur. Bu araştırmaların temaları birleştirildiğinde hemen hemen aynı tipolojinin oluştuğunu söylemek mümkündür (Austin vd., 2006; Beckley & Chalfant, 1979; Forsyth & Barnard, 1998; Hall vd., 2013; Inglis, 2007; Lewis, 1980; Lyttle & Montagne, 1992; Mark, 1986; Palamar vd., 2019; Roberts, 2002; Vuolo vd., 2014)

Sonuç olarak ülkemizde son yılda müzik alışkanlıklarında ciddi anlamda bir değişiklik olduğunu söylemek mümkündür. Dinlenen şarkı türleri önemli oranda değişmiştir. Değişen tür içinde rap yükselmiş, diğer türlerin tamamından fazla dinlenir duruma gelmiştir. Bağımlılık ifadelerinin tamamına yakını rap türünde yer almaktadır. Dolayısıyla rap ve bağımlılık arasında bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynaklar

- Adrian, M. (2002). A Critical Perspective on Cross-Cultural Contexts for Addiction and Multiculturalism: Their Meanings and Implications in the Substance Use Field*. *Substance Use & Misuse*, 37(8-10), 853-900.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği* (N. Ülner, Trans.). Kabalcı.
- American Psychiatric Association. (2013). *DSM-5: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.)*. American Psychiatric Publishing.
- Arslan, H., & Kırlioğlu, M. (2019). Drug Subculture as a Way of Expression: Rap Music. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 819-843.
- Austin, E. W., Chen, M.-J., & Grube, J. W. (2006). How does alcohol advertising influence underage drinking? The role of desirability, identification and skepticism. *Journal of Adolescent Health*, 38(4), 376-384. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2005.08.017>
- Battjes, R. J. (1984). Symbolic interaction theory: A perspective on drug abuse and its treatment. *The International Journal of the Addictions*, 19(6), 675-688.
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu* (F. Adanır, Trans.). Ayrıntı yayınları.
- Becker, G. S., & Murphy, K. M. (1988). A Theory of Rational Addiction. *Journal of Political Economy*, 96(4), 675-700.
- Beckley, R. E., & Chalfant, H. P. (1979). Contrasting Images of Alcohol and Drug Use in Country and Rock Music. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 25(1), 44-51.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* (D. Fırat & G. Bekkurt, Trans.). Heretik.
- Chen, M.-J., Miller, B. A., Grube, J. W., & Walters, E. D. (2006). Music, Substance Use, and Aggression. *Journal of Studies on Alcohol*, 67(3), 373-381.
- Copoeru, I. (2014). Understanding Addiction: A Threefold Phenomenological Approach. *Human Studies*, 37(3), 335-349. <https://doi.org/10.1007/s10746-013-9307-8>
- Çınardal, F. C. (2023). Spotify'da En Çok Dinlenen Türkçe Şarkılara Yönelik Bir İnceleme. *Journal of Turkish Studies*.
- Çoban, M. A., & Sonsel, Ö. B. (2024). SPOTİFY "Türkiye ilk 50 listesinde yer alan şarkı ve şarkıcıların çeşitli açılardan incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 149(149), 16-27.
- Dembo, R., Schmeidler, J., Taylor, R., & Burgos, W. (1985). Environmental Setting and Early Drug Involvement among Inner-City Junior High School Youths. *International Journal of the Addictions*, 20(8), 1239-1255. <https://doi.org/10.3109/10826088509056361>
- Diamond, S., Bermudez, R., & Schensul, J. (2006). What's the Rap About Ecstasy?: Popular Music Lyrics and Drug Trends Among American Youth. *Journal of Adolescent Research*, 21(3), 269-298. <https://doi.org/10.1177/0743558406287398>
- EGM. (2023). *Türkiye Uyuşturucu Raporu: Eğilimler ve Gelişmeler (2023/7)*. Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı.
- Erickson, P. G. (1980). Cannabis Criminals—The Social Effects of Punishment on Drug Users | Office of Justice Programs. *Addiction Research Foundation*. Toronto.
- Field, P. B. (1962). *A new cross-cultural study of drunkenness*. 48-74.
- Forsyth, A., & Barnard, M. (1998). Relationships between popular music and drug use among Scottish schoolchildren1,2. *International Journal of Drug Policy*, 9(2), 125-132.
- Gidwani, P. P., Sobol, A., DeJong, W., Perrin, J. M., & Gortmaker, S. L. (2002). Television Viewing and Initiation of Smoking Among Youth. *Pediatrics*, 110(3), 505-508.
- Goffman, E. (1986). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity* (1. Touchstone ed). Simon & Schuster.

- Güner, U. (2020). *Youtube platformunda yayınlanan pop müzik üzerine nitel bir analiz* [masterThesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/377049>
- Güven, U. Z., & Ergur, A. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Müzik Sosyolojisinin Yeri ve Gelişimi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(29)
- Hall, P. C., West, J. H., & Neeley, S. (2013). Alcohol, tobacco, and other drug references in lyrics of popular music from 1959 to 2009. *Addiction Research & Theory*, 21(3), 207-215. <https://doi.org/10.3109/16066359.2012.704651>
- Hanba, C., & Hanba, D. (2018). Opioid and Drug Prevalence in Top 40’s Music: A 30 Year Review. *The Journal of the American Board of Family Medicine*, 31(5), 761-767. <https://doi.org/10.3122/jabfm.2018.05.180001>
- Herd, D. (2008). Changes in drug use prevalence in rap music songs, 1979–1997. *Addiction Research & Theory*, 16(2), 167-180. <https://doi.org/10.1080/16066350801993987>
- Horton, D. (1943). The functions of alcohol in primitive societies: A cross-cultural study. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 4, 199-320.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya* (M. Pakdemir, Trans.). Ayrıntı yayınları.
- Inciardi, J., & Kurtz, S. (2007). African Americans, Crack, and the Federal Sentencing Guidelines. İçinde J. Inciardi & K. McElrath (Ed.), *American Drug Scene: An Anthology* (ss. 252-263). Oxford University Press. https://nsuworks.nova.edu/shss_facbooks/75
- Inglis, I. (2007). “Sex and Drugs and Rock’n’Roll”: Urban Legends and Popular Music. *Popular Music and Society*, 30(5), 591-603. <https://doi.org/10.1080/03007760600836445>
- Işık, M. (2018). Madde Kullanımını Öven Popüler Şarkı Sözlerinde Dil, İdeoloji ve Özne. İçinde M. N. Doru & Ö. Bozkurt (Ed.), *Dil Bilimleri: Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar* (C. 8, ss. 783-800). Mardin Artuklu Üniversitesi. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=808784>
- Levine, H. G. (1985). The discovery of addiction: Changing conceptions of habitual drunkenness in America. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 2(1), 43-57. [https://doi.org/10.1016/0740-5472\(85\)90022-4](https://doi.org/10.1016/0740-5472(85)90022-4)
- Lewis, G. H. (1980). Popular music, musical preference and drug use among youth. *Popular Music & Society*. <https://doi.org/10.1080/03007768008591161>
- Lindesmith, A. R. (1938). A Sociological Theory of Drug Addiction. *American Journal of Sociology*, 43(4), 593-613. <https://doi.org/10.1086/217773>
- Lyttle, T., & Montagne, M. (1992). Drugs, Music, and Ideology: A Social Pharmacological Interpretation of the Acid House Movement. *International Journal of the Addictions*, 27(10), 1159-1177. <https://doi.org/10.3109/10826089209047341>
- Mark, A. (1986). Adolescents discuss themselves and drugs through music. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 3(4), 243-249. [https://doi.org/10.1016/0740-5472\(86\)90035-8](https://doi.org/10.1016/0740-5472(86)90035-8)
- Matthews, S. (2019). Self-Stigma and Addiction. İçinde J. D. Avery & J. J. Avery (Ed.), *The Stigma of Addiction: An Essential Guide* (ss. 5-32). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02580-9_2
- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672. <https://doi.org/10.2307/2084686>
- National Center for Health Statistics. (2024, Şubat 14). *Products—Vital Statistics Rapid Release—Provisional Drug Overdose Data*. <https://www.cdc.gov/nchs/nvss/vsrr/drug-overdose-data.htm>
- Noor, R. (2023). Recounting Sociopolitical Satire: Analysis of Pakistani Music Videos. *Quarterly Review of Film and Video*, 0(0), 1-23. <https://doi.org/10.1080/10509208.2023.2202770>
- Palamar, J. J., Acosta, P., Le, A., Cleland, C. M., & Nelson, L. S. (2019). Adverse drug-related effects among electronic dance music party attendees. *International Journal of Drug Policy*, 73, 81-87. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2019.07.005>
- Primack, B. A., Dalton, M. A., Carroll, M. V., Agarwal, A. A., & Fine, M. J. (2008). Content Analysis of Tobacco, Alcohol, and Other Drugs in Popular Music. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 162(2), 169-175. <https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2007.27>
- Primack, B. A., Douglas, E. L., & Kraemer, K. L. (2010). Exposure to cannabis in popular music and cannabis use among adolescents. *Addiction*, 105(3), 515-523. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02801.x>
- Rentfrow, P. J. (2012). The Role of Music in Everyday Life: Current Directions in the Social Psychology of Music. *Social and Personality Psychology Compass*, 6(5), 402-416. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2012.00434.x>
- Roberts, D. F. (2002). *Substance Use in Popular Music Videos*. Office of National Drug Control Policy.

- Saeed, M. (2021). Influence of Hip-Hop Language over Young Pakistani Listener's Speech. *City University Research Journal Of Literature And Linguistics*, 4(1), Article 1.
- Schalow, F. (2017). *Toward a Phenomenology of Addiction: Embodiment, Technology, Transcendence* (C. 93). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-66942-7>
- Schivelbusch, W. (2012). *Keyifverici maddelerin tarihi* (Z. Aksu Yilmazer, Çev.).
- Stickle, B. (2021). A High Note: Drug Misuse in Popular Rap Music. *Substance Use & Misuse*, 56(10), 1448-1456. <https://doi.org/10.1080/10826084.2021.1936046>
- Thio, A. (1998). *Deviant behavior* (5th ed). Longman.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2022). *World Drug Report, Booklet 3*.
- Vuolo, M., Uggen, C., & Lageson, S. (2014). Taste clusters of music and drugs: Evidence from three analytic levels. *The British Journal of Sociology*, 65(3), 529-554. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12045>
- Yalçın, H. (2022). Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 213-232.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 9.baskı). Seçkin Yayıncılık.
- West, R., & Brown, J. (2013). *Theory of Addiction*. John Wiley & Sons.
- Williams, M. L., Geringer, J. M., & Brittin, R. V. (2019). Music Listening Habits and Music Behaviors of Middle and High School Musicians. *Update: Applications of Research in Music Education*, 37(2), 38-45. <https://doi.org/10.1177/8755123318791216>
- World Drug Report. (t.y.). *World Drug Report 2023—Special Points of Interests*. United Nations : Office on Drugs and Crime. Geliş tarihi 16 Şubat 2024, gönderen [//www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr-2023_Special_Points.html](http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr-2023_Special_Points.html)
- (<https://www.addiction-ssa.org/>).

Ekler

Ek-1 2013- 2023 Arası Top 10 Şarkı Listesi

Sıra	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	Gülşen-Yatcaz Kalkcaz Ordayım (pop)	Gülşenx M. Boz-İltimas (pop)	Gülşen-Bangır (pop)	Ayle Çelikh Beyaz-Bağdat- (pop)	Buray-Aşk mı lazım (pop)	Ezhel-Geceler rap	Ezhel-Felaket- rap	Bi Sonraki Hayatımda Gel - Murda, Ezhel (rap)	1. Bul Beni - Ezhel- rap	KÖFN - Bi' Tek Ben Anlarım	Aşkın Olayım - Simge
2	Bengü-Yaralı (pop)	Sıla-Vaziyetler (pop)	Gökhan Tepe-Gelsen de Anlatsam (pop)	Biröl Namoğlu - Muhtemeli Aşk (pop)	Demet Akalın-Hayelet (pop)	Gazapizm-Heyecanı yok rap	Norm Ender-Mekanın sahibirap	Unutulacak Dünler - Gazapizm rap	2. Bilmem Mi? - Sefo rap	UZI - ARASAN DA	Yana Yana - Semicenk, Reynmen
3	Mustafa Sandal-Tesir Altında (pop)	İskender Paydaş x Tarkan-Hop de (pop)	Emre Kaya-Yapboz (pop)	İrem Derici-Dantel (pop)	Oğuzhan Koç-Bulutlar a esir olduk (pop)	Aleyna Tilki-Yalnız çiçek pop	Ben Fero-Biladerim için rap	Uslanmıyor Bu - Zeynep Bastık	3. Krvn - UZI- rap	cakal - İmdat- rap	NKBİ X YAPAMAM - Remix - Lvbel C5, Güneş
4	Hande Yener- Hasta (pop)	Bengü-Sahici (pop)	Mabel Matiz-Sarışın (pop)	Mabel Matiz-Bir Hadise Var (pop)	Aynur Aydın-Damla Damla (pop)	Ezhel-İmkansızım rap	Ufuk Beytemir - Ay tenli kadın- pop	Leila - Reynmen- rap	4. Ölebilirim - Bedo, Patron - rap	UZI - PAPARAZZI	AFFETMEM - BLOK3
5	Murat Dalkılıç-Lüzumsuz Savaş (pop)	Bengü-Saygımdan (pop)	Buray-İstersen (pop)	Buray-Sen Sevda mısın (pop)	Olay- A. Hatun Önal (pop)	No. 1 Hiç ışık yok rap	Reynmen - ela- rap	AYA - Murda, Ezhel- rap	5. Martılar - EDIS- rap	Güneş - Suçlarımdan Biri	Pişman Değilim - Semicenk, Doğu Swag
6	Gülşen-Kardan Adam (pop)	Deniz Seki-İyisin Tabi (pop)	Gökhan Türkmen-Sen İstanbulsun (pop)	Murat Boz-Janti (pop)	Sezen Aksu-İhanette n geri kalan- (pop)	Merve Özbey-Vuracak, (pop)	Mero-Olabilir- rap	Sağı Solu Kes - Gazapizm	Dua - Güneş, UZI rap	Can Koç - Gökyüzünü Tutamam	Sevecek Sandım - Semicenk
7	Ferhat Göçer- Git (pop)	Gökhan Tepe-Gelsen de Anlatsam (pop)	Simge-Mişmiş (pop)	Derya Uluğ-Okyanus (pop)	Norm Ender-Deli (Rap)	Ezhel-Kazıdık Tırnaklarla - rap	F. Hilal Akın- yok- pop	Kazılı Kuyum - Yüzyüze n Konuşuruz	ralli - Lvbel C5, Batuflex	Madrigal - Seni Dert Etmeler	Canın Sağ Olsun - Semicenk, Rast
8	Hande Yener- ya ya ya (pop)	Funda Arar-Hafıza (pop)	Hande Yener-Sebastiyan (pop)	Emre Kaya-Yapboz (pop)	Müslüm Gürses-Affet-arabesk	Simge- Ben Bazen	Zeynep Bastık-Bırakman Doğru mu	Ben Fero-Orman Kanunları-Rap	Lütfen - cakal	Ezhel - Nerdesin	Antidepresan - Mert Demir, Mabel Matiz
9	Gripin-Aşk Nereden Nereye (pop)	Hadise-Nerdesin Aşkım (pop)	Sıla-Hediye- (pop)	İrem Derici-Aşk eşittir biz (pop)	Sagopa Kajmer-366 Gün- rap	Eli Türkoğlu Tuğçe kandemir-Bu benim öyküm pop	Aleyna Tilki-Nasılısın Aşkta- pop	Nimet - Didomido, Eglo G	Umrumba Değil - UZI	Lvbel C5 - GELMEZSE N GELME	VUR - BLOK3
10	Soner Sarıkabadayı - Kutsal Toprak (pop)	Sıla-Yabancı (pop)	Deniz Seki- İyisin Tabi (pop)	Burcu Güneş-Yakın Mesafe- (pop)	Allame-Bu senin Ellerinde (rap)	İdo Tatlıses-Bileklerim e kadar acıyo- rap	Bege-Yeniden- rap	Kafamda Kentsel Dönüşümle r - İkiye On Kala	Seni Dert Etmeler - Madrigal	Sefo - Affettim	24/7 - ALIZADE, BEGE

Yazar Bilgileri
Author(s)

Öğretmen

Hasan Tahsin YAZICI

Samsun Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sosyoloji ABD Tezsiz Y.L.

hasantahsin55@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6759-6177

Öz

Engellilerin baskılanması, ötekileştirilmesi, tecrit edilmesi, ayrımcılığa uğraması ve dışlanmasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan engelli hakları hareketleri, insan haklarına saygı temelinde engelli bireylerin temel haklarına saygı gösterilmesini savunmaktadır. Bu hareketler, engelli bireylerin güçlenmesi için bilinçlenmelerini ve haklarını savunmalarını desteklemekte ve hukuki güvencelerin sağlanması için mücadele etmektedir. Ayrıca, toplumsal farkındalığı artırmayı ve engelli bireylerin eğitim, istihdam ve diğer temel alanlara erişimini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Engelli hakları hareketleri, toplumsal inklizyonun artırılmasını hedefleyerek engelli bireylerin toplumun her alanında aktif olarak yer almasını sağlamayı ve toplumun daha kapsayıcı bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Türkiye'deki engelli hakları hareketlerinin incelenmesi, uluslararası bir bağlamda benzer ülkelerle karşılaştırmalar yapma fırsatı sunmaktadır. Sonuç olarak, engelli hakları hareketi toplumsal bir hareket olarak engellilik konusunda farkındalık yaratmayı ve toplumun daha kapsayıcı bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, engelli hakları hareketlerinin küresel siyaset ve sosyal reformlardan ne şekilde etkilendiğini ve engellilik problemlerinin ana sebeplerini değerlendirerek hak mücadelesini nasıl yeniden biçimlendirdiğini analiz etmektedir. Bu araştırmanın özgün yanı, engelli hakları hareketinin tarihsel ilerlemesini ve global etkilerini ayrıntılı bir biçimde ele alarak, Türkiye'deki hareketlerin milletlerarası bağlamda ne şekilde konumlandığını ve bu sahadaki mücadelelerin tesirlerini derinlemesine incelemesinden kaynaklanmaktadır.

Abstract

Emerging as a response to the oppression, marginalization, segregation, discrimination, and othering of people with disabilities, these movements advocate for the respect of the fundamental rights of disabled individuals based on human rights principles. These movements support the empowerment of disabled individuals by raising awareness and defending their rights, and they fight for the provision of legal protections. Additionally, they aim to increase societal awareness and facilitate access for disabled individuals to education, employment, and other essential areas. By aiming to increase social inclusion, the disability rights movements strive to ensure that disabled individuals are actively involved in all areas of society and contribute to making society more inclusive. Examining the disability rights movements in Turkey offers an opportunity to make comparisons with similar countries in an international context. In conclusion, as a social movement, the disability rights movement aims to raise awareness about disability issues and contribute to making society more inclusive. This study analyzes how disability rights movements are influenced by global politics and social reforms, and how they reshape the struggle for rights by evaluating the root causes of disability issues. The originality of this research lies in its detailed examination of the historical progression and global impacts of the disability rights movement, focusing on how movements in Turkey are positioned in an international context and deeply examining the effects of these struggles in this field.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi / Received

24.06.2024

Kabul Tarihi / Accepted

22.07.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Engellilik / Disability

Engelli Hakları / Disability Rights

Engelli Hakları Hareketi / Disability Rights Movement

Makale beyanı

Bu çalışma yazarın Samsun Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans programında yürütülen ve Doç. Dr. Adem İnce danışmanlığındaki Dönem Projesinden türetilmiştir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Yazıcı, H.T. (2024). Türkiye'deki Engelli Hakları Hareketlerinin İncelenmesi. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), ss. 63-78.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1504256>

1. Giriş

Engellilere yönelik ayrımcılık, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ortaya çıkarak hiyerarşiye neden olmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenenler, etnik köken, din, cinsiyet, engellilik, yaş, yoksulluk ve göç gibi nedenlerle ana akım toplumdaki farklılaşan gruplardır. Engelliler, tarih boyunca adil bir yaşam sürememiş ve dışlanmışlardır (Arıkan, 2002). Toplumlar da belirli gruplara yönelik farklı telaffuz ve tutumlar ile eşitlikçi olmayan uygulamalar, genellikle ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda da yansıma bularak hiyerarşilere yol açmaktadır. Bu durumdan en fazla etkilenenler, etnik köken, din, cinsiyet, engellilik, yaş, yoksulluk ve göç gibi özellikler bakımından ana akım toplumdaki farklılaşan ve hayatın çeperinde kalan gruplardır (Arıkan, 2002). Engelli bireyler, uzun yıllar boyunca eşit ve adil bir yaşam sürme imkanından yoksun kalmış ve ötekileştirilmişlerdir. Bu durum, modern toplumsal hareketlerin doğmasına neden olmuştur (Offe, 2016). Engelli hakları hareketi, bu çerçevede küresel politik ve toplumsal reformlardan etkilenerek örgütlenmiş ve hak mücadelesi çerçevesinde yeniden ele alınmıştır (Kaldık, 2022).

1960'lar, sosyal hareketlerin dünya genelinde yaygınlaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de başlayan engelli hakları hareketi, diğer insan hakları hareketlerini takip ederek benzer yollar izlemiştir (Shakespeare, 2018). Ancak, dünyada ve ülkeler içinde tek ve müşterek bir engellilik hareketinin varlığından söz edilemez (Barnartt & Scotch, 2001). Engelli hakları hareketleri, engelli bireylerin ayrımcılığa, ötekileştirilmesine ve tecrit edilmesine tepki olarak doğmuştur (Burcu, 2020). Türkiye'deki engelli hakları hareketleri, insan haklarına saygı, toplumsal katılım, ayrımcılığın önlenmesi, engelli bireylerin güçlenmesi, hukuki güvenceler, toplumsal farkındalık, eğitim ve istihdam olanakları gibi temel alanlarda önemli katkılar sağlamaktadır. Bu hareketler, toplumun genel refahına katkıda bulunarak daha adil ve kapsayıcı bir toplumun oluşmasına yardımcı olmaktadır (Della Porta & Diani, 2020).

Bu araştırma, engelli hakları hareketlerinin global siyasetten ve sosyal reformlardan ne şekilde etkilendiğini ve engellilik konusundaki problemlerin ana sebeplerini ele alarak hak mücadelelerini ne şekilde yeniden biçimlendirdiğini analiz etmektedir. Engelli hakları hareketleri, engelli insanların baskılanması, ötekileştirilmesi, dışlanması ve ayrımcılığa maruz kalmasına karşı bir tepki şeklinde meydana çıkmış ve insan haklarına saygı özelinde engelli insanların temel haklarına saygıda bulunulmasını müdafaa etmiştir. Bu hareketler, engelli olan kişilerin güçlenmesi için şuur olmalarını ve haklarını müdafaa etmelerini desteklemekte ve hukuki teminatların tesis edilmesi için mücadele etmektedir. Diğer yandan, toplumsal farkındalığı artırmayı ve engelli kişilerin eğitim, istihdam ve öteki temel sahalara erişimini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Engelli hakları hareketleri, engelli kişilerin eğitim ve istihdam imkanlarına adil erişimini gerçekleştirmeyi ve kamu ve özel sektörde erişilebilirlik standartlarının artırılmasını istemektedir. Bu gayretler, engelli insanların potansiyellerini tam manasıyla gerçekleştirebilmeleri ve toplumsal iştiraki artırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, engelli hakları hareketlerinin sosyal inklizyonu artırma ve engelli insanların cemiyetin her alanında etkin bir şekilde yer almasını sağlamaya dair gayretlerini değerlendirmektedir.

Türkiye oluşmuş engelli hakları hareketlerinin analiz edilmesi, milletlerarası bağlamda aynı ülkelerle karşılaştırmalar yapabileme imkanı vermektedir. Engelli hakları hareketi, sosyal bir hareket şeklinde engellilik hususunda farkındalık oluşturmayı ve cemiyetin daha kapsayıcı bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Bu çalışmanın özgün yönü, engelli hakları hareketlerinin tarihsel ilerlemesini ve global etkilerini ayrıntılı bir şekilde değerlendirerek, Türkiye'deki hareketlerin milletlerarası şartlarda ne şekilde konumlandığını ve bu sahadaki mücadelelerin etkilerini etraflıca çözümlemesinden meydana gelmektedir. Engelli hakları hareketlerinin sosyal ve hukuki müktesebatlarını değerlendirerek, bu sahadaki farkındalığı ve şuurunu artırmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırma, betimleyici ve analitik bir yöntem kullanarak engelli hakları hareketlerinin gelişimini tetkik etmektedir. Bu çalışma, literatür taraması ile tarihsel analiz yoluyla Türkiye ve dünya genelindeki engelli hakları hareketlerinin tarihini ve yasal düzenlemelerini incelemiştir. Birincil veriler, engelli bireyler ve hak savunucuları ile yapılan görüşmelerden, ikincil veriler ise akademik yayınlar, devlet raporları ve sivil toplum kuruluşları (STK) raporlarından elde edilmiştir. Veriler, tematik ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiş ve engelli hakları hareketlerinin gelişimi, engellilik modelleri ve sosyal değişim süreçleri ana temalar olarak belirlenmiştir.

2. Engelli ve Engellilik Kavramları

Engellilikle ilgili çeşitli terimler kullanılmakta olup, bu terimler arasında anlam farklılıkları bulunmaktadır (Öztürk, 2011: 19). Engelli, doğum öncesi, doğum sırası veya sonrası çeşitli sorunlar nedeniyle fiziksel, zihinsel veya duygusal yeteneklerini yitiren kişiler olarak tanımlanmaktadır (Oliver ve Sapey, 1999). Dünya Sağlık Örgütü (WHO), engelliliği, normal aktivitelerin yerine getirilmesinin kısıtlanması olarak tanımlar (WHO, 1980: 28). Türkçede "sakat", "engelli" ve "özürlü" kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, aralarında anlam farklılıkları vardır (Kösterelioğlu, 2013). Seyyar, engelliliği, toplumsal ve çevresel düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle engellilerin topluma eşit şartlarda katılamaması olarak tanımlar (Seyyar, 2006: 313). 6462 sayılı Yasa ile "özürlü" yerine "engelli" terimi kullanılmaya başlanmıştır (Seyyar, 2015: 28). Dünya Sağlık Örgütü (WHO), engelliliği üç gruba ayırır: Yetersizlik (impairment), vücut yapısı veya fonksiyonunun kaybı veya anormal durumu; Özürlülük (disability), yetersizlik nedeniyle bir hareketi yapma kabiliyetinin sınırlı olması; Engellilik (handicap), sosyal ve kültürel faktörlerin kişinin normal rol ve sorumluluklarını yerine getirmesini sınırlaması (Hacıbebekoğlu vd., 2015: 13). 1990 tarihli Engelli Amerikalılar Yasası, engelliliği, yaşama ilgili bir veya daha fazla aktiviteyi gerçekleştirme yeteneğini sınırlayan fiziksel veya zihinsel bir engel olarak tanımlar (Çakmak, 2011: 54). Türkiye'de engellilerin sosyal entegrasyonunun zor olması, onların sosyal izolasyon halinde yaşamalarına neden olabilir (Öztürk, 2011: 22-23).

2.1. Engelliliğin Sebepleri

Engelliliğin birçok nedeni olmakla birlikte, özellikle doğum öncesi, doğum sırasında ve doğum sonrası sebepler öne çıkmaktadır (Adamson, 2004). Doğum öncesi nedenler arasında kalıtsal hastalıklar, akraba evlilikleri, anne yaşının küçük veya ileri olması, annenin kronik hastalıkları ve gebelik sırasında yetersiz beslenme, ateşli hastalıklar, alkol tüketimi gibi faktörler yer alır (DeFries ve Gillis, 1993; MEB, 2011: 5-7). Doğum sırasında, sağlık personeli tarafından gerçekleştirilmeyen doğumlar, zor doğumlar, düşük doğum ağırlığı ve oksijen eksikliği gibi sebepler engelliliğe yol açabilir (MEB, 2011: 5-7). Doğum sonrası nedenler ise çocuğun ağır hastalıklara maruz kalması, gerekli tıbbi muayene ve aşıların yapılmaması, kazalar, doğal afetler, zehirlenmeler, ailenin yetersiz eğitimi ve ihmali gibi faktörleri içerir (MEB, 2011: 5-7).

2.2. Engellilik Sınıflandırması (Türleri)

Engellilik, kişinin yeteneklerine göre işitme, görme, konuşma, bilişsel, zihinsel ve ortopedik engeller olarak sınıflandırılır (Goodley ve Lawthom, 2005). Türkiye'de 2013 yılında yürürlüğe giren "Engellilik Derecelendirilmesi ve Sınıflandırılması" yönetmeliği, Dünya Sağlık Örgütü'nün "İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması" esas alınarak düzenlenmiştir. 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre, engel türleri; kronik hastalıklar, fiziksel (ortopedik) engelliler, zihinsel, işitme, görme ve dil-konuşma engeli olarak altı başlık altında sınıflandırılmaktadır (Ertem, 2022: 4). Engellilik, kişinin yeteneklerine göre işitme, görme, konuşma, bilişsel, zihinsel ve ortopedik engelliler olarak sınıflandırılır (Goodley ve Lawthom, 2005). Türkiye'de 2013 yılında yürürlüğe giren "Engellilik Derecelendirilmesi ve Sınıflandırılması" yönetmeliği, Dünya Sağlık Örgütü'nün "İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması" esas alınarak düzenlenmiştir. 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre, engel türleri; kronik hastalıklar, fiziksel (ortopedik) engelliler, zihinsel, işitme, görme ve dil-konuşma engeli olarak altı başlık altında sınıflandırılmaktadır (Ertem, 2022: 4).

Görme engellilik, gözün sinir, doku veya kaslarındaki sorunlardan kaynaklanır. Görme bozukluğu olanlar "ciddi görme bozukluğu" ve "kör" olarak ikiye ayrılır. Ciddi görme bozukluğu olanların görüşleri sınırlıdır, kör kişilerin ise görme keskinliği ya sıfır ya da sıfıra yakındır (Livingston vd., 1996). Günlük fonksiyonlarını yardımsız sürdüremeyenlere "az gören" denir (Öztürk ve ark., 2012: 51).

İşitme kaybı, sesleri duyma ve anlama yeteneğinin kısmen veya tamamen kaybıdır ve doğuştan veya çevresel faktörlerden kaynaklanabilir (Sevinç vd., 2015: 1-2).

ihinsel engellilik, bilişsel veya entelektüel yeteneklerde geri kalma durumudur ve bireysel öz-bakım, eğitim ve dil becerileri gibi alanlarda diğerlerinden geri kalma olarak tanımlanır (Goodley ve Lawthom, 2005).

Ortopedik engellilik, bedensel kısıtlamaları olan kişileri kapsar. Bedensel kusurlar bireyin yaşamını derinden etkileyebilir ve bu durumda destek hizmetleri önemlidir (Seyyar, 2015: 32; Kızıldaş, 2014: 25-26).

Dil ve konuşma engeli, sözel iletişimdeki kusurlar ve sapmalardan kaynaklanır ve bireyin eğitim yeteneğini ve sosyal uyumunu olumsuz etkiler (İBB Engelliler Şube Müdürlüğü, 2012: 505).

Süreğen engellilik, tedaviye rağmen düzelmeyen kronik hastalıkları kapsar. HIV, kanser, kalp-damar hastalıkları gibi hastalıklar bu sınıfa girer (Seyyar, 2015: 33; İBB Engelliler Şube Müdürlüğü, 2012: 506).

"Engellilik" kavramı konusunda fikir birliği yoktur. Sakat, özel gereksinimli, engelli, özürlü gibi terimler kullanılmaktadır. "Herkes bir engelli adaydır" sloganı yaygındır ancak olumsuz durumların içselleştirilmediği sürece kayıtsız kalınacağı hipotezine dayanır. Engelli STK liderleri, engelli bireylerin nasıl adlandırılacağı konusunda kendi tercihlerini yapabileceklerini belirtir. Engellilerin ve ailelerinin talebi, devletin onlara eşit fırsatlar sunması ve ayrımcılığı ortadan kaldırmasıdır (Yazıcı, 2023: 14).

2.3. Engellilik Kavramı ve Sosyolojik Yaklaşımlar

Engellilik sosyal söylemde, aktivite sınırlılıklarının neden olduğu dezavantajlı vaziyeti yaşayan kişilerin çağdaş toplumsal yapılar tarafından ihmali edilmesi veya yeterince dikkate alınmaması sonucunda, bu bireylerin sosyal yaşama katılımlarının ve aktivitelerini sürdürmelerinin önündeki engelleri ifade eder (Barnes, 1998: 73). Sosyal söylem içinde engellilik, engelsizlik odaklı ve engelsizliğin egemen olduğu ortamlar tarafından oluşturulan bir sosyal yapı olarak tanımlanır. Sosyal model, doğrusal nedensellikten kaçınır. Bu modele göre, engellilik, beden ve zihinle ilişkilendirilen nesnel bir gerçeklik olsa da daha çok toplumun engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada başarısız olduğu bir durumu yansıtır (Burcu, 2015: 325).

Yapısal-işlevselci yaklaşımda; engellilik ve engelli kişi, kurumlar, değerler, işlevler, statüler, roller, görevler ve mesuliyetler gibi makro düzeyde ele alınır. Bu yaklaşımda, bir engeli bulunmayanların bakış açısında engelli insanların negatif bir şekilde konumlandırılması, toplumsal düzenlemelerle izah edilmeye çalışılır. Dolayısıyla, engeli bulunmayan çoğunluğun egemen değerlerinin etkilediği aile, eğitim, meslek gibi sahalarda, engelli kişilere yönelik toplumsal düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir (Burcu, 2015: 327).

Çatışmacı yaklaşımda; engelli bireyler ve sorunları ele alınırken maddi unsurlar önemli bir yer tutar. Bu yaklaşımda, engellilik yapılar, kurumsal engeller, güç ilişkileri, kaynak dağılımları ve eşitsizlikler üzerinde durularak tartışılır. Özellikle, engelli bireylerin özgürlük ve bağımsızlık gibi konuları, bu yaklaşımın temel odak noktasını oluşturur (Burcu, 2015: 327).

Sembolik etkileşimci yaklaşımda; engellilik kavramı kişinin içinde bulunduğu vaziyet ve etrafla olan etkileşim üzerinden ele alınır. Bu yaklaşımda, sosyologlar artık engellilik tecrübesini toplumsal ve kültürel yönden nasıl

anlamlandırdıklarına odaklanarak açıklamalar sunmaktadırlar (Burcu, 2015: 328).

Postmodern yaklaşımda; engellilik ile sosyoloji münasebetinde postmodernist sual, kişiler arasında üstünlük veya baskı ilişkilerinin saptanmasının değil, bu tür sınıflandırmaların mümkün olmadığının vurgulanmasıdır (Burcu, 2015: 328).

Engellilik sosyolojisi, engelli kişilerin toplumsal yaşama katılımını çevresel ve sosyal engeller üzerinden analiz etmektedir. Bu yaklaşım, fiziksel ve zihinsel farklılıkların varlığı ile bu farklılıkların toplumsal düzenlemelerle nasıl engellilik haline dönüştüğünü incelemektedir. (Burcu, 2015). Kuşkusuz, Barnes (1998) ve Burcu (2015) tarafından da vurgulandığı gibi, 'sakatlık' önemlidir; fakat insan bedeninin görünür özelliklerine odaklanarak geliştirilen politikalar ve stratejiler, onları 'beceriksiz' veya 'yetersiz' olarak tanımlamanın bir göstergesidir. Engellilik, engeli bulunan insanları görmezden gelen veya çok az dikkate alan ve bu kişileri 'olağan' etkinliklerinden dışlamakta olan bir cemiyetin sebep olduğu kısıtlayıcı dezavantajlı vaziyettir. Bu nedenle, engellilik ırkçılık, cinsiyetçilik benzeri ayrımcılıklarla eşdeğerde değerlendirilir ve toplumsal zorlamanın mevcudiyetini gösterir (Morris, 2001). Engellilik sosyolojisi, engeli olan kişinin toplumsal münasebetlerini 'sosyal baskı' terimi üzerinden değerlendirirken, bu süreci engelli kişilerin cemiyette 'normalleştirilme' çabası ve tarihsel bağlamda inceler. Bu çerçevede, engellilik sosyolojisi, dışlanan veya 'normallığı' başaramayan engelli bireyin sosyal ve kültürel konumunu ve tanımlanmasını araştırır (Burcu, 2015). Engellilik sosyolojisi, Türkiye'deki engelli kişilerin yurttaş namına hak ve mesuliyetlerini ilmi veriler ışığında yeniden değerlendirme gerekliliğini vurgulamakta ve engeli olan kişilerin haklarına dayalı her çeşit oluşumda ana aktörler olarak onların etkin vazifesini öne çıkarmaktadır. Ayrıca, engellilik sosyolojisi, dışlanma, izolasyon, ayrımcılık, ötekileştirme ve marjinalleştirme gibi sorunlarla sistemli bir şekilde mücadele etmeyi teşvik etmekte ve yalnızca engelli kişileri değil, cemiyetteki öteki bütün dezavantajlı kesimlerin anlaşılması ve açıklanmasında mühim bir destek sağlamaktadır (Burcu, 2015: 330-335).

3. Engelli Bireylerin Genel Durumu ve Maruz Kaldıkları Sorunlar

3.1. Engelli Vatandaşların Dünya Genelindeki Durumu

Dünya çapında, engelli vatandaşların sayısı ve durumları, uluslararası kuruluşlar tarafından düzenli olarak incelenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre, 1970 yılında dünya nüfusunun %10'u engelli iken, 2004'te bu rakam 15 yaş ve üzeri 785 milyon kişiye ulaşmıştır. 2010 verilerine göre ise dünya nüfusunun %15'i engellidir (Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 1-2). Son 40 yılda dünya nüfusu iki kat artarken, engelli nüfus üç kat artmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 1-2). Çeşitli doğal afetler, savaşlar ve salgın hastalıklar sonucunda sakat kalan insan sayısı artmaktadır. Bu durum, toplumsal ve ekonomik sorunları, işsizlik, eğitim eksiklikleri, bakım hizmetleri ve sosyal güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Refah devleti politikaları, zayıf grupları içermesi gerektiği halde mali açıdan sürdürülebilirlik sorunlarıyla karşı karşıyadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2011: 1-2).

3.2. Türkiye'de Engelli Vatandaşların Genel Durumu

Türkiye'de engelli sayıları, resmi nüfus sayımları ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileriyle belirlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun son araştırmasına göre, Türkiye nüfusunun %6,9'u engellidir ve bu rakam 5 milyon 155 bin 974 kişiyi kapsamaktadır. Engelli nüfusun cinsiyet dağılımı incelendiğinde %7,9'u kadın, %5,9'u erkektir. Erkeklerden 2 milyon 214 bin 444'ü, kadınlardan ise 2 milyon 938 bin 113'ü engellidir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011). Türkiye'de engelli bireylerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 75 yaş ve üstü ile 3-9 yaş arasındaki çocukların daha yüksek oranda engelli olduğu görülmektedir. 3-9 yaş arası çocukların %15,1'i engellidir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011). Şehirlere göre Türkiye'deki engelli nüfus dağılımına bakıldığında, Giresun, Çorum ve Erzincan gibi illerde engelli nüfus oranlarının daha yüksek olduğu, Muş, Kocaeli ve Ankara gibi illerde ise daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye genelinde görme engellilerin oranı %1,4, işitme engellilerin oranı ise %1,1 olarak belirlenmiştir. Engelli bireylerin sayısal ve cinsiyet dağılımı illere göre farklılık göstermektedir (Türkiye İstatistikleri Enstitüsü, 2011). Bu bilgiler, Türkiye'deki engelli bireylerin genel durumu hakkında önemli bir resim çizmektedir, ancak engelli bireylerin yaşadığı özel zorlukları ve sosyal maruziyeti anlamak için daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

3.3. Engelli Bireylerin Maruz Kaldığı Sorunlar

Engellilik, toplumun genelini etkileyen bir durumdur ve engelliler, sosyal dışlanmaya en fazla maruz kalan kesim olarak öne çıkmaktadır. Bu bireyler eşit fırsatlardan yararlanma hakkına sahip olmaları gereken ancak çeşitli özel tedbirler gerektiren gruplar olarak değerlendirilmektedir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2012). Özellikle istihdam, eğitim, kamusal yaşama katılım, toplumsal etkinlikler, bilgiye erişim, sağlık hizmetleri ve hukuki koruma gibi alanlarda ayrımcılığa maruz kaldıkları bilinmektedir (ÖZİDA, 2010). Engelliler ve aileleri, toplum içinde varoluş mücadelesi veren ancak birçok sorunla karşı karşıya olan bir grup olarak öne çıkmaktadır. Erişim ve ulaşım, eğitimde eşit fırsat, istihdam, bakım hizmetleri ve sosyal güvenlik gibi konular, bu sorunların çoğunun ayrımcılık biçiminde ortaya çıktığı alanlardır. Ayrımcılık, engelli bireyler ve aileleri için en büyük sorunlardan biri olarak toplumun her alanında etkisini sürdürmektedir.

Engellilerin en büyük sorunlarından biri eğitim alanında yaşadıkları zorluklardır. Kaliteli ve uygun eğitimden yoksun kalmaları, yaşam şartlarıyla başa çıkmalarını zorlaştırmaktadır. Engelli bireylerin sağlık durumları, ekonomik koşulları, ulaşım güçlükleri ve hizmetlere erişimdeki sıkıntılar, eğitimlerinin aksamasına neden olmaktadır (Hacıbebekoğlu vd., 2015). Engelli bireylerin topluma katılımları, özel gereksinimlerinin karşılanabilmesi ve bireysel gelişimlerinin desteklenebilmesi için eğitim almaları son derece önemlidir (Sevinç ve Çay, 2017).

Engelli bireyler, engellerinin türüne ve şiddetine bağlı olarak güçlüklerle karşı karşıya kalmakta ve toplumsal hayatlarını sürdürebilmek için destek ihtiyacı duymaktadırlar. Bakım hizmetleri, kişisel ihtiyaçların karşılanması ve engelli bireylerin desteklenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bakım hizmetlerinde personel yetersizliği, sağlık

hizmetleriyle uyumsuzluk, ailelere sağlanan destekteki eksiklikler, garanti mekanizmalarının eksikliği ve bürokratik zorluklar gibi sorunlar bulunmaktadır (Devlet Denetleme Kurulu, 2009).

Engellilerin erişimine ilişkin yasal düzenlemeler, 5378 sayılı Engelliler Kanunu'nun gereklilikleri arasında yer almaktadır. Ancak günlük hayatta engelliler için uygun ulaşım ve erişim imkanlarının sağlanması konusunda hala büyük zorluklar bulunmaktadır. Özellikle toplu taşıma araçlarının ve şehir içi altyapının engelliler için uygun hale getirilmemesi önemli bir sorundur (Ersoy, 2012).

Engellilerin toplumsal entegrasyonu önündeki en büyük engellerden biri yoksulluktur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Engellilik Raporu (2011), Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat, 2018) araştırmaları ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2019) tarafından Türkiye'de yapılan araştırmalar engelli bireylerin çoğunun düşük gelir grubundan geldiğini göstermektedir. Engellilik durumu aynı zamanda işsizliği de beraberinde getirdiği için gelir yetersizliği ile doğrudan ilişkilidir (Meb, 2011). Bu durum, engelli bireylerin sosyal izolasyon, kimlik eksikliği, özgüven eksikliği ve işsizlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır (Çınarlı, 2008).

Engelli bireyler için tasarlanan politikalar genellikle psiko-sosyal sorunları hedef almaktadır. Psiko-sosyal sıkıntılar, engelli bireylerin olaylara bakış açılarını ve toplumsal ilişkilerini etkileyen temel faktörlerdir (Seyyar, 2008). Bu durum, aşağılık duygusu, kararsızlık hissi, suçluluk duygusu ve genel olarak toplum içindeki yerlerini sorgulama gibi sorunlara neden olmaktadır.

Ayrımcılık, belirli bir kesimin din, dil, cinsiyet, politik görüş veya ekonomik ve toplumsal farklılıkları sebebiyle diğer kişilerle eşit haklardan ve özgürlüklerden faydalanmasını engelleyen çeşitli kısıtlamalar veya dışlamalar olarak tanımlanmaktadır (Şişman, 2014). Engellilere özel alanlar oluşturmak yerine, entegre eğitim olanakları ve toplu taşıma gibi genel kullanıma açık hizmetlerin sağlanması daha rasyonel bir yaklaşımdır. Engellilerin yaşadığı ayrımcılığı önlemek için hayatın her alanında erişilebilirlik sağlanmalı ve ayrımcı politikalar terk edilmelidir (Yazıcı, 2023).

Kurumlar, engellilere hizmet sunarken hak temelli yaklaşmalı ve sosyal hayata katılımlarını engelleyen sorunları çözmeye odaklanmalıdır. Erişilebilirlik yatırımları, sadece engelliler için değil, yaşlılar, hamileler, tekerlekli sandalye kullanıcıları gibi geniş bir kesimi kapsamalıdır. Engellilere yönelik istismarın yanı sıra toplum içindeki başarılı engelli bireylerin varlığı, algıların değişmesi gerektiğini vurgular. Engellilere yapılan yardımların hak temelli ve genel erişim için yapıldığı bilinci önemlidir. Sivil toplum kuruluşları, engellilerin haklarını savunan yapılar olarak rol oynamalıdır (Köksal, 2021; Yazıcı, 2023).

4.Engelliliğin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi Üzerine

4.1.Tarihsel Aşamada Engelliliğe Bakış

Engelliliğin tarihsel değişimi incelendiğinde farklı kültürel, dini bakış açılarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Hammurabi Kanunlarından başlayarak antik Yunan'da Sparta'da ve Roma'da engellilere yönelik tutumlar ele alındığı bilinmektedir. Orta çağ Avrupa'sında Engizisyon sürecinde ruhsal hastaların ve engellilerin yaşadığı zorluklar, bilimin gelişmesiyle birlikte değişmiştir. Batı'da genel olarak olumsuz bir algıya sahip olan engellilik, Doğu kültürlerinde daha pozitif bir bakış açısıyla ele alınmıştır. İslam coğrafyasında tıbbi müdahalelere dayalı tedavi yaklaşımları yaygınken, Osmanlı döneminde engellilere yönelik himaye ve sağlık hizmetleri önemsenmiştir. Engellilik, kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte modern toplumsal yapılar içinde engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal dışlanmasına yol açmıştır (Albayrak, 2014; Köse, 2014; Taşçı, 2018; Oliver, 1998; Thomas, 2002).

4.2.Engellilik Hareketlerinin Gelişim Süreçleri, Engellilik Modelleri ve Kontseptsel Değişim

Engellilik tarihsel süreçler içinde incelendiğinde, engelliliğin temel modelleri arasında etkileşim ve dönüşüm gözlemlenmektedir. Bu modellerden biri, tıbbi modeldir; sağlık uzmanlarının odaklandığı bu model, engelli bireylerin fiziksel engellerini iyileştirmeye yöneliktir (Güloğlu, 2021). Diğer bir model ise sosyal modeldir; bu model, engelliliği fiziksel bir durumdan ziyade, toplumsal yapıların bir sonucu olarak ele alır (Hughes ve Paterson, 2011).

Tıbbi model, engelliliği tıbbi bir açıklamaya indirger ve iyileştirmeyi hedeflerken, sosyal model toplumsal dışlanmanın ve engellemelerin kaynağını vurgular (Burcu, 2015). Engellilik hareketleri, özellikle 1980'lerden itibaren sosyal model etrafında örgütlenmiş ve engelli bireylerin toplumsal katılım ve hakları için mücadele etmiştir (Shakespeare, 2006).

4.3.Engellilik Değerler Paradigmasının Varyasyonu

BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin insan haklarını güvence altına alarak topluma tam katılımlarını sağlamayı amaçlamaktadır (Rimmerman, 2013). Bu sözleşme, engellilikle ilgili değerlerde önemli değişimlerin yaşandığını ve engelli bireylerin kendi hayatları hakkında karar verme yetilerinin tanındığını belirtmektedir (Burcu, 2015). Sonuç olarak, engellilik değer paradigması zaman içinde evrilmiş ve engelli bireylerin toplumsal yaşamda tam katılımını destekleyen bir yöne doğru ilerlemiştir (Avrupa Komisyonu, 2010). Modern engelli hakları hareketi, engellilik algısında ve toplumsal politikalarda önemli değişikliklere yol açarak, engelli bireylerin yaşamlarını kendi tercihleri doğrultusunda yönlendirebilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Taşçı, 2018).

4.4.Medikal Prototipten Sosyal Prototipe İntikal

Engelliliğin tarihsel ve sosyal evrimi, medikal prototipten sosyal prototipe geçiş sürecini işaret etmektedir. Önceleri engellilik, patolojik bir bakış açısıyla bireyselleştirilmiş ve iyileştirilme çabalarına odaklanmıştır (Ünal, 2021: 238). Ancak sosyal adalet ve insan hakları kavramlarının ön plana çıkmasıyla birlikte, Engelli Hakları Hareketi'nin ortaya çıkışıyla medikal prototipin yerini sosyal bir prototip almıştır (Galusca, 2011: 246). Bu hareket, engelli bireylerin toplumsal dışlanmaya karşı mücadelesini ve sosyal katılımlarını sağlama çabalarını simgelemektedir (Braddock &

Parish, 2011: 103). Aktivistler, engellilik sorununun çoğunlukla kültürel kimlik ve toplumsal engellerle ilişkili olduğunu vurgulayarak, erişilebilirlik ve toplumsal katılım konularında çeşitli reform önerileri getirmişlerdir (Köten & Erdoğan, 2014: 91). Bu doğrultuda yapılan mimari düzenlemeler ve kamusal alanlara erişimde yaşanan zorluklar, engellilerin toplumsal yaşama entegrasyonunu önleyen en büyük engeller olarak belirtilmektedir (Bucuka, 2019: 901). Engelli hakları hareketi, eşitlik ve sosyal adalet perspektifinden engelli bireylerin yaşam haklarını güvence altına almayı ve topluma tam katılımlarını sağlamayı hedeflemektedir (Barton & Armstrong, 2011: 299).

5. Dünyadaki Engelli Hakları Hareketlerinin Gelişmesi ve İstekleri

Toplumsal hareketler genel olarak 18. yüzyılın sonlarından itibaren klasik toplumsal hareketler ve 1960'larda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler olarak sınıflandırılmaktadır. Klasik toplumsal hareketler işçi ve milliyetçi hareketleri içerirken, yeni toplumsal hareketler kimlik ve kültür gibi çeşitli konularla ilgilenmektedir (Aslan, 2016: 135). İşçi hareketi, klasik bir hareket olarak kapitalistlerin tahakkümüne karşı çıkmış ve kaynaklarda söz sahibi olma talep etmiştir (Touraine, 2016: 45). Yeni toplumsal hareketler, beden, sağlık, çevre bilinci, kültür ve kimlik gibi konularla ilgilenmiştir (Offe, 2016: 57-58). Bu hareketler, sosyal değişimi amaçlayarak çeşitli kültürel ve kimlik yapılarını ön plana çıkarmıştır (Çayır, 2016: 30). 1960'lı yıllardan sonra birçok yeni toplumsal hareket ortaya çıkmış ve Amerika'daki sivil haklar hareketi, Fransa'daki 1968 olayları ve öğrenci eylemleri bunların öncüsü olmuştur. 1970'lerdeki kadın ve çevre hareketleri de bu değişimlerin dinamiklerini anlamamıza yardımcı olmuştur (Della Porta & Diani, 2020: 1). Endüstri toplumlarındaki iktisadi içerikli çatışmalar yerini kültürel sahaya bırakmıştır (Melucci, 2016: 81). Kadın hakları, çevre, nükleer silah karşıtı hareketler ve etnik kimlik gibi konular bu dönemin odak noktası olmuştur. Engelli hakları hareketi de bu bağlamda yeni toplumsal hareketler içerisinde değerlendirilmektedir ve ayrımcılığı ve dışlanmayı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Engelli hakları hareketi, İkinci Dünya Savaşı sonrası öne çıkmış ve Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallıkta örgütlenmiştir. Hareketin odağı sosyal ve mimari engeller olmuştur (Arıkan, 2002: 16). Ancak engelli hakları hareketinin örgütlenmesi ve uluslararası bir toplumsal hareket haline gelmesi kolay olmamıştır. Medikal prototipin baskıcı yaklaşımı ve engelliliği tarif eden farklı yaklaşımlar gibi zorluklarla karşılaşmıştır (Sabatello, 2013: 13). Engelli hakları hareketi, özellikle Birleşik Krallık ve ABD'de engellilerin toplumsal ayrımcılığa karşı mücadelesiyle öne çıkmıştır. Bu hareket, sosyal önyargıları ortadan kaldırmayı ve toplumsal içermeyi sağlamayı hedeflemiştir (Scotch, 1989: 380). Tıbbi yaklaşım, engelliliği kişisel bir trajedi olarak görmüş ve hakların korunmasını göz ardı etmiştir (Winter, 2003: 38). Ancak 1970'li yılların sonlarında engellilik algıları değişmeye başlamış ve uluslararası mevzuatın oluşmasına katkı sağlamıştır (Çetin, 2017: 108).

Engelli hakları hareketi, sosyal engellere odaklanarak, yeti yitimi ve engellilik arasındaki farkı vurgulamıştır. Yeti yitimi biyolojik bir sorun olarak görülürken, engellilik sosyal hayatla ilgili bir durum olarak değerlendirilmiştir (Winter, 2003: 35-36). Engelli bireylerin sosyal dinamikler ve kültürel anlamlar çerçevesinde inşa ettiği engellilik kültürü, mücadelede önemli bir rol oynamıştır (Burcu, 2015: 121-122). Engelli hakları hareketi, engellilerin toplumda karşılaştığı sorunlara yanıt olarak doğmuştur ve kaynak kısıtlılığı, yurttaşlık eşitsizliği gibi sorunlara karşı çıkmıştır (Burcu, 2015: 170). Engelli hakları hareketi, 1960'larda başlamış ve 1980'lerde ivme kazanmıştır. Hareket, engellilerin kendi kararlarını vermesi gerektiğini savunmuş ve "sağlamcı" tahakküme karşı çıkmıştır (Yardımcı, 2015: 20). Hareket, sosyal katılımın engellilikten bağımsız olduğunu savunarak toplumsal önyargılara meydan okumuştur (Mcruer, 2011: 558). Engelli hakları aktivizmi, öz savunuculuk ve engelli insanlar tarafından yönetilmesiyle öne çıkmıştır (Sabatello, 2013: 14). Engelli hakları hareketi, medya teknolojilerini kullanarak kamuoyu desteği kazanmıştır (Meriç, 2019: 124). Engelli hakları hareketi, iş, erişim, eğitim ve toplumsal içerme gibi alanlarda önemli kazanımlar elde etmiştir. 1975 tarihli Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Bildirgesi ve 2006'da onaylanan Engelli Hakları Sözleşmesi bu mücadelede önemli kilometre taşları olmuştur (Arıkan, 2002: 17).

5.1. Engelli Hakları Hareketlerinin İlk Vizyonları

Engelli hakları hareketleri, insanların özgürce hareket edebilmesi ve sosyal hayata katılabilmesi için devletler seviyesinde çeşitli düzenlemeler yapılması gerektiğini savunur. Bu hareketler, uluslararası kongrelere katılarak ve çeşitli ülkelerden öğrenilen örgütsel fikirleri kendi devletlerinde hayata geçirerek güçlenmiştir. Ancak, tüm engelli problemlerinin çözümü yalnızca engelli hakları hareketiyle sınırlı olamaz; yöresel, milli ve uluslararası düzeyde çeşitli boyutlara ulaşan farklı sorunlar vardır (Shakespeare & Watson, 2011: 402; Kaldık, 2022: 680).

1960'larda Afro Amerikalıların mücadele yöntemleri, diğer dezavantajlı gruplara model olmuştur. 1964 Sivil Haklar Yasası, ayrımcılığı azaltmış ve liberal hükümlerin önünü açmıştır. 1970'lerde "Bağımsız Yaşam Hareketi", siyahların ve kadınların sivil hak mücadelelerinden ilham alarak kendi seçimlerini yapma ve hayatlarını kontrol etme mücadelesi geliştirmiştir. Vietnam Savaşı sonrası engelli gazilerin artışı, hareketi hem sayı hem de farkındalık olarak ilerletmiştir. 1973 tarihli yasa ve 1990 tarihli Engelli Amerikalılar Yasası, ayrımcılığı bertaraf ederek engellilerin haklarını koruma altına almıştır. Engelli hakları hareketi, 1996'da doktor destekli intihara karşı adımlar atmış ve bu alanda hukuki mücadelenin önemini göstermiştir (Middleton vd., 1999: 109; Hurst, 2003: 572-573; Çetin, 2017: 113; Çaha, 2016: 129; Turnbull, 2012: 212; Longmore, 2011: 453-454).

İngiltere'de engelli hakları hareketi, 1960'larda gelir desteği ve aydın katkılarıyla başladı. Hareket, engelliliğin iktisadi, politik ve kültürel bir sorun olduğunu savundu. 1995 Engellilik Ayrımcılığı Yasası ve 2010 Eşitlik Yasası, engellilere yönelik ayrımcılığı yasaklamış ve eşit fırsatları teşvik etmiştir. Kamu binaları ve ulaşım araçları gibi alanlarda erişilebilirlik standartları belirlenmiş, istihdam ve eğitim olanaklarını artırmaya yönelik programlar geliştirilmiştir. "Bağımsız Yaşam Hareketi", engellilerin yaşamlarını planlama ve kontrol etme haklarına vurgu yapar (Barnes, 2020: 7-8; Smith, 2013: 28).

Japonya'daki engelli hakları hareketi, Batı'dan farklı bir gelişim süreci izlemiştir. 1960'larda aileler engelli çocuklarını toplumdaki saklama eğilimindeydi. 1960'ların sonlarında "Bağımsız Yaşam Hareketi" (Aoi Shiba no Kai) başladı. Engelli aktivistler, toplum tarafından köktenci olarak görülmüştür. 1980'lerde Amerikan bağımsız yaşam merkezleriyle ilişkiler hareketi hızlandırmıştır. 1992'de sunulan yönetmelik, engellileri tek başına bir kesim olarak değerlendirmeye başlamış, ancak 2003'te yürürlüğe giren yeni yönetmelik, engellileri dezavantajlı gruplar arasında değerlendirmiştir. Japonya, engelli haklarını zayıflatabilecek siyasetler oluşturmuş ve engelli vatandaşlar sokaklara inerek tepki göstermiştir (Morioka, 2002; Hayashi ve Masako, 2001; Horner vd., 2002: 366; Onoue, 2006).

Amerika ve İngiltere'deki engellilik hareketleri, evrensel bağlamda engellilik algısını dönüştürmüştür. Almanya'da Nazizm döneminde birçok engelli katledilmiş, ancak savaş sonrası gaziler ilk engelli teşkilatlarını kurmuştur. 20. yüzyılın sonlarında birçok ülke, öjeni doktrinini içeren uygulamaları kaldırmış, ancak engelliler çeşitli ayrımcılık ve erişilebilirlik sorunları yaşamaya devam etmiştir. Hindistan'da bilgilendirme faaliyetleri ve STK'ların etkinlikleri, Avustralya'da ise engellilerin tepkileri, hareketin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Köbsell, 2006: 15; Beaulaurier & Taylor, 2001: 70; Mehrotra, 2011: 68; Cooper, 1999: 217).

6. Türkiye'deki Engelli Hakları ve Hareketlerinin Gelişimi

6.1. Türkiye'deki Engelli Haklarının Gelişim Süreci

1951 yılı, Türkiye'de engelli hakları konusunda önemli bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Bu dönemde engelli kişilere yönelik hizmetler tıbbi bakımdan eğitim ve rehabilitasyon alanlarına genişletilmiş, 1951'de özel eğitim Sağlık Bakanlığı'ndan Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu değişiklik, engellilerin toplumsal hayata katılımını artırmayı hedeflemiştir (Özgökçeler ve Alper, 2010: 41). 1960'lı yıllarda engellilerin istihdamı ve korunmasına yönelik sosyal politikalar geliştirilmeye başlanmış, 1967'de Deniz İş Yasası ile istihdam kotası mekanizması getirilmiş ve 1971'de 1475 sayılı İş Yasası ile engellilerin işe yerleştirilmesi düzenlenmiştir (II. Özürlüler Şurası, 2005: 55). 1982 Anayasası'nın 61. maddesi ile "Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır" hükmü eklenmiştir. Ayrıca Sosyal Güvenlik, Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı gibi maddeler de engellilere yönelik hakları içermektedir (Okur, 2001: 113). 1997'de "Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı" kurulmuş ve bu kurum, engellilere yönelik hizmetlerin koordinasyonunu sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Okur, 2001: 116-118).

2005 yılında 5378 sayılı Özürlüler Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu kanun, engellilerin toplumsal hayata katılımını ve haklarını güvence altına almayı amaçlamıştır. Ancak, bu yasa ve yapılan değişiklikler, hizmetlerin koordinasyonunu tam olarak sağlayamamıştır (Okur, 2001: 114). 2011 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı kapatılarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesine alınmış ve 2013 yılında Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Sonuç olarak, engelli hakları konusunda Türkiye'de birçok yasal düzenleme yapılmış olmasına rağmen, bu düzenlemeler hizmetlerin etkin ve koordineli sunumunda yetersiz kalmıştır. Mevzuatın dağınıklığı, hizmetlerin çeşitli kurumlar tarafından sunulması ve toplumsal farkındalığın düşük olması, engellilere yönelik hizmetlerin etkinliğini olumsuz etkilemektedir (Okur, 2001: 116-118; Küçükali, 2015:105-106).

6.2. Türkiye'deki Engelli Vatandaşlara Yönelik Verilen Haklar

Türkiye'deki engelli vatandaşlar, kanunlarla teminat altına alınmış çeşitli haklardan yararlanmaktadır. Öncelikle, engelli kişilerin sağlık raporu alması gerekmektedir. Bu rapor, engellilik durumunu, türünü ve şiddetini belirleyen ve Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş bir kurul tarafından verilen bir belgedir. Bu rapor, engellilerin haklarını kullanabilmeleri için bir ön şarttır ve engellilik derecesinin minimum %40 olması gerekmektedir.

Sağlık alanında, engelli kişilerin sağlık hizmetlerinden öncelikli yararlanma hakları vardır. Sağlık Bakanlığı'nın evde sağlık, ağız ve diş sağlığı hizmetlerinden de faydalanabilirler. Ayrıca, engellilere yönelik fizik tedavi uygulamaları ve "Engelsiz Acil Servisler" projesi gibi özel hizmetler sunulmaktadır.

Sosyal Sigortalar Kurumu da tıbbi malzeme, protez ve ortopedik cihaz gibi ihtiyaçları karşılamaktadır. Eğitim alanında ise engelli bireyler, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel eğitim kurumlarında eğitim hakkına sahiptir.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM), özel desteğe ihtiyaç duyan öğrencilerin eğitim değerlendirmesini yapar ve gerekli raporları hazırlar. Devlet, engelli öğrencilere özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri sunar.

Kamusal alanda istihdam konusunda, engellilik derecesi %40 ve üzeri olan bireyler, Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı'na (EKPSS) girerek kamu sektöründe iş bulabilirler. Kamu kurumları, norm kadrolarının %3'ünü engelli personele ayırmak zorundadır. Özel sektör ise 50 veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde %3 oranında engelli işçi çalıştırmakla yükümlüdür.

Bakım uygulamaları alanında, tam bağımlı engelliler için evde bakım ve özel bakım merkezlerinde bakım hizmetleri sunulmaktadır. Gelir durumuna göre engellilere ve bakımını üstlenen kişilere aylık ödemeler yapılmaktadır.

Erişilebilirlik konusunda, şehir yaşamının engellilere uygun düzenlenmesi zorunludur. Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları, kamu binaları ve toplu taşıma araçlarının erişilebilir olup olmadığını denetler ve gerekli düzenlemeleri yapar.

Otopark uygulamalarında, kamu ve özel park yerlerinde, her 20 araçlık park yeri için en az bir adet engelli park yeri ayrılması zorunludur. Bu yerler, hareket kısıtlaması olmayan kişiler tarafından kullanılamaz.

Vergi indirimleri kapsamında, engelliler ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler, gelir vergisi indiriminden yararlanır. Ayrıca, engellilere özel üretilen araçlar ve bilgisayar programları KDV'den muaftır.

Engelli bireyler ve aileleri taşıt alımında gereken koşulları taşımaları halinde ÖTV ve MTV ödemezler. Ayrıca bedensel engelli vatandaşlar yurtdışından gümrük vergisi ödemedi araç getirme hakkında sahiptirler.

Engelli vatandaşların bir evi emlak vergisinden muafıdır. Engelli maaşları ise 2022 sayılı yasa kapsamında engellilik derecesine göre üç türde verilmektedir: %40-69 arası engelli maaşı, %70 ve üzeri engelli maaşı ve 18 yaş altı engelli yakını maaşı.

Ayrımcılık konusunda, Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesine göre, engellilere yönelik ayrımcılık yapmak suçtur ve cezalandırılır.

Diğer haklar arasında, engelli bireylerin üniversite harç indirimi, özel bakım ve rehabilitasyon merkezlerinden faydalanma, gelir vergisinden muaf olma, erken emeklilik gibi hakları bulunmaktadır. Ayrıca, elektrik, su, doğalgaz ve cep telefonu tarifelerinde indirimler, gümrük vergisinden muafiyet, toplu taşıma indirimleri gibi sosyal haklara da sahiptirler (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2018).

6.3. Türkiye'de Tanzimattan Bugüne Değın Engelliliğe Dair Hadiselerin Zaman Dizini

Türkiye'de Tanzimat'tan bugüne engelliliğe dair önemli hadiseleri özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin 1889'da açılışı: 1889 yılında Maarif Nezareti tarafından Mehmet Tahir Münif Paşa zamanında açıldı. Hamidiye Ticaret Mektebi'nin bütçesinden karşılanan okul, zamanla görme engelli bireyleri de kabul ederek "Sağır, Dilsiz ve Körler Okulu" adını aldı (Balcı, 2013: 91-124).

2. 1910 Tarihli Malullük Sigortası ve Gelişimi: 1910 yılında "Tersane-ı Amire'ye Mensup Sunuf-ı Amele ve Sa'irenin Teka'üdleri Hakkında Tüzük" çıkarıldı. Cumhuriyet döneminde 1949'da 5417 sayılı "Yaşlılık Sigortası Yasası" ve 1957'de 6900 sayılı "Malullük, Yaşlılık ve Ölüm Sigortası Kanunu" ile önemli ilerlemeler kaydedildi (Kerimoğlu, 2004: 43-56).

3. Çalışma Yaşamında Engelli Kişiler için Kota Uygulaması: İlk kez 1967 yılında Deniz İş Yasası ile uygulandı. 1971'de 1475 sayılı "İş Kanunu" ile engelliler için kota sistemi oluşturuldu. %40 ve üzeri engelli raporu olanlar bu haktan yararlanabildi (Kahraman-Güloğlu, 2017: 203).

4. 2022 Sayılı Yasa'nın Tatbiki: 1976 yılında 2022 sayılı "65 Yaşımı Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" ile engellilere maaş ödemeleri başladı (Korkusuz ve Uğur, 2018: 105).

5. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kuruluşunun Oluşturulması: 1983'te 2828 sayılı Kanunla kuruldu. 2011'de "633 sayılı Yasa Hükmünde Kararname" ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ihdas edildi.

6. İstanbul Özürlüler Merkezinin Oluşturulması: 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kuruldu. Bu merkezler, psikolojik yardım, rehabilitasyon, seanslar ve eğitim hizmetleri sunmaktadır (Yılmaz, 2016: 66).

7. Özürlüler İdaresi Başkanlığının Oluşturulması (ÖZİDA): 1997'de engellilik alanındaki siyaseti yönlendirmek amacıyla kuruldu. Birçok şura tertiplendi (Yılmaz, 2016: 67).

8. Türkiye Özürlüler Araştırması: 2002'de DİE ve ÖZİDA iş birliği ile yapıldı. Engellilerin oranı %12,29 olarak belirlendi (DİE ve ÖZİDA, 2009: 6).

9. 5378 Sayılı Engelliler Hakkındaki Yasa: 2005'te çıkarılan bu yasa, Türkiye'nin engellilik alanındaki ilk yasasıdır.

10. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Dair Sözleşmenin Onayı: 2007'de imzalanan ve 2008'de yasalanan sözleşme ile engellilerin insan hakları prototipi oluşturulmuştur.

11. Engelli Kadın Derneği: 2011'de Ankara'da kuruldu. Toplumsal cinsiyet ve engellilik bağlamında engelli kadınların ihtiyaçlarına odaklanarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Kahraman-Güloğlu, 2015).

6.4. Türkiye'deki Engelli Hakları Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişim Süreci

Türkiye'de engelli hakları hareketleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerindeki aktivistlerin mücadeleleri sonucunda değil, daha çok yasal düzenlemeler yoluyla gelişmiştir. Batı'da hak eksenli bir yaklaşım gelişirken, Türkiye'de yardımseverlik ve şefkat anlayışı hakim olmuştur (Ercan, 2021: 112). Ancak son yıllarda Avrupa Birliği'ne katılım çabaları, iletişim teknolojilerinin ilerlemesi ve internetin yaygınlaşması ile hak eksenli vatandaşlık anlayışı şekillenmeye başlamıştır (Bezmez & Yardımcı, 2010: 612).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte çeşitli engelli politikaları ve dernekler ortaya çıkmıştır. 1930'da Süleyman Gök tarafından "Sağır ve Dilsizler Cemiyeti" ve 1941'de "Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Dayanışma Cemiyeti" kurulmuştur (Akalin, 2021). 1950'de Altı Nokta Körler Derneği kurulmuş ve anayasal düzenlemeler yaparak diğer sivil toplum kuruluşlarının oluşumuna öncülük etmiştir (I. Özürlüler Şurası, 1999, Akt: Burcu, 2020: 7). 1958'de Felçliler Derneği olarak kurulan Türkiye Sakatlar Derneği, 1960'ta bugünkü adını almıştır. Ancak bu kuruluşlar, hak eksenli bir mücadele yerine daha

çok engelli bireylerin ihtiyaçlarına odaklanmışlardır.

1983'te Dernekler Kanunu, engelli derneklerinin federasyonlar oluşturmasını zorunlu kılmıştır. 2004'te 5253 sayılı Dernekler Yasası ile bu boşluk doldurulmuştur. 2021 Aralık itibarıyla Türkiye'de 121951 aktif dernek bulunmaktadır ve bunların 1383'ü engelli STK'larıdır (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, t.y.).

1997'de Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuş ve sırasıyla 1999, 2005, 2007, 2009 ve 2011 yıllarında "Özürlüler Şurası" düzenlenmiştir. 1999'da yapılan "1. Özürlüler Şurasında engelliler yasasının hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır (Burcu, 2020: 8). 2005'te "Engelliler Hakkındaki Yasa" onaylanmış ve bu yasa engelli kişilerin karar alma süreçlerine katılımını sağlamıştır (Gül, 2015: 51).

2006'da Birleşmiş Milletler tarafından onaylanan "Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme", 2007'de Türkiye tarafından imzalanmış ve 2009'da yürürlüğe girmiştir. Altı Nokta Körler Derneği'nin çabaları sonucunda Türkiye, bu sözleşmeyi ilk imzalayan ülkeler arasında yer almıştır. Engelli STK'sı olan Altı Nokta Körler Derneği'nin web sitesinde duyurulmuş bulunan "Müjdelere Olsun Engelli Hakları Sözleşmesi İmzalandı" isimli başlığı olan haberde, Altı Nokta Körler Derneği'nin, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin devletimiz aracılığıyla imzalanması hususundaki çabalarından söz edilmektedir:

"30 Mart 2007 tarihinde imzaya açılacak olan ve en az 20 ülkenin imzalamasıyla yürürlüğe girecek olan bu sözleşmenin, ilk imzalayanları arasında ülkemizin yer alması ve sözleşmenin meclisten geçirilerek onaylanması için hükümete çağrıda bulunmuştur. (...) Nihayet bu çabalarımız meyvesini vermiş ve Birleşmiş Milletler engelli Hakları Sözleşmesi imzaya açıldığı gün, aralarında ülkemizin de bulunduğu 81 ülke tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. (...) 30 Mart 2007 tarihinde aralarında ülkemizin de bulunduğu 81 ülke tarafından imzalanarak yürürlüğe giren BM Uluslararası Engelli Hakları Sözleşmesi ülkemizin ve dünyanın tüm engellilerine, tüm insanlığa hayırlı olsun." (Tatar, t.y.)

21. yüzyıldan itibaren, hukuki farkındalık ve yasal düzenlemeler uluslararası anlaşmalar ve Avrupa Birliği uyum süreciyle gelişmiştir. Avrupa Birliği uyum süreci ile birlikte engellilik politikası toplumsal söylemde benimsenmeye başlamıştır (Burcu, 2020: 196).

6.5. 1980 Öncesi Dönem İçin Bir Değerlendirme

Görme engelli müzisyen Prof. Dr. Önder Kütahyalı, Selim ve Kerim Altınok'un web sitesinde yer alan hatıralarında eğitim hususunun ne derece önemli olduğunu şu şekilde aktarmıştır:

"Ben oldukça iyi keman çalıyordum ve Ankara Devlet Konservatuvarı'na gönderilmem gündemdeydi. Sanırım 1952 yılının Mart ayındaydık. Hocamız Mitat Enç, Millî Eğitim Bakanlığının bir genelge yayımlamasını sağladı. Buna göre ilkokulu bitiren görme engelliler, öbür okullarda gören öğrencilerle birlikte eğitim yapabileceklerdi. Böyle bir gelişme üzerine ve 1952 yılının Temmuz ayında, arkadaşlarım Hüda-verdi Gaffaroğlu, Şükran Kırıcı ve ben, Ankara Devlet Konservatuvarı'na başvurduk. Kurumun Baş Müdür Yardımcısı değerli ozanımız Cahit Külebi, ilk görüşmemizde bizi tepkiyle karşıladı. Kendisine genelgeyi anlattık. Körler okulunu telefonla aradı ve Müdür Yardımcımız Sayın Emin Sağlamer, hocaya metni okudu" (Altınok, 2019: Akt: Yılmaz, 2020: 443).

Her ne kadar "eğitim" kelimesi geçse de eğitimin çoğunlukla üyelere burs bulmak ve onlara eğitim olanağı sağlamak anlamına geldiği ileri sürülmektedir (Demirci, 1987). Derneğe üye olanların çoğunluğu hayırseverdir ve bağışlar mühim derecede bir vazife üstlenmektedir. Bilhassa 1960'tan sonra büyüyen derneklerin en mühim faaliyetlerinden biri müzik topluluklarıdır. Bu senelerde sokakta acınası sözlerle şarkılar söyleyen ve çalan çokça grup doğmuştur. Bu durumda derneklerin adlarında geçen koruma, himaye ve eğitim terimleri fazlaca mana kazanmaktadır. Yani 1940'tan 1980'e kadar olan devir esasında engelli bireylerin kendi sorunlarıyla baş edebilecek şekilde eğitildikleri bir kuluçka devri şeklinde de nitelendirilebilir (Yılmaz, 2020: 443).

6.6. 2000'li Senelere Yaklaşırken Engelli Hakları Hareketlerinin Doğuşu

1980 darbesi sonrasında Türkiye'de dernek ve sendikaların kapatılmasıyla birlikte görme engelli örgütlerin kısa süreli faaliyet göstermesine izin verilmiştir (Demirci, 2005). Özellikle 1980'lerin ortalarında engelliler, kendi organizasyonlarında etkinlik göstererek kendi kaderlerini belirleme yolunda önemli adımlar atmışlardır. Bu süreci takiben 1990'lı yıllarda bir aktivizm dönemi yaşanmıştır. 1997 yılında kurulan "Özürlüler İdaresi Başkanlığı" ile birlikte bu süreç yeni bir aşamaya taşınmıştır. 2000 yılından itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne başvuru sürecinin başlaması, 2004 yılında Dernekler Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi, 2005 yılında Engelliler Kanunu'nun kabul edilmesi ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin onaylanması gibi hukuki düzenlemeler, engelli hakları hareketlerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Teknolojik ilerlemeler de 21. yüzyılda engelli hareketini tanımlayan önemli bir faktördür. Özellikle bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, engelliler için gerekli altyapının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. 1990'lı yılların ortalarında Emin Demirci tarafından kurulan şirketin çabalarıyla Türkçe metin okuma motoru (TTS) geliştirilmiştir (Yılmaz, 2020: 444). Ayrıca, Bilkent Üniversitesi'nde Mustafa Akgül tarafından kurulan "Kör E-posta Grubu" gibi teknolojik inovasyonlar, engelli bireylerin bilgi teknolojilerine erişimini artırmıştır. Bu süreçler, Türkiye'de engelli hakları hareketinin gelişimini sağlayan temel unsurları oluşturmuştur. Hem yasal düzenlemeler hem de teknolojik ilerlemeler engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını artırmış ve bilinçlenmelerini sağlamıştır.

7. 2000 Sonrası Engelli Hakları Hareketlerinin Temel Üç Ayağı

Literatür, 2000 sonrası engelli hakları hareketlerinin üç temele dayandığını ortaya koymaktadır. Bunlar hak eksenli bir yaklaşım, karar alma mekanizmalarına aktif katılım ile yatay örgütlenmedir (Yılmaz, 2020: 445).

7.1. Hak Eksenli Faaliyetler

Türkiye'de 2000 sonrası engelli hakları hareketi, sivil toplumun evrimi içinde önemli bir yer tutmaktadır. İlgili çalışmalar, sivil toplumun gelişimini üç aşamada incelemektedir (Keyman, 2004). İlk aşama 17. yüzyılda şehirleşme ve modern devletin ortaya çıkmasıyla başlamış; sivil toplumun amacı, bireysel ve mülkiyet haklarının korunması olarak tanımlanmıştır. İkinci aşama ise 1980'lerden sonra otoriter yönetimlerin demokratikleşme sürecine geçmesiyle birlikte başlamış; bu dönemde farklılıkların ve kişisel hakların daha fazla ifade edilmesi önem kazanmıştır. Üçüncü aşama ise 1990'lı yıllardan itibaren kurumsallaşan sivil toplum örgütlerinin karar alma süreçlerine aktif katılımının arttığı dönemi işaret etmektedir (Bezmez ve Yardımcı, 2010).

Bezmez ve Yardımcı'ya göre, hak eksenli yaklaşım engelli bireylerin bağımsızlığı ve toplumsal haklarını vurgulayarak, yardıma dayalı anlayışı eleştirmektedir. Bu bağlamda, 2000 sonrası Türkiye'de engelli hakları hareketi, sivil toplumun üçüncü evresine benzetilebilir. Özellikle 1997'de kurulan Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve 2005'te kabul edilen Engelliler Kanunu gibi yasal düzenlemeler, engelli örgütlerinin etkinliğini artırmıştır.

"Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneğinden" (TOHAD) Süleyman Akbulut hak eksenli yaklaşımı müdafaa eden örgütlerin ilerlemesine giden sistemi şu şekilde yorumlamaktadır:

"1990'lı yıllarda ne oldu, ben önemli görüyorum; hareketin, engellilerle ilgili çalışan STK'ların hareketi aktive olmaya başladı. Körler derneği, onların yaptığı yürüyüşler vardır; 1997 yılında çıkan KHK ile hareketin etkisi büyüdü. Sakat hareketi o sırada bir görünürlük sağlıyor. Çok önemli bir katkı. Her şeye rağmen. O biraz dikkatlerin sakatların üzerine dönmesine sebep oldu. Bu böyle olunca partiler fark etmeye başladı. O sıralarda durum daha ziyade sosyal yardımlar ve medikal yaklaşımlar üzerinden kurgulandı. Sakat hareketi bu noktadan itibaren bununla mücadele etmeye başladı. 2000'li yıllarda ne oldu? STK sayısında patlama oldu... 2004 yılında dernekler kanununun değişmesi, 2005 yılında yapılan kanun değişikliği. Orada şu da çok önemliydi, devlet bu işi organize ediyordu. Türkiye Sakatlar Konfederasyonu vardı ve devlet aslında onu örgütliyordu. AB uyum yasalarıyla birlikte bunun değişmesi çok şeye sebep oldu. Farklı konfederasyonlar çıkmaya başladı ve bu çok önemli bir şey.." (Akbulut, 2018: Akt. Yılmaz, 2020: 447).

Teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, internet ve diğer iletişim araçları engelli derneklerinin organizasyon ve etkinliklerinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, 2005'te kurulan "Engelsiz Erişim" platformu, kent içi toplu taşıma erişilebilirliği ve sesli duyuru mekanizmalarının geliştirilmesi gibi konularda aktif rol oynamıştır (Yılmaz, 2020).

2000'li yılların ortalarından itibaren, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte görme engelli öğrenciler arasında bilgi paylaşımı ve çözüm önerileri geliştirme süreçleri hız kazanmıştır (Taşgün, 2018). Bu süreçler, engelli derneklerinin politika üretme kapasitelerini artırmış ve kamuoyunda daha fazla görünürlük sağlamıştır.

7.2. Karar Süreçlerine Aktif İştirak

Keyman'ın işaret ettiği sivil toplum hareketinin üçüncü aşaması, özellikle 2005 sonrasında oluşan örgüt ve platformların yönetim kararlarına aktif katılımını güçlendirdiğini göstermektedir (Keyman, 2004). Engelsiz Erişim Derneği'nin çabalarıyla kent içi duyuru sistemlerinin artması ve sesli tasvir ile eş erişim konseptlerinin yasal olarak kabul görmesi, son dönemlerde görme engellilerin bireysel oy kullanabilmelerini sağlayan pusula şablonunun Yüksek Seçim Kurulu tarafından onaylanmasını mümkün kılmıştır. "Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneğinin" (TOHAD) davalara girişimleri ve Eğitimde Görme Engelliler Derneği'nin çabaları, engelli öğretmen atamalarıyla ilgili sınırlamaların kaldırılması ve ÖSYM'nin elektronik sınavlarının engellilere erişilebilir hale getirilmesi gibi avantajlar sağlamıştır.

Süleyman Akbulut'un ifadesine göre, tesir gücü artan engelli dernekleri ve platformları, ayrımcılıkla mücadelede kamuoyu farkındalığını artırmış ve Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde ek protokolün onaylanmasına katkı sağlamıştır (Akbulut, 2018: Akt. Yılmaz, 2020: 452). Ayrıca, bu platformlar sadece devlet kurumlarını değil, türlü sosyal medya kampanyaları aracılığıyla bankalar, beyaz eşya üreticileri ve geliştiriciler üzerinde de önemli değişiklikler yapmıştır. Herhangi bir derneğe üyelik gerektirmeyen bu platformlar, istedikleri kampanyaya kitlesel destek sağlayarak sivil toplumun günlük kararları etkileme gücünü artırmıştır.

7.3. Yatay Teşkilatlanma (Örgütlenme)

Teşkilat yapılarında yataylaşma (yalınlaşma); personele yetki devredilmesi veya personelin güçlendirilmesi yolu ile örgüt yapısındaki kademelerin azaltılarak daha basık yapıların oluşumunu ifade etmektedir (Koçel, 1999: 256). Yatay teşkilatlanma, eski dernek yapılarındaki hiyerarşik ve anti-demokratik yapıların eleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve gençlerin daha etkin rol aldığı, demokratik katılımı teşvik eden bir organizasyon modeli olarak öne çıkmaktadır. Yatay teşkilatlanma, engellilerin haklarına dayalı organizasyon yapısını güçlendirmekte ve değişim sağlamalarına olanak tanımaktadır (Yılmaz, 2020: 453).

Bezmez ve Yardımcı, "Engelliler Biz Platformu'nda vatandaşlardan STK'lar hakkındaki görüşlerini paylaşmalarını isteyerek, eski derneklerdeki anti-demokratik yapıların eleştirildiğini belirtmektedirler. 2000 öncesinde kurulan birçok derneğin yönetim kadrolarında genel olarak pek değişiklik olmamış ve gençlerin bu kuruluşları etkileme şansı bulamamıştır. Ancak 2000'li yıllardan sonra gençlerin çoğunlukta olduğu yapıların ortaya çıktığı, bu dönemde 2002'de Medeni Yasa ve 2004'te Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklerin etkili olduğu vurgulanmaktadır (Gökalp, 2005: 209).

Emin Demirci ise, 1983 yılında kabul edilen ve uzun süre yürürlükte kalan eski dernekler yasasının 88. maddesinin, engellileri dört dernek çatısı altında toplamaya zorladığını ifade etmektedir. Bu durum, eski yapıların hiyerarşisine tepki olarak, kurulu derneklerin yatay bir teşkilatlanma modelini benimsemelerine yol açmıştır. 2000'li yıllardaki bu yatay teşkilatlanma modeli, üyelerin ve aktörlerin daha özgüvenli bir şekilde değişim sağlamalarına olanak tanımış ve haklara dayalı organizasyon yapısını güçlendirmiştir (Yılmaz, 2020: 454).

7.4. 2000 Sonrası Engelli Hakları Hareketlerinin Belirtileri

2000 sonrası engelli hakları hareketi, Türkiye'de önemli değişimlere ve gelişmelere sahne olmuştur. Bu süreç, 1980'li yıllardan itibaren askeri darbeler ve küresel ekonomik koşulların etkisiyle engelli hareketinin karar alma süreçlerinde daha aktif rol oynamasına olanak sağlamıştır. Teknolojinin ilerlemesi, dernekler kanununda yapılan değişiklikler, 2005'te kabul edilen engelliler kanunu ve Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci gibi faktörler, hareketin gelişimine katkıda bulunmuştur. 2000 sonrası engelli hareketinin temel özellikleri arasında hak temelli bir yaklaşım, karar süreçlerine aktif katılım ve yatay teşkilatlanma bulunmaktadır (Yılmaz, 2020: 454-455).

Dernekler ve platformlar, engelli haklarını bireysel çözümlerden ziyade toplumsal bariyerlerin kaldırılması yoluyla güçlendirebileceğini savunmakta, bu doğrultuda manifestolar hazırlamakta ve çeşitli aktivitelerle idareciler üzerinde etki oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çabalar sonucunda hem kamu hem de özel kurumlar, engellilerle ilgili karar alırken bu platformların fikirlerine daha fazla yer vermeye başlamıştır. Ancak, geçmiş dönemde devlet kontrolünde ve sendikali yapılarla sınırlı kalan eski derneklerin sayısında azalma gözlenmiştir. Bu durum, potansiyel güç paylaşımı sorunlarını beraberinde getirmiştir. 2010'lardan sonra ise platformlar ve engelli meclisleri çalışmaları dikkat çekmektedir. Örneğin, Otizm Dernekleri Federasyonu'nun kurulması ve Türkiye Otizm Meclisi'nin oluşturulması gibi adımlar, birlikte hareket etme ve güçlü ses çıkarma kapasitesini artırmıştır. Son olarak, 2000-2010 yılları arasındaki AB başvurusu sürecinde tahsis edilen fonlar, hak temelli yapıları güçlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Ancak son dönemde Avrupa Birliği adaylığından uzaklaşma ve toplumda aktivizm düzeyinde yaşanan gerileme, 2020'li yılların zorluğunu ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2020: 456).

8. Öznel Deneyim

Engelli bir birey olarak yaşadığım deneyimler, engelli hakları hareketine olan katılımımı derinleştiren ve toplumsal bir dönüşüm arayışının bir parçası haline getiren temel unsurları oluşturuyor. İki yaş civarında polio sekeli tanısıyla başlayan engellilik sürecim hem fiziksel hem de duygusal zorluklarla dolu oldu. Ancak, bu süreçte kendi engelli kimliğimle barışma ve haklarımı savunma isteği doğdu. Bireysel deneyimlerimden güç alarak, toplumsal adalet için mücadele etme arzusu beni engelli hakları hareketine yönlendirdi.

Aktivist olarak geçirdiğim süreç, toplumsal değişim çabalarının önündeki zorlukları ve ayrımcılıkla mücadele etmenin getirdiği yükleri içerdi. Ancak, bu zorluklar aynı zamanda öğrenme fırsatları sundu. Topluluk dayanışması ve diğer engelli aktivistlerle birlikte hareket etmek, beni güçlendirdi ve motive etti. Özellikle Türkiye'nin farklı şehirlerinde engelli hakları konusunda seminerler ve konferanslar vererek, toplumda farkındalık yaratma ve politika değişiklikleri için adımlar atmaya çalıştım.

Gelecekteki hedefim, daha kapsayıcı bir toplum için çaba harcamak ve engelli bireylerin haklarının daha iyi korunmasına katkı sağlamak olacaktır. Engelli hakları hareketinin güçlenmesi ve toplumsal farkındalığın artırılması için çalışmalarına devam edeceğim. Herkesin eşit haklara sahip olduğu bir dünyada yaşamak için kararlıyım.

9. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, engellilik olgusunun tarihsel süreçteki gelişimini, türlerini, sebeplerini ve engelli hakları hareketinin küresel ve Türkiye özelindeki durumunu kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bulgular, engellilerin toplumsal yaşama katılımında hala ciddi engellerle karşılaştığını ve bu durumun eğitim, istihdam ve ulaşım gibi temel haklarına erişimlerini kısıtladığını göstermektedir. ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde engelli hakları konusunda yapılan yasal düzenlemeler ve toplumsal farkındalık çalışmaları sayesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da Japonya gibi bazı ülkelerde bu süreçlerin geride kaldığı ve yeterince etkinleşmediği görülmektedir.

Türkiye'de engelli hakları konusunda son yıllarda artan farkındalık ve yapılan yasal düzenlemeler olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de bu düzenlemelerin tam anlamıyla etkinleşmediği ve toplumsal dönüşümün henüz tamamlanmadığı gözlemlenmektedir. Türkiye'de engelli hakları mücadelesi, Avrupa Birliği'nin etkisiyle belirli bir ivme kazanmış ancak bu ivme 2020'li yıllara doğru hızla azalarak yerini daha pasif bir iyha yöntemine bırakmıştır. Engelli hakları savunuculuğunun sivil toplum kuruluşları tarafından sürdürülebilir bir şekilde devam ettirilmesi, bu alandaki kazanımların sürekliliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Yapılan bu çalışma, Türkiye'deki engelli kişilerin toplumsal bütünleşme ve haklarının güçlendirilmesi hususunda mühim emareler ortaya koymaktadır. Sosyolojik yönden değerlendirildiğinde, engelli kişilerin sosyal hayata iştiraki, hem kişisel hem de sosyal düzeyde türlü etmenlere ekli olarak biçimlenmektedir. Toplumsal kurumlar ve yapılar, engelli bireylerin yaşam kalitesini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Araştırmada incelenen bulgular, engelli kişilerin uğradığı toplumsal dışlanma ve ayrımcılığın ne gibi engel oluşturduğunu vurgulamaktadır. Toplumsal kurumlardaki ve toplumsal normlardaki ayrımcı tavırlar, engelli kişilerin toplumsal iştirakini sınırlayan ana faktörlerden biridir. Bu vaziyet, toplumsal politikaların ve sosyal normların gözden geçirilmesini ve engelli kişilerin hayatın her sahasında aynı haklara sahip olmasını temin edecek girişimlerde bulunulmasını icap ettirmektedir. Sosyolojik bir bakış açısından, engelli kişilerin toplumsal bütünleşmesini artırmak için sivil toplum kuruluşlarının ve aktivistlerin mühim bir vazife üstlendikleri görülmektedir. Bu kuruluşlar, toplumsal farkındalığı artırmak, siyaset yapıcılarını üstünde tesir etmek ve engelli kişilerin seslerini duyurmak amacıyla hassas bir vazife görmektedirler. Sosyal normların ve kurumların dönüştürülmesi, engelli kişilerin toplumsal iştirakini artırarak daha kapsayıcı bir toplum meydana getirmede hassas öneme sahiptir.

Engelli bireylerin sosyal yaşama katılımını artırmak için fiziksel engellerin yanı sıra toplumsal ve kültürel engellerin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Engelli kişilerin toplumsal hayata etkin katılımını engelleyen kültürel engeller, cemiyetin genelinde yaygın olan stereotipler, medya temsillerindeki noksanlıklar, eğitim ve farkındalık noksanlıkları ve

sosyal normların kısıtlayıcı etkileri şeklinde kendini göstermektedir. Bu engeller, engelli insanların var olan güçlerini bütün olarak ortaya koymalarını ve sosyal rollerini genişletmelerini engellemektedir. Engelli kişilerin toplumsal bütünleşmesini artırmak amacıyla medya, eğitim, siyaset ve sosyal normların dönüşümü üzerine yapılan uzun vadeli gayretler mühimdir. Billhassa eğitim sahasında engelli ve engelli olmayan öğrencilerin aynı ortamlarda bulunmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılması, ileride engelli bireylerin toplumsal yaşama daha aktif bir şekilde katılmalarına olanak tanıyacaktır. Fiziksel engellerin bertaraf edilmesi görece daha kolay olmakla birlikte, toplumsal tutum ve davranışların değişmesi daha zorlu bir süreçtir ve uzun vadeli çabalar gerektirmektedir.

Çalışmanın bulguları, engelli hakları alanında önemli gelişmeler olduğunu ve bu gelişmelerin hem Türkiye'de hem de dünya genelinde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası gelişmeler doğrultusunda engelli insanların adaletsizlikten kaçınarak eşit şekilde faydalanması öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Türkiye'deki yasal düzenlemelerde Avrupa Birliği'nin etkisi net bir şekilde görülmekle birlikte, bu düzenlemelerin toplumsal düzeyde tam anlamıyla benimsenmediği ve uygulanmadığı gözlemlenmiştir. Engelli sivil toplum kuruluşlarının 2000'li yıllarla ivmelenmiş olan hak savunuculuğunun 2020'li yıllara doğru hızlı bir şekilde gerilediği ve yerini daha pasif bir yaklaşıma bıraktığı tespit edilmiştir.

Bu araştırma, Türkiye'nin engelli hakları konusundaki mevcut durumunu değerlendirmenin yanı sıra, dünya genelindeki iyi uygulamaları anlama ve bu alanda ilerleme sağlama potansiyelini vurgulamaktadır. Engelli hakları mücadelesinde daha kapsamlı ve etkili adımların atılması gerekliliği vurgulanmıştır. Gelecekteki araştırmalarda engelli bireylerin daha fazla temsil edilmesi, yerel toplulukların daha fazla dahil edilmesi ve politika uygulamalarının etkilerinin uzun vadeli analizleri üzerine odaklanılması önerilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin engelli hakları alanındaki gelişmelerini desteklemek için daha fazla uluslararası iş birliği ve deneyim paylaşımının önemi vurgulanmıştır. Yapılan bu araştırmanın öteki araştırmalardan özgün yönü, engelli hakları hareketinin tarihi ilerlemesini ve global etkilerini ayrıntılı bir şekilde el alarak, Türkiye'deki hareketlerin milletlerarası şartlarda ne şekilde konumlandığını ve bu sahadaki mücadelelerin etkilerini derinlemesine tetkik etmesinden meydana gelmektedir. Engelli hakları hareketlerinin toplumsal ve hukuki kazanımlarını değerlendirerek, bu sahadaki farkındalığı ve bilinci artırmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, engelli bireylerin haklarına yönelik yapılan çalışmaların sürekliliği ve etkinliği, bu bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de ve dünya genelinde engelli hakları mücadelesinin daha ileriye taşınması, toplumsal farkındalığın artırılması ve engelli bireylerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için tüm paydaşların ortak çabası gerekmektedir. Bu çalışma, engelli hakları hareketlerinin ve mücadele alanlarının daha iyi anlaşılmasına ve bu alandaki ilerlemelerin desteklenmesine yönelik bir temel oluşturmuştur. Engelli kitle, kendilerini engelli yapan şeylerin kişisel problemleri değil, toplumsal engeller olduğu hususunda geri dönülemez bir şuur sahibi olmuş vaziyettedir. Bu çalışma, yazarın epistemolojik olarak engelli olması bakımından hem özne hem nesne vazifesinin bir ürünüdür. Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular ışığında, engelli bireylerin sosyal entegrasyonunu artırmak için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Türkiye'deki engelli hakları hareketlerini desteklemek amacıyla daha çok sosyal ve politik iştirak teşvik özendirilmelidir. Engelli sivil toplum kuruluşlarına ve aktivistlere yönelik destekler çoğaltılmalıdır.
- Engelli kişilerin hakları hususunda cemiyette geniş kapsamlı eğitim ve farkındalık faaliyetleri yapılmalıdır. Eğitim kurumları, medya ve öteki iletişim vasıtaları bu aşamada mühim rol oynamalıdır.
- Engelli haklarına dair mevcut kanuni düzenlemeler yeniden ele alınmalı ve zorunlu iyileştirmeler yapılmalıdır. Engelli kişilerin hayat kalitesini artırmaya yönelik siyaset ve yasal düzenlemeler tercihli olarak ele alınabilir.
- Engelli kişilerin iş piyasasına iştirakini özendirerek siyaset ve destek mekanizmaları geliştirilmelidir. İş yerlerinde engellilik dostu politikaların yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.
- Türkiye'deki engelli hakları hareketlerine yön verecek siyaset ve uygulamalar için milletlerarası iyi uygulama örneklerinden yararlanılmalıdır. Öteki ülkelerin tecrübelerinden öğrenerek yerel şartlara uygun çözümler geliştirilebilir.
- Engelli kişilerin sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele etmelerini temin etmek amacıyla toplumsal politikaların ve sosyal kabulün artırılması gerekmektedir. Engelli kişilerin hayatın her sahasında eşit iştirakini sağlamak amacıyla mutlaka gayret gösterilmelidir.

Kaynakça

- Adamson, J., (2004). "Is Stroke The Most Common Cause Of Disability?". *Journal Of Stroke And Cerebrovascular Diseases*, 13(4), 171-177.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2012). 2013-2017 Stratejik Planı. <http://afyonluoglu.org> Erişim Tarihi: 16.02.2024.
- Akbulut, S. (2018). "Türkiye'de Engellilik Hareketi Paneli", 2. Engellilik Araştırmaları Konferansı: Düünden Bugüne Engellilik, İstanbul.
- Albayrak, H. (2014). Tarihte Kör, Sağır, Dilsiz ve Engelli Eğitimi. A. Koçbar, H. Albayrak, N. Güçtekin, H. Köse (Araş. Komisyonu). Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi içinde (s. 38-100). İstanbul: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Bölümü.

- Altıok, S ve Altıok, K. (2019). "Prof. Önder Kütahyalı'nın Meslek Yaşamı Konusunda Kendi Anlatımı", erişim: 15 Ağustos 2019, <https://www.dunyayaseslen.com/icerik/1-subat-2012-engelsiz-erisimli-saatler>
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde özürüllülüğe yaklaşım. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*. 2(1). 11-25.
- Aslan, C. (2016). *Sosyal hareketler sosyolojisi: Toplumsal fay hatlarının anatomisi*. Karahan Kitabevi.
- Avrupa Komisyonu. (2010). *Avrupa Parlamentosu, Konsey, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve Bölgeler Komitesine Yönelik Komisyon Tebliği Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa İçin Yenilenmiş Bir Taahhüt*. Erişim adresi: <http://docplayer.biz.tr/23728124-Avrupa-parlamentosu-konsey-avrupa-ekonomik-ve-sosyal-komitesi-ve-bolgeler-komitesine-yonelik-komisyon-tebliği.htm>Erişim14.02.2024
- Balcı, S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. Libra Yayıncılık.
- Barnartt S. & Scotch, R. K. (2001). *Disability protests: Contentious politics, 1970-1999*. Gallaudet University Press.
- Barnes, C. (1998), The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists?, in. *The Disability Reader: Social Science Perspectives*, T. Shakespeare (ed.), New York: Cassell Pub.
- Barnes, C. (2020). Disability activism and the price of success: A British experience. *Especial sobre Discapacidad*, 14(2/2), 7-28.
- Barton, L. & Armstrong, F. (2011). Sakatlık, eğitim ve dâhil etme: Kültürler arası meseleler ve ikilemler. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (299-323). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Beaulaurier, R. L. & Taylor, S. H. (2001). Social work practice with people with disabilities in the era of disability rights. *Social Work in Health Care*, 32(4), 67-91, DOI: 10.1300/JO10v32n04_04.
- Bezmez, D. ve Yardımcı, S. (2010). "In Search of Disability Rights: Citizenship and Turkish Disability Organizations". *Disability & Society* 25/5. 603-615.
- Bucuka, Y. (2019). Engelliler, din ve sosyal dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(18), 899-929.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik sosyolojisi* (Genişletilmiş 2. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Braddock, D. L. ve Parish, S. L. (2011). Sakatlığın Kurumsal Tarihi (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimler den Bakmak*. 101-186. içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Handbook of Disability Studies, s. II-68, G. L. Albrecht, K.D. Selman ve M. Bury, Der., 2001, Londra: Sage kitabından yeniden basılmıştır).
- Cooper, M. (1999). The Australian disability rights movement lives. *Disability & Society*, 14(2), 217-226.
- Çaha, H. (2016). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya örnekleri. *İnsan ve Toplum*, 5(10), 123-150.
- Çakmak, S. (2011). Görme engeli olan bireyler için hazırlanan otobüse binme becerisi öğretim materyalinin etkililiği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 94-111.
- Çayır, K. (2016). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri: Yeni sosyal hareketler. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (11-30). Kaknüs Yayınları.
- Çetin, B. I. (2017). Sanayi Devrimi'nden 21. yüzyıla batı dünyasında engellilik. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 91-121.
- Çınarlı, S. (2008). *Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde engelli hakları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- DeFries, J. C., & Gillis, J. J. (1993). Genetics of reading disability. In R. Plomin & G. E. McClearn (Eds.), "Nature, nurture & psychology" (p. 121-145). *American Psychological Association* <https://doi.org/10.1037/10131-006>. (Çevrimiçi) 15.02.2024.
- Della Porta, D. & Diani, M. (2020). *Toplumsal hareketler*. P. Çakır, C. Gülbudak (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Devlet Denetleme Kurumu. (2009). T.C. Başbakanlık Özürüllüler İdaresi Başkanlığı Faaliyetlerinin Denetimi ile Özürüllü Bireyler, Yakınları ve Toplumun Bütün Kesimlerinde Özürüllük Konusunda Toplumsal Bilinç ve Duyarlılık Oluşturulması Amacıyla Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi ve Bu Tür Çalışmaların Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesi ve Geliştirilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler. Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü ve ÖZİDA. (2009). *Türkiye Özürüllüler Araştırması 2002*. 2. Basım. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2011). Dünya Engellilik Raporu – Yönetici Özeti. Erişim adresi: <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%20C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf>
- Ertem, G. (2022). Kız çocuklarının cinsel sağlık ve üreme sağlığı alanında güçlendirilmesi öneriler. *Avrupa Birliği Sivil* e-ISSN: 2822-6925. © 2024 Samsun Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/olgosus>

- Galusca, R. (2011). Kurmaca sağlamlıktan ulusal kimliğe: Ellis Adası'nda sakatlık, sağlık muayenesi ve kamu sağlığı düzenlemeleri. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde*. 243-265. Koç Üniversitesi Yayınları
- Goodley, D., ve Lawthom, R. (Eds.). (2005). *Disability and Psychology: Critical Introductions and Reflections*. Red Globe Press, Manchester.
- Gökalp, Ş. (2005). "Yeni Dernekler Kanunu", *TBB Dergisi*, (58). 209.
- Gül, İ. I. (2015). Engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadelede hukukun rolü. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Ed.) *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler içinde*. 45-59. Karekök.
- Güloğlu, F. K. (2021). Tarihi süreçte Dünyada ve Türkiye'de Engelliliğin Değişimi ve Gelişimi. Tuncay Güloğlu ve Eyüp Sabri Kala (Ed.). *Değişen Dünyada Sosyal Politika içinde*, (s. 187-212). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hacıbebekoğlu, A., vd. (2015). *Nazilli'de engellilerin memnuniyet analizi*. Güney Ege Kalkınma Ajansı, Referans No: TR32/14/DFD/0028.
- Hayashi, R. ve Masako, O. (2001). The Disability Rights Movement in Japan: Past, Present and Future, *Disability & Society*, 16(6), 855-869.
- Horner-Johnson, W., Keys, C., Henry, D., Yamaki, K., Watanabe, F. K., Shimada, H. ve Fugimura, I. (2002). Attitudes of Japanese students toward people with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(5), 365-378. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12031020> Erişim Tarihi:14.02.2024.
- Hughes, B. ve K. Paterson. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Dr.), *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak içinde* 63-80. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (Disability and Society, 12(3), s. 325-340, 1997 dergisinden ye niden basılmıştır).
- Hurst, R. (2003). The international disability rights movement and the ICF. *Disability and Rehabilitation*, 25(11-12), 572-576. DOI: 10.1080/0963828031000137072
- İBB. (2012). *Özürülüler yerel hizmet rehberi İSöm modeli*. İstanbul: İBB Basımevi.
- Kaldık, B. (2022). Engelli hakları hareketi: Bir aktivist hareketi olarak gelişimi, talepleri ve toplumsal bağlamı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 31(2). 674-687.
- Kahraman-Güloğlu, F. (2017). *Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cin siyet -Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kerimoğlu, H. B. (2004). *Sosyal Sigortalar Kanunu Açısından Maluliyet Sigortası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Keyman, E. F. (2004). "Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları", *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No:4*, haz: Arzu Karamani (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi), Erişim: 12.02.2024, http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_4.pdf
- Kızıldaş, M. (2014). *Engellilerle 360° İletişim*. (Beşinci Basım). Ankara: Elma Yayınevi. 24-26.
- Koçel, T. (1999). *İşletme Yöneticiliği 7*. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Korkusuz, R. M., ve Uğur, S. (2018). *Sosyal güvenlik hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Köbsell, S. (2006). Towards self-determination and equalization: A short history of the German disability rights movement. *Disability Studies Quarterly*, 26(2), 15-15. DOI: 10.18061/dsq.v26i2.692
- Köksal, B. 2021. *Türkiye'de Engellilere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamalarında Belediye-Sivil Toplum İlişkisi: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Örneği*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi
- Küçükali, A. (2015). Engellilere uygulanan sosyal yardımlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 35, 100-115.
- Köse, H. (2014b). Ortaçağ ve Sonrası Avrupa'da Zihinsel Engellilik. A. Koçibar, H. Albayrak, N. Güçtekin, H. Köse (Araş. Komisyonu). *Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi içinde*. 101-114 İstanbul: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Bölümü
- Köten, E. & Erdoğan, B. (2014). *Engelli gençler, sosyal dışlanma ve internet*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
- Livingston, G., vd. (1996). *Depression and Other Psychiatric Morbidity in Carers of Elderly People Living at Home*. *Bmj*, 312(7024), 153-156.
- Longmore, P. K. (2011). Direniş: Sakat hakları hareketi ve yardımlı intihar. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (453-480). Koç Üniversitesi Yayınları.

- Mehrotra, N. (2011). Disability rights movements in India: Politics and practice. *Economic and Political Weekly*, 46(6), 65-72. <https://www.jstor.org/stable/27918121>
- Melucci, A. (2016). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (75-100). Kaknüs Yayınları
- Meriç F. Ö. (2019). Çevrimiçi hariciler: Türkiye’de dijital engelli aktivizmi üzerine bir araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal* <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2019-0011>
- Meruer, R. (2011). Zorunlu sağlam bedenlilik ve queer/sakat varoluş. D. Bezmez, S. Yardımcı Y. Şentürk (Der.), *Sakathk çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* 549-562. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Middleton, R. A., Rollins, C. W. & Harley, D. A. (1999). The historical and political context of the civil rights of persons with disabilities: A multicultural perspective for counselors. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 27, 105-120.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2011). *Aile ve Tüketici Hizmetleri Engelli Bireylerde Toplumsal Uyum*. Ankara.
- Morris, J. (2001), Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care That Promotes Human Rights, *Hypatia*, 16(4): 1-16.
- Offe, C. (2016). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikaların sınırlarının zorlanması. K. Çayır (Ed.). *Yeni sosyal hareketler içinde*. Kaknüs Yayınları. 47-73.
- Okur, N. (2001). *Özürülere Yönelik Örgütlenmenin İncelenmesi*. T.C Başbakanlık Özürülere İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Oliver, M. (1998). *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*. J. Campling (Dizi Ed.), Longman Social Policy in Britain Dizisi. London and Newyork: Longman.
- Oliver, M., & Sapey, B. (1999). *Social Work With Disabled People*. Macmillan International Higher Education.
- Onoue, K. (2006). Policies for Persons with Disabilities in Japan from the Viewpoint of a Person with a Disability. <http://www.jicafriends.jp/leaders/gi2006/material/lecture/img/1003policiesforpersonswithdisabilitiesinjapan.pdf>. Erişim Tarihi: 10.02.2024.
- Özgökçeler, S. ve Alper, Y. (2010). Özürülere kanununun sosyal model açısından değerlendirilmesi, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1). 33-54.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de engelli gerçeği*, İstanbul: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği Cep Kitapları.
- Öztürk, H., ve Gül, H. (2012). “Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlete Ve Sosyal Haklara Bir Alternatif Mi?”. *IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, 377-392.
- ÖZİDA (2010). Özürülere İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Kanun Hükmünde Kararname Tarihi: 25/3/1997 No: 571, Yetki Kanununun Tarihi: 3/12/1996, No: 4216, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 30/5/1997 No: 23004 (Mükerrer).
- Özürülere Şurası II. (2005). Yerel Yönetimler ve Özürülere, Komisyon Raporları ve Genel Kurul Görüşmeleri, T. C. Başbakanlık Özürülere İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara
- Rimmerman, A. (2013). *Social Inclusion of People with Disabilities National and International Perspectives*. The USA: Cambridge Universtiy Press.
- Sabatello, M. (2013). A short history of the international disability rights movement. M. Sabatello, M. Schulze (Ed.), *Human Rights and Disability Advocacy in* (13-24), University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208740>.
- Sevinç, İ. ve Çay, M. (2017). Fiziksel engelli bireylerin üniversite eğitimi sırasında karşılaştıkları sorunlar (Akdeniz üniversitesi örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 13, 219-238.
- Sevinç, Ş., Aslan, F. ve Özkan, B. (2015). *İşitme engelliler için öğretmen için öğretmen kılavuz kitabı*. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Seyyar, A. (2015). *Dünya’da ve Türkiye’de engelli dostu sosyal politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Seyyar, A. (2008). Bağcılar’da engelli politikaları ve engellilere yönelik uygulamalar. (Bozlağan, R. Ed.). *Bağcılar perspektifi*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Seyyar, A. (2006). *Özürülere adanmış sosyal politika yazıları*. (1. Baskı). Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi.
- Scotch, R. K. (1989). Politics and policy in the history of the disability rights movement. *The Milbank Quarterl*, 67(2), 380-400.
- Shakespeare, T. & Watson, N. (2011). Farkı yaratmak: Sakatlık, siyaset ve tanınma. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), *Sakathk çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak içinde* (387-414). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, T. (2006). Sakatlık Sosyal Modeli (F. B. Aydar, Cev.). D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Drl.), *Sakathk*

Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak (51-62) içinde. İstanbul: Koc Üniversitesi Yayınları. (The Disability Studies, s. 197-204, L. J. Davis, Der., 2006, Londra: Roudledge kitabından yeniden basılmıştır).

- Smith, S. R. (2013.) Liberal ethics and well-being promotion in the disability rights movement, disability policy, and welfare practice. *Ethics and Social Welfare*, 7(1), 20-35. DOI: 10.1080/17496535.2012.671839
- Şişman, Y. (2014). “Engelliler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı”, *Sosyal Politikalar Dergisi*, (32), s. 57-85.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması*. <http://www.tuik.gov.tr>. Erişim Tarihi:14.02.2024.
- Taşçı, F. (2018). *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama*. İstanbul: Kaknüs.
- Taşgın, E. (2018). “Türkiye’de Engellilik Hareketi Paneli”, 2. *Engellilik Araştırmaları Konferansı: Dünden Bugüne Engellilik*. İstanbul
- Tatar, H. (t.y.). Müjdelere olsun engelli hakları sözleşmesi imzalandı. Altı Nokta Körler Derneği.<http://www.altinokta.org.tr/yazardetay.asp?idnourun=49> Erişim Tarihi: 15.02.2024.
- Touraine, A. (2016). Toplumdan toplumsal harekete. K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler içinde* (31-46). Kaknüs Yayınları.
- Turnbull, H. R. (2012). “Free at last”: Kennedy, king, and the meaning of liberty in the disability rights movement. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 37(3), 210-216.
- Ünal, V. (2021). Türkiye’de engellilik yaklaşımlarının sosyal politika açısından değerlendirilmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XLV (2), 235-257.
- Yazıcı, H.T. (2023). *Engelli bireylere yönelik yerel yönetim hizmetleri: Samsun Büyükşehir Belediyesi Örneği*. 19 Mayıs üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Dönem Projesi.
- Yardımcı, S. (2015). Sakatlık ve siyaset. K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (Der.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler içinde* (19-30). Karekök Yayınları.
- Yılmaz, E. (2020). *Engellilik Tarihi Yazıları*. 2000 Sonrası Türkiye’de Engelli Hareketi. (Der)Aydın, A.R. İstanbul Üniversitesi. 441-457. DOI :10.26650/B/AA09.2020.007
- WHO,(1980).http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequence=1 Erişim Tarihi: 31.01.2024.
- Winter, J. A. (2003). The development of the disability rights movement as a social problem solver. *Disability Studies Quarterly*, 23(1), 33-61. DOI: <http://dx.doi.org/10.18061/dsq.v23i1.399>.

Yazar Bilgileri
Author(s)

Dr. Öğr. Üyesi
İlknur EKİZ ATAŞER
KTO Karatay Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ilknur.ekiz@karatay.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5402-2254

Öz

Bu araştırma, çalışma yaşamında sosyal, siyasal, ekonomik belirsizlikler ve riskler üzerine odaklanılırken bu belirsizlik ve riskler çalışma yaşamını biçimlendirmede önemli bir etken olarak konumlandırılmıştır. Konya sanayisinde yapılan araştırmada sermaye, emek, istihdam ve bunlara bağlı olarak çalışma örüntülerinin nasıl geliştiğine, sanayi çalışanlarının ise belirsizliklerden sosyal, siyasal, ekonomik risklerden etkilenip etkilenmediğine odaklanılmıştır. Araştırmada sosyal, siyasal ve ekonomik belirsizliklerin ve risklerin çalışma hayatında bireylere nasıl yansıdığı, gerçek risklerle gerçek olmayan risklerin etkileşime girerek birey düzleminde nelere dönüştüğü anlaşılmasına çalışılmıştır. Birey ve çalışma hayatı ilişkisinde çalışma hayatının ve onun etrafında gerçekleşen toplumsal ilişkilerin, sınıfsal durumun, toplumsal kökenlerin, gündelik hayatın, kanaatlerin, tutumların, dünya görüşlerinin belirsizlik ve risklerle hangi bağlamlarda iç içe geçtiği, bağlamları ve bağlantısızlıkları nicel analizle, Konya sanayi alanlarında 657 mavi ve beyaz yakalı işçi üzerinden açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Analizlerde Konya sanayisi çalışanlarının kendine özgü belirsizlik ve risk algısı ortaya çıkmıştır. Çalışanların, toplumsal cinsiyetin, medeni durumun, eğitimin, yaşın, firma kurumsallığının, mavi ve beyaz yakalı olma değişkenlerinin sosyal, siyasal ekonomik belirsizlikleri ve riskleri algılamada farklılık yarattığı görülmüştür.

Abstract

This research, focuses on social, political, and economic uncertainties and risks in work life, where these uncertainties and risks are considered as important factors shaping the work life. The research conducted in Konya industry focused on the details of capital, labor, employment and the working patterns depending on these, and whether the wages of industrial workers are affected by social, political and economic risks. A central issue in this attempt is to ascertain how industrial workers are influenced by social, political and economic uncertainties and risks. In other words, the study explores how such uncertainties and risks, actual or fictional, are reflected in the work life of individuals and shape their agencies in work life. Surveys were conducted with 657 blue and white collar workers working in Konya industrial zones, the interplay between work life, understood within the context social relations, class, status, daily life, opinions, attitudes and world views that embody it, and uncertainties and risks is analyzed. The results of the analysis point to a set of perception and attitudes towards uncertainties and risks peculiar to industrial workers in Konya. Accordingly, these perceptions and attitudes tend to vary on the basis of gender, marital status, level of education, age, corporate identity, being a blue- or white-collar worker.

Makale Tarihleri
History of Article

Geliş Tarihi / Received
23.10.2024
Kabul Tarihi / Accepted
27.11.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Belirsizlik ve Risk Sosyolojisi/ Sociology of Uncertainty and Risk
Çalışma Yaşamı/ Work Life
Konya Sanayisi/ Konya Industry

Makale beyanı

Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji
Anabilim Dalında yapılan doktora
tezinden türetilmiştir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Ekiz Ataşer, İ. (2024). Emek Piyasasında Çalışma Yaşamı, Belirsizlik ve Risk: Sanayi Bölgelerinde Bir Alan Araştırması. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), ss. 79-96.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgosos.1572606>

1. Giriş

Belirsizlik kavramına ilişkin ilk anlatıyı, “Belirsizin Bilimleri” eseri ile Abraham Moles yapmıştır. Moles belirsizlik kavramını Batı düşüncesinde temellenen bilim insanlarının kesinlik tutkusunu ile bağlantılandırmaktadır: “Batı’da insan düşüncesi kesinliği elde etmeye, yani dünyaya, birtakım nicelikler ve sayılarla ifade edilmiş ölçüm sistemleri dayatmaya ve dünyanın bütünü, her köşesinden, matematikçinin ‘boyutlar’ dediği ölçümler ağı içine sokmaya büyük çaba harcamıştır” (Moles, 2012: 23). Belirsizlik; düzensizlik ve onun getirdiği keskin rahatsızlık korku, isyan ve kaos zincirini oluşturmaktadır. Belirsizlik düzenin ötekisidir. “Düzenin ötekisi, belirlenemeyen ve öngörüleemeyenin pis havasıdır. Öteki, bütün korkuların kaynağı ve arketipi olan belirsizliktir. Tanımlanamazlık, tutarsızlık, uyumsuzluk, bağdaşmazlık, mantıksızlık, irrasyonellik, ikircim, karmaşa, kararlaştırılamazlık, müphemlik, “düzenin ötekisi”nin eşanlamıdır (Bauman, 2014: 19). Toplumsal sistemin kurucuları, ya da devamlı sisteme nizam vermeye çalışanlar, yerleşik kategorileri yerinden sökerek başka yere ikame etmeye çalışanlar yeni rahatsızlık erici “belirsizlikler” yaratmaktadır. Toplumun katmanlarına, sınıflarına, sembollerine, meslek edinmeye, bulunduğumuz mekânlara göre hareketlerimize sınırlar getirme, bir düzen verme çabası, Bauman’ın tabiriyle o pis havayı yani belirsizliği yok etmeye çalışmanın ürünüdür.

Bütün belirsizlikler aynı zamanda bir risk unsurudur. “Risk” sözcüğü ise İspanyolca ya da Portekizce’de bilinmeyen sulara yelken açmak anlamında kullanılmıştır. Daha sonra bankacılık ve yatırım alanına girerek borç verenlerle alanların yatırım kararlarının muhtemel sonuçlarının hesaplanmasını yansıtan bir yorumla “zaman” düzlemine aktarılmış, belli bir süreç sonunda belirsizlik gösteren diğer durumları da içeren geniş bir kapsama sahip olmuştur” (Giddens, 2000: 36). Risk araştırmaları 1980’lerden sonra çok yönlü, disiplinler arası ele alınmaya başlanmıştır. Bu zamana kadar risk daha çok teknolojik boyutlarıyla objektif bilgi çerçevesinde, hesap teknikleriyle maddi olarak ele alınırken 1980’lerden sonra risk ve belirsizliğin sosyal faktörü konuşulmaya başlanmıştır. “Risk fikri hükmetme arzusundan, özellikle geleceğe hükmetme fikrinden ayrılmaz. Bu toplum daha ziyade giderek artan bir risk düşüncesini üretecek şekilde, gelecekle (ve güvenlikle) meşgul olan toplumdur. Risk kelimesi hem keşfettiğimiz hem de ehlileştirip denetlemenin yollarını aradığımız bir dünyaya göndermede bulunur” (Giddens ve Pierson, 2001: 222-223).

Beck’in başka bir modernlik olarak anlattığı risk toplumunda bireyin değişen yaşam konumlarına bağlı olarak yeni bir “birey-risk” ilişkisi ortaya koyması, çalışma hayatında bireysel ve toplumsal yaşam konumlarının değişmesi, insanların risklerle tanışması ve bu risklerin siyasetle, ekonomiyle, teknolojiyle ilişkisi, risk alma davranışının gelişmesi, risklerle baş edebilme stratejilerinin gelişmesi, kişisel değerlendirme yapabilme, kişisel karar alma noktasında gelecek olgusu üzerinde çalışması risk araştırmalarında temel olmuştur. Çevre kirlenmesi, nükleer gücün tehlikesi, gıdaların endüstrileşmesi, tarımın ve pek çok şeyin sanayileşmesi risk toplumunun yeni parametreleridir. Toplumun kesişen hatları olan üretim, tüketim, teknoloji, bilim, gıda, çevre, siyaset, servet kazanımı, toplumsal eşitsizlik, sınıf ve zümre, toplumsal cinsiyet, aile, emek ve eğitim konularında büyük değişimler risk hatında ilerlemektedir. Bu, modernliğin sonunu değil modernliğin ilkelerini modernleştiren bir risk toplumunu haber verir. Modernlik kendisini sanayi toplumu olarak göstermiştir fakat sanayi toplumu eksik ve bu haliyle evrensel olmadığı için yarı-modern bir toplumdur. Eğer modernlik eski haliyle devam ederse kendini devam ettiremez bu yüzden taşıdığı potansiyeli sonuna kadar bırakmak gerekir (Kumar, 2010: 170).

Beck risk kavramının fiziksel olarak küresel sonuçlara ulaştığını söyler fakat bir yandan da “riskleri gerçek ve sosyal yapılaşmış olarak yorumlamaktadır. Beck, bir yandan risklerin gerçekliğine ve sosyal aracılığına diğer taraftan da toplumsal kurumlar tarafından risklerin sosyal inşasını vurgulamaktadır” (Zinn, 2008: 7). Özellikle kurumlar tarafından yaşam biyografilerinin değişimi, özel alanın kurumsallaşması bireyselleşmenin sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Beck, sanayi toplumunu üretim merkezli ve malların dağıtımıyla temel alırken sosyal sınıfların öne çıktığını, risk toplumunda ise tehlikelerin dağıtıldığı ve herkes tarafından eşit bölüşülmediğini, bireyselliğe dair bir motivasyon sağlandığını söyler (Lash ve Wynne, 1992). Beck’in analizleri, sanayi toplumundan risk toplumuna geçiş sürecinde yaşanan değişimlerin bizi nasıl bir belirsizlikler durumuna taşıdığını ve hangi risklerle karşı karşıya geldiğimizin cevabını veren bir analizdir (Esgin, 2013: 686).

Önceden yan etkiler olarak geçen riskler şimdi küreselleşmekte ve kamusal, bilimsel tartışmalara konu olmakta hem de sosyal ve siyasal tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bu riskler artık yerelleşmekte, ulusal sınırları aşan, belli bir sınıfa özgü olmayan yeni bir tür sosyal, ekonomik ve siyasi dinamizme sahip küresel tehlikeler yaratmaya başlamıştır (Beck, 2014: 13-14). Sanayi toplumunun ilk iki yüzyılı dışsal risklerle çevrili olup, yükselen refah devletiyle öngörülebilir ve sigorta edilebilirdi. Hastalık, sakatlık, işsizlik refah devletince sigorta edilebilmekteydi. Fakat imal edilmiş riskler bunu yetersiz kıldı. Çünkü imal edilmiş riskler bilim ve teknolojiyle bizzat yaratılmış risklerdir. (Giddens, 2001: 223). Bahsedilen pek çok tehlikenin, risklerin karşısında insanların psikolojik dayanağı ise “benim tek başıma yapabileceğim hiçbir şey yok” duygusu ile riskin küçük olduğu inancıdır (Giddens, 2014:144). Diğer yandan gündelik hayatta söylem kalıpları da çeşitlenmektedir. Örneğin sınıf toplumundaki itici güç “açım” ile anlatılırken risk toplumunda “korkuyorum” ile öne çıkar. Sınıflı toplumda ihtiyaçlı insanların olduğu toplum öne çıkarken risk toplumunda kaygı öne çıkar (Esgin, 2013: 688). Bu kaygı, hayati devam ettirebilme aşamasında çalışmaya olan bakışı da değiştirir: “işin önemi yok yeter ki ay sonunda maaş ödensin”den “maaşın ne kadar olduğunun önemi yok yeter ki işim olsun”a dönüşmüştür” (Gorz, 2001: 82).

Sanayileşme sonrası, sosyal ve ekonomik riskler, bugün en fazla emek piyasasını şekillendirmektedir. Bireyselleşen biyografik konumlar, özel yaşam bu emek piyasasına bağımlı hale gelmiştir. Bu emek piyasası aynı zamanda bireyselleşmiş biyografiler de üretmektedir. Bu biyografiler emek piyasasının yeni düzenlemelerine göre tercihlerde

bulunabilmekte, belirsizlik ve risklere karşı refleks yanıtlar vermek zorundadır. Sosyal ve ekonomik riskler genel olarak sanayileşme sonrası süreçte ekonomik, demografik ve toplumsal yapılarda olan değişimlerdir. Çalışmada öncelikle, Türkiye’de belirsizlikler ve riskler ekseninde emek piyasasının dönüşümü, bu eksen etrafında da Konya sanayisinde beyaz ve mavi yakalı çalışanlarda bu dönüşümün etkilerinin nasıl olduğu ampirik sonuçları ile özetlenecektir.

2. Modern Belirsizliğin ve Risklerin Başlangıcı: Küresel Piyasa Kıskaçında Türkiye

Beck’in, (2014) sosyolojisinde merkeze koyduğu “sanayileşme”nin gelişmesi ya da sanayide yeni hamlelerin yapılarak teknoloji ile üst düzeye geçilmesi, toplumların sosyal ve ekonomik yapısını yeniden şekillendirmektedir.¹Bu “yeni sanayi”lerin teknolojilerle donanımlı, daha küresel hareket edip edememesi ise rekabeti belirlemektedir. Küresel rekabette ise sektörler sadece ihracat yapma şeklinde dünyayla ilişki kurmakla kalmamaktadır. Baştan aşağı yönetim, insan kaynakları, işe alımlar, istenen özellikler küresel piyasaya göre şekillenmektedir. Bu küresel piyasada, Beck’in tabiriyle “ileri modernlik”te sanayi toplumunun kendi içindeki eski keskinlikleri artık yoktur. Örneğin toplumsal sınıflar, aile biçimleri, toplumsal cinsiyet statüsü, evlilik, ebeveynlik ve meslekler alanı... bu yeni keskinliği olmayan aşamada toplumsal, biyografik, kültürel risk ve emniyetsizlikler ortaya çıkmaktadır (Beck, 2014: 131). Finansal anlamda küresel entegrasyonun ülkelerin büyüme performansını etkilediği, riskleri yayarak maliyeti düşürmesi, teknoloji transfer etmesi gibi olumlu etkileri olduğu söylenmektedir. Olumsuz etkileri ise krizlere neden olması, ekonomik büyümede istikrarsızlık yaratması ve borçlanmayı artırarak rant ekonomisine neden olmasıdır (Sever vd. 2010). Emek piyasasındaki dönüşümlere bakıldığında ise küresel eğilimlerle birlikte istihdam istikrarsızlığı, gelir istikrarsızlığı, ücret eşitsizliği, düşük ücretlilik, işsizliğin seviyesinin ve süresinin ciddi şekilde artması ve bunların sürekli hale gelmesidir (Öztürk, 2014). İş kaybı bugün karşı karşıya kalınan en büyük risklerden biridir. Fakat çalışanın kendi isteğiyle işten çıkmak istemesinin de riskleri oluşmaktadır. “Çalışanların katlanmak zorunda olduğu bir maliyet vardır ve zaman, çaba ve finansal fedakârlıklar sarf etmeden işlerini değiştiremezler. İş bulmayı zorlaştıran esnek emek piyasasında işçiler sil baştan kıdem merdiveninin en altından başlamak durumunda kalabilmekte, kazanılmamış emeklilik yardımlarını kaybedebilmekte, yeni bir sigorta planı altında yeni bir sağlık bakımı sağlayıcısı bulmak ve de coğrafi yer değiştirmeler durumunda ise taşınma ile yeni bir ev bulmanın finansal maliyetine ve aileyi yerinden etmenin duygusal maliyetine katlanmak zorunda kalabilmektedirler” (Budd, 2011: 136).

Yeni kapitalizmin esneklik üzerinden ürettiği istihdam ilişkilerinde, istikrarsızlık, çalışanlar için hissedilen yüksek güvencesizliğin yanı sıra endişenin de kaynağıdır. Geleceğe dönük bir kaygı olan endişe, genelde sürekli risk ortamında hissedilmektedir. İş endişesi, kişinin özsaygısını azaltmakta, aileler bölünmekte, cemaat yapıları parçalanmakta, işyerlerinin kimyası değişmektedir (Sennett, 2008:101-102).

Uluslararası örgütlerin ve küresel entegrasyon hareketliliğinin, sanayileşmemiş ülkelere yaptığı sosyal baskı ise fazladır: post-endüstriyel süreç ile kapitalist ülke aktivitelere bu üçüncü dünya ülkelerindeki temel hedefi, milli ekonomileri devletsizleştirmek ve küreselleştirmek yönünde olmaktadır. Siyasi iktidarlar milli ülke bağlamında sosyal ve ekonomik politikaları uygulamadan uzaklaşmak zorunda kalmaktadır (Boratav, 2000: 19). Bütün bunların sonucunda gelişmiş ülke sanayileri her alanı kolaçan edip kendini güçlendirmek için riskleri ucuz emek ile takas etmektedir. Bu nedenle riskli sanayiler ücretlerin düşük olduğu ülkelere aktarılmıştır. Aşırı yoksulluk ile aşırı riskler yan yana gelmiştir. Risklerin bölüşüldüğü manevra istasyonlarında, “az gelişmiş taşra” istasyonları özellikle revaçtadır. İşsiz (!) taşralı nüfusun, (istihdam yaratan) “yeni teknolojilere “daha açık” olması da bunun göstergesidir (Beck, 2014: 58). Bu taşralı nüfus bu kötü takasın farkında değildir. Türkiye bu takasın içinde yer almaktadır. Yabancı yatırımların yıldan yıla artması ve ihracat ile düşük ücret emek politikasının genişlemesi bunu göstermektedir.

1980 yılından sonra serbest piyasa sistemine geçmesiyle küresel dünyaya entegre olmaya başlayan Türkiye, belirsizlik ve risklerle tanışmaya başlamıştır. Bu nedenle 1980’ler ve sonrası ekonomi güdümünde, Türkiye toplumunda sınıf ve emeğin belirsizleşmesine bağlı olarak çalışma yaşamı farklılaşmaya başlamıştır. 24 Ocak kararları, IMF ve dünya bankasının verdiği direktifler o günlerin Türkiye toplumunun yönünü belirleyen kararlar olmuştur. “Ekonomik, siyasal ve teknolojik değişimlerle birlikte, sınıf yapısı ve oluşumunda radikal değişimler yaşanmaktadır. 1970’lerin ortalarında başlayarak 1980’lerden sonra doruk noktalara taşınan bu radikal değişimlerle bir taraftan işsizlik ve yoksulluğun sürekli bir biçimde artış gösterdiği diğer taraftan aşırı sağcı eğilimlerin ve ırkçılığın yükselişe geçtiği görülmüştür (Erbaş, 2017: 26).

Bu dönemin önceki dönemlerden farkı özelleştirmeler ve sanayinin merkezlerden taşraya kaymış olmasıdır. Dünyada üretim merkezleri ucuz işgücü için az gelişmiş, gelişmekte olan ülkelere kayarken, Türkiye’de bu ülkelerin içinde yer almıştır. Fakat “yeni sanayileşen kentleri, önceki sanayi kentlerinden ayıran da bir şey vardır; önceki sanayi kentleri ulusal birikim dinamiklerinin bir parçası olarak gelişmişken, yeni sanayileşen kentler uluslararası birikim süreçlerinin bir parçası olarak şekillenmektedir” (Özgül, 2005: 119). Yeni sanayileşen kentlerin uluslararası piyasayla şekillenmesi ise bize Giddens ve Beck’i hatırlatarak, küreselleşmede yer alan ve sanayi toplumu olmaya çalışan ülkelerin bütün risklerini de ithal edeceğine işaret etmesidir. Dolayısıyla Anadolu’da, uluslararası piyasayla sanayi sektörünü büyüten kentlerin, hızlı kentleşmeye bağlı olarak pek çok sorun yaşamaya başladığı bilinmektedir.

¹Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere de ise son yıllarda büyük hamlelerle gelişmeyi amaçlamış dolayısıyla yeni teknoloji ile yeni sanayi planları yapar olmuşlardır. Sadece İstanbul, İzmir, Ankara değil artık Anadolu’da pek çok şehirde sanayi alanları genişlemekte “yeni nesil sanayi” projeleri hazırlamakta. Kentsel dönüşüm bugün kentlerde eski sanayi sitelerini dönüşümü ile başat gitmektedir.

Türkiye'nin sanayileşme tarihine bakıldığında sanayileşmenin Batı Anadolu ağırlıklı olduğu görülmektedir. 1980, 1990'lar ve 2000'lere gelindiğinde ise Anadolu sanayisinin kıpırdandığını ve firma sayılarının arttığı görülmektedir. Fakat yine de 2000'li yıllarda "Türkiye'nin en büyük 500 kuruluşunun yarısından fazlası batıdadır. Türkiye nüfusunun %20'sinin yaşadığı, Türkiye milli gelirinin %40'ının buradan yaratıldığı, milyonlarca insanın iş için göç ettiği, Türkiye'deki toplam sanayi istihdamının %30'unun buradan geldiği, çalışan her üç kişiden birinin sanayi sektöründe çalıştığı bir yer olan İzmit-İstanbul-Bursa üçgeni" önemli bir konumdur (Nichols ve Suğur, 2005: 14). 2020'lere geldiğimizde ise Türkiye'de özelde Anadolu sanayilerinde yapılan araştırmaların artması bize sanayileşmenin Anadolu'da nasıl yapılandığının örneklerini vermektedir. Sanayileşmede merkez üs olan Marmara bölgesinden Kayseri, Denizli, Konya gibi Anadolu şehirlerine kayan sanayileşme Türkiye sanayiciliğindeki eski tek merkezçiliği, tek bölgeçiliği yavaş yavaş değiştirmiştir. Anadolu sermayesinin piyasada harekete geçmesi Anadolu Kaplanları olarak nitelendirilmiş, bu sermaye sahipleri Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği (MÜSİAD), Anadolu Aslanları İşadamları Derneği (ASKON), Tüm Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜMSİAD) gibi dernekler altında örgütlenmişlerdir. İhracat piyasasında pazar oluşturmaya çalışan bu sermaye küresel piyasanın önceliklerini de dikkate almakta ve piyasaya eklenmektedir. Anadolu sanayilerinin üretime geçmesinde içinde buldukları yerel toplumsal ilişkiler önemli olmuştur: aile, akrabalık ilişkileri, güç ve dayanışma ağları, aşağıdan yukarıya doğru iletişim kanalları olarak gelmektedir. Topcuoğlu (2003), bu şirketler için üzerinde önemle durduğu bir unsur olarak akrabalık ve hemşerilik ilişkilerinden mühlhem güven ve dayanışma duygusunu vurgular. Bu durum aynı zamanda ekonomik ve sosyal sermayenin din, gelenek, eğitim eksenlerinde Konya sanayisinde örgütsel yapıyı biçimlendirmede temel rollere sahiptir.

Merkezden çevreye kayan küresel firmalar ve küresel üretime hizmet eden yerli firmalar neoliberal politikalar çevreyi bütün yönleriyle dönüştürmeye başlamıştır. "Neoliberalleşme süreci sadece makroekonomik politikaların değiştirilmesi ve devletin işleyişini örgütsel bakımdan yeniden dizayn etmemiştir. Tek tek bireylerin ahlaki değerlerinin, dünya görüşlerinin dönüşümünü de getiren bir süreç olmuştur. Bu süreçte işçi sınıfında çeşitli bölünmeler, toplumsal ve bireysel hayatın her alanında yaşanan "esnekleşme" ile orta sınıfta görülen proleterleşme ve bu sınıfın belirsizleşmesi sonucu sosyal bir belirsizlik ortaya çıkmıştır" (Sunar, 2016: 16).

Uluslararası emek örgütünün raporlarında, sosyal belirsizlik ve sosyal risklerle ilgili istihdam konusunda çarpıcı tespitler yer almaktadır. "2016 dünyada istihdam ve sosyal durum" raporuna göre orta sınıf genişlemesinin durması toplumsal huzursuzluk riskini artıran nedenlerden biridir. Yükselen ekonomilerde orta sınıfın büyüklüğü 2011 yılında toplam nüfusta yüzde 36'lık paya sahipken 2015'te yüzde 40'a yaklaşmıştır. Ancak, orta sınıfın büyüklüğündeki bu artış eğiliminin gelecek yıllarda yavaşlayacağı, hatta duracağı tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise orta sınıfın büyümesinin son yıllardakine göre yavaşlayacağı öngörülmekte ve büyümenin yavaşlaması ise orta sınıf yaşam standartlarına ulaşamamanın getirdiği düş kırıklığıyla toplumsal huzursuzluğu artırarak risk oluşturmaktadır" (ILO, 2016: 2-3). Türkiye'nin de bu süreçte yaşadığı krizler ve orta sınıfın eridiği tartışmaları, Türkiye'nin, risk ve belirsizlik kavramları ve teorileriyle yeniden okunmasını gerektirmektedir.

82

3. 2000'li Yıllar ve Sonrasında Türkiye'de Belirsizliklerin ve Risklerin Seyri

Türkiye, 1994, 1997, 1998 krizlerini yaşamış bir ülke olarak kriz ve risklere aşına olmasına rağmen 2001 yılında yaşanan ekonomik krizle *risk'i* daha belirgin şekilde konuşmaya başlamıştır. 2001 krizinde "sosyal patlama riski" kaygılarına sebep olay ise aynı yıllarda Arjantin'de yaşanan kriz ve ardından talan ve yağmalamayı getiren sosyal patlama olmuştur. Akabinde Türkiye'de de, sosyal patlama riskine ihtimal vermiş olsalar da gerçekleşmemiştir. Diğer yandan krizle yaşanan ciddi bir yoksulluk, işsizlik olmuş ve bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında Dünya Bankasının çalışmaları gelmektedir. Dünya bankası uzun süredir yoksulluk üzerine dünyada çalışmalar yaparken yoksulluğun tanımında yeni bir bakış açısı geliştirmiştir: "*Risklere karşı korunmasızlık* durumunun yoksulluğun yeni bir göstergesi" (WorldBank, 2001b: 135) olduğunu söylemiştir. Türkiye için de 2001 kriziyle yaptıkları çalışmalardan biri "Sosyal Riski Azaltma Projesi/Social Risk Mitigation Project" olmuş ve dünya bankası programlarıyla da uyumlu olarak ve onların eşliğinde uygulanmıştır. Bu proje Türkiye'nin formel anlamda *riskle* tanışmasını sağlamıştır. Projede özellikle yoksullukla ve işsizlikle mücadele amaçlanarak bazı yardım uygulamaları yapılmıştır.

Türkiye'de Şubat 2001'de yaşanan ekonomik kriz yoksullar için sosyal risk ortamı yaratmıştır. Krizin, yoksulluğu artırıcı ilk etkileri, işten çıkarmalar, yükselen fiyatlar, hane halkı gelirini azaltan negatif ekonomik büyüme olmuştur. Kurumsal Sektör Değerlendirmesi için Mayıs 2001'de yapılan saha çalışması şunları göstermektedir: krizin ciddiyeti görülmemiş, küçük ve orta ölçekli işletmeler (ankete katılan KOBİ'lerin %65'i) işçi çıkarmış, büyük firmalar hızlandırılmış tatil programları uygulamış, iş haftasını kısaltmış, işten çıkarmaları önlemek için başka yöntemler kullanılmıştır. Hem bankalar hem de işletme sahipleri kredinin mevcut olmadığını söylemişlerdir (World Bank, 2001a: PAD: 14-15).

Diğer yandan Dünya Bankasının bu projesi, bize riski nasıl ele aldığı ve riskin yönetimiyle ilgili ipuçları vermektedir. Dünya Bankası, toplumların yaşadığı sosyal, siyasal ve ekonomik şoklara hazırladığı "risk yönetimi" mekanizması ile bakmaktadır. Projede risk yönetme mekanizmalarının ne kadar işlevsel ve gerçekçi olabileceği tartışmalıdır. Formel mekanizmalar arasında yer alan devletin rolü dar şekilde çizilmiş, riski hafifletme mekanizmalarından olan serbest ticaret ve mülkiyetin korunmasının olması trajedi-komik sayılmıştır. Burada yoksulların zenginlerden mi yoksa zenginlerin yoksuldan mı korunacağı (yoksul insanların öfkesinin zenginlere karşı talan ve yağma ile sonuçlanma korkusu!) sorgulanmıştır. Diğer yandan kamu sektörünün yerine getirmesi gereken hizmetlerin bireyler tarafından tek başına nasıl sağlanacağı sorulmuş, örneğin beşerî sermayeye yatırımı devletin yapması gerekmiyor mu sorusu gündeme gelmiştir (Zabcı, 2003: 225). Risklerin devlet eliyle yaratıldığı bir ortamda yine risklerin önlenmesinde nasıl bireyler tek başına rol alabilir sorusu burada akla gelmektedir.

Türkiye'nin yaşadığı 2001 krizine ve risklerine tekrar döndüğümüzde ise işsizliğin ve yoksulluğun artması sosyal ve ekonomik risklerin olağanüstü bir durumuna işaret etmektedir. "DİE'nin (devlet istatistik enstitüsü) "hane halkı işgücü" verilerine baktığımızda, 2001 ve 2002 yıllarında işsizlikteki hızlı artış hemen göze çarpmaktadır. 2001 I. Dönem'de (Ocak, Şubat, Mart) işsiz sayısı 1 milyon 806 bin, işsizlik oranı yüzde 8,3 iken bu oranlar, 2001'in IV. Döneminde (Ekim, Kasım, Aralık) 2 milyon 335 bin olup yüzde 10,6'ya yükselmiştir. DİE'nin 2002 I. Dönem geçici sonuçlarına göre ise, işsiz sayısı 2 milyon 462 bin, işsizlik oranı yüzde 11,8'dir" (Zabcı, 2003: 227). "1994 krizi bankacılık sektörü olmak üzere vasıflı işgücüne darbe vurmuş, beyaz yakalı işsizlik gündeme gelmişti. 2001 krizi ise hem ekonomik hem siyasal alanda kötü sonuçları olması nedeniyle beyaz yakalı işsizlikte bir "patlama" yapmıştı. Krizde 23 bankanın batmasının ardından 2009 krizi ise eğitimli-vasıflı işgücüne yeni bir işsizlik darbesi vurdu. TÜİK verilerine göre 15-24 yaş arası tarım dışı nüfus içinde işsizlerin oranı %29,8'e yükselmiştir" (Bora, 2011: 51).

AK Parti iktidar olunca büyük sanayici ve iş çevrelerinin desteğiyle özel sektör yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Fakat "2005 yılında Avrupa Birliğine üyeliğinin giderek belirsizleşmesiyle (düşük istihdam gibi) sorunlara karşı uzun vadeli kurumsal dönüşümleri gerçekleştirecek siyasi irade kaybolmuştur. Ekonomide ürettiğinden fazlasını tüketen, yatırım yapmak için dışarıdan sürekli borç almak zorunda kalan yapı sürdürülmüştür" (Pamuk 2014: 291). Dünya bankasının yürüttüğü politikayı destekler nitelikte bir davranışla "AK Parti konuya neoliberal piyasa yanlısı yöntemler ile muhafazakâr hayır işleri geleneğini birleştirerek, tüm kesimler için bir hak olarak değil, yoksullara yardım, hali vakti yerinde olanların yaptığı bir hayır işi olarak yaklaşmıştır. Yerleşik fakat zayıf kalmış devlet kanalları yerine, sivil toplum kuruluşları, yerel parti örgütleri, partinin elindeki yerel yönetimler, din ve tarikat ağları kullanılarak yoksul ailelere yardım hedeflenmiştir" (Pamuk, 2014: 293).

Dünya Bankasının direktifleriyle² Türkiye'de "sosyal riski azaltma projesi" yoluyla Türkiye'nin yaşadığı krize çözüm olarak özelleştirmeler tavsiye edilmiştir. Türkiye'nin izlediği küresel piyasa sisteminin gereği öne çıkan özelleştirme, taşeronlaşma, çalışma hayatında çeşitli sorunlara neden olmuştur. Çalışanlar üzerinde güvencesizlik yaratan, onların kırılma noktasına sebep olan bu sistem "özel istihdam büroları ile "Brezilyalılaşma" eğilimini ortaya çıkarmıştır. Brezilyalılaşma, bir firmanın finansman müdürlüğü hariç bütün bölümlerinin taşeronlaştırılması anlamına gelir. Bunun anlamı, artık ana firmanın işçilerle ilgili hiçbir sorumluluğa sahip olmamasıdır. İşçiler her yıl yenilenen kısa dönemli sözleşmelerle istihdam edilerek, hiçbir zaman kıdem artışından yararlanamayabilirler. Hep asgari ücretle çalışmak zorunda kalmasının yanında en önemlisi kısa dönemli ve sözleşmeli istihdam söz konusu olduğu için sendikalar devre dışı kalabilir" (Nichols-Suğur, 2005: 257-8).

2010'lu yıllar itibarıyla ise Türkiye'nin risk ve belirsizlik ile olan ilişkisi güçlenmiştir. Türkiye'de, kente olan göçün artması ile kentsel mekânda ortaya çıkan ilişkiler ve toplumsal farklılaşma, kentte karşılaşılan risklerin nesnel zeminini oluşturmaktadır. Kentsel eşitsizlik, değişen refah rejimi gibi nedenlerle, küreselleşme sürecinde yeni aktörler oluşmuştur. Ulus devletin rolü, yeni refah rejimi söylemi bağlamında tartışılarak, insanların ekonomik hayatlarını sürdürme biçimleri, işsizlikle karşılaşma ya da yaşlılık gibi çeşitli risklerle nasıl baş edecekleri öne çıkmıştır. Bu durum kentte, sınıfsal görünümünün riskle olan ilişkisini ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2010: 177). "Küreselleşme süreciyle birlikte iş ve emek piyasalarındaki değişimler sonucunda özellikle dar gelirli ve göçe maruz kalmış, ciddi bir sermaye birikimi olmayan geniş kitlelerin, yüz yüze geldikleri ciddi sorunlardan birisi, yoksulluk şartları ve onun doğurduğu risklerdir. Ortaya çıkan yeni riskler, kentsel alanda yaygınlık ve etkileri bakımından, bilinen ilişki ağlarıyla telafi edilemeyecek kadar büyüktür" (Yılmaz, 2010: 181). Risk bağlamında İzmir'in, göç alan Yeşilçam mahallesinde yapılan bir araştırmada örneğin kente göç edenlerin mesleksiz olduğu, düzensiz işlerde çalıştığı ve çoğunun mahallenin yakınındaki sanayide çalıştığı görülmüştür. Yeni göçmenlerin iş piyasasının istediği donanıma sahip olmaması ve enformel sektörlerde çalışmaları iş süreksizliğini getirmekte, bu da riskli bir çalışma hayatını oluşturmaktadır. Böyle bir iş yaşamına bağlı olarak birçok risk tespit edilmiştir: İşsizlik, gelir durumunun düşük ve düzensiz oluşu buna bağlı olarak yoksulluğun olduğu, özellikle geniş ve çalışanı az olan ailelerin yüksek risk grubunda olduğu, mahallenin güvensiz olması, işsiz ve devamlı iş değiştirenlerin sosyal güvenlik kurumuna bağlı olamaması gibi durumlar risk altında bir kitleye işaret etmektedir. Bütün bu riskler ise, Yılmaz'ın (2010) deyişiyle "kâğıttan kurumlar yaparak" önlenememektedir.

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi çok erken tarihlere dayansa da hala Türkiye vatandaşlarını kapsama noktasında bir şemsiye olamamıştır. Dünyada risk olarak sıralanan işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik gibi sosyal riskler Türkiye için de risktir. Örneğin Türkiye'de işsizlik riskini anlamak için 2012 yılından bu yana rakamlara bakıldığında işsizlik sorununun ne boyutta olduğu anlaşılabilir: 2012 yılı % 8,4, 2013 yılı %9,0, 2014 yılı %9,9, 2015 yılı % 10,3, 2016 yılı % 10,9, 2017 yılı %10,9 iken bu oranlar 2018 yılında % 11,0, 2019 yılında 13,7 (TÜİK, 2019) yükselmiştir.

Kentsel alanlarda, sosyal risklerden biri de aile ve ilişkilerdeki dönüşümlerdir. Aile yapısının dönüşümünde, tek ebeveynli ailelerin artması, evliliğin ve çocuk sahibi olmanın bir risk halini alması yeni sosyal risklerdendir. Bu konuda bir sigorta şirketinin yaptırdığı araştırma ise dikkat çekicidir. ERGO'nun Era Research & Consultancy'ya Şubat-Mart 2010 tarihleri arasında yaptırdığı Ankara, Antalya, Bursa, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Samsun, Tekirdağ, Trabzon, Van illerinde toplam 1020 kişi üzerinde yürütülen 'Güven, Risk ve Gelecek' araştırmasında

² David Harvey'in "neoliberalizmin kısa tarihi" eserinde cevabını aradığı, neoliberalizm kitlelere nasıl ikna edildi sorusu Türkiye açısından da önemlidir. Harvey bu iknanın; söylemler, medya ve çeşitli kuruluşlar, üniversiteler, kiliseler, düşünce kuruluşları, ulus-üstü örgütler aracılığıyla yapıldığına, aynı zamanda pek çok siyasi, İktisadi aktörlerin, neoliberalizmden başka bir alternatifin olmadığı yönünde söylemlerine dikkat çekmektedir. (Harvey, D. (2005). A Brief History Of Neoliberalism, Oxford University Press.) Dolayısıyla Dünya Bankası, Uluslararası Çalışma Örgütü, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşların ülkelere yaptıkları projelere şüpheyle bakılmasını gerektirmektedir.

katılımcıların yüzde 42'si "risk almadım" cevabını verirken bu oran kadınlar, gençler ve düşük gelirlielerde daha fazla. Ancak ikinci sıradaki yüzde 12 gibi bir oranla 'evlenmek' bir risk olarak görülmekte. Evlilik konusunu riskli bulanların oranı kadınlarda yüzde 61 iken erkeklerde yüzde 48'e düşüyor. Üç büyük ilde yaşayanlarda ise evliliği riskli bulma oranı birdenbire yüzde 60'a çıkıyor. Çocuk sahibi olmayı yüzde 5.4, iş kurmayı yüzde 5.3 riskli buluyor" (Habertürk, 2010).

Bu konuda, Türkiye'de bir kalkınma ajansı olan MEVKA (Mevlana Kalkınma Ajansı) nın 2016 yılında yapmış olduğu Konya il risk raporuna göre, Türk aile yapısı bazı riskler altındadır. Ekonomik yoksunluk, eğitim durumu (mesleğin olmaması), sosyal güvence, geniş aileden çekirdek aileye geçiş, boşanma, tek ebeveynli çocuk ve doğurganlıktaki düşüş gibi riskler sıralanmaktadır (MEVKA, 2016). Özellikle Konya'nın iş imkânları nedeniyle, iç göç yaşamaya aile yapısında geniş aileden çekirdek aileye geçiş şeklinde bir değişimi getirmiştir. Bu değişim evlilik hakkındaki genel kanıların da değiştiğine işaret eder. Giddens'in anlatımıyla, iki ya da üç kuşak önce insanlar evlendiklerinde nasıl bir süreç yaşayacaklarını bilirlerdi. Gelenek ve göreneklerin çerçevesini çizdiği evlilik doğa durumuna yakın bir ilişkiydi. Ama geleneksellik çözülmeye başlayınca insanlar evlendikleri zaman evlilik ve aile kurumunun değişmiş olması nedeniyle yaptıkları şeyin ne olduğunu tam bilmediklerine dair bir duygu hâsıl oldu. Dolayısıyla insanlar riski daha fazla dikkate almaya başladılar (2000: 42).

4. Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırmanın amacı; genel anlamda sanayi çalışanlarında rol belirsizliği, siyasal belirsizlik ve ekonomik belirsizliklerin neler olduğu, demografik değişkenlerin (yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı) belirsizliklerle ve risklerle nasıl bir etkileşimde olduğunu ölçmektir. Bunun için çalışanların yer aldıkları sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullarda belirsizlik ve riskle olan ilişkileri sorgulanmaktadır.

Araştırmanın evren ve örnekleme belirlenirken, çalışma yaşamının belirsizlik ve risklerle en fazla karşılaşıldığı alanı temsil etmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu şartı sağlayan yerlerin başında sanayi alanları gelmektedir. Ayrıca İç Anadolu'da, kendine özgü bir şehir olan Konya ise araştırmaya ayrıca bir önem kazandırmaktadır. Araştırmanın evreni olarak Türkiye'nin İç Anadolu bölgesinde yer alan Konya ili sanayisi seçilmiştir. Konya şehrinin sanayisinin seçilmesinde pek çok neden vardır. Konya, sahip olduğu 9 adet organize sanayi bölgesi, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı destekli 19 küçük sanayi sitesi, il merkezinde yer alan 15 küçük sanayi sitesi, Konya iline bağlı ilçelerde yer alan 11 küçük sanayi sitesi ve 14 özel sanayi sitesi ile Türkiye ekonomisinin istihdam ve sanayi yükünü sırtlayan illerden bir tanesidir. Örnekleme ise Konya sanayisinde 55 firmadan seçilen beyaz ve mavi yakalı olmak üzere toplamda 657 çalışandır. Katılımcıların 265'i beyaz yaka ve 369'u mavi yakalı çalışandır. Çalışmanın uygulama kısmı yaklaşık dört ay sürmüştür. İşyerlerinden izin almada, anket yapmada, aracı bulmada, hemşeri ilişkilerinin avantajları, sosyal sermayenin işlevselliği, güvensizlik, açık konuşamama, işçinin konuştuğu ve verdiği bilgilerin işverenin duyacağı kaygısı, işçinin bu konuda konuşmak bile istememesi ve çaresizliği, bazı anketlerin evde yapılması gibi zorluklar karşımıza çıkmıştır. Cuma günlerinin bazen bahane olarak öne sürülmesi bazen avantaj olması, bir yandan bazı işverenlerin yemekhanelerine davet etmesi işçilerle beraber vakit geçirmeye ve gözlem yapmaya fırsat verirken diğer yandan teknik olarak alana çıkma konusunda kış aylarında yapmanın zorluğu araştırmanın zaman zaman sancılı olmasına neden olmuştur. Çalışma, etik kurul şartının zorunlu olmadığı 2020 yılı öncesinde yapıldığı için etik kurul kararı bulunmamaktadır.

Araştırmanın yöntemi; karma yöntemler olup nicel ve nitel teknik beraber kullanılmıştır. Mavi ve beyaz yakalı çalışanlarla anketler yapılmış, işverenler ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Fakat makalenin sınırları gereği sadece çalışmanın nicel verileri burada sunulacaktır. Dünyada sosyal belirsizlik ve risk konusunda sosyoloji biliminden farklı olarak psikoloji, işletme, sağlık bilimi alanlarında geliştirilmiş ölçeklerle yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Fakat sosyolojide tam olarak geliştirilmiş, özgün bir belirsizlik ve risk ölçeği bulunmamaktadır. Bu nedenle bu konuyu sosyolojik bir alan araştırmasında ele almak çok zorlayıcı olmuştur. Hem uluslararası literatürde hem Türkiye literatüründe sosyoloji dışında yapılan sosyal belirsizlik ve risk araştırmaları incelenmiş, uygulanmış, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden faydalanılmıştır.

Psikoloji alanında fenomen bir kavram olarak tanımlanan "belirsizlik" bazı çalışmalarda ölçek geliştirilerek ölçülmeye çalışılmıştır. Carleton ve arkadaşlarının (2007) "intolerance of uncertainty" (belirsizlik tahammülsüzlüğü) skalası (IUS) üzerinde çalışmaları vardır. 27 maddelik bu ölçeğin hem dört hem beş faktörle çalıştığı söylene de zamanla teorik araştırmalar, faktör kararsızlığı, maddeler arası ilişkiler nedeniyle, maddesi azaltılmış bir ölçek olması gerektiğini tartışmışlardır. 27 maddelik ölçeği iki faktörlü, 12 maddelik bir ölçek olacak şekilde getirmişlerdir. Ardından bu ölçek Birrell ve arkadaşları (2011) 12 maddelik ölçeğin güçlü olduğu yönünde destekleyici analizler yapmışlardır.

Rafferty ve Griffin'in "Perceptions of organizational change: a stress and coping perspective" (2006) çalışmasında geliştirilen 9 maddeden oluşan "algılanan örgütsel değişim ölçeği"nden ve 4 maddeden oluşan "belirsizlik ölçeği"nden faydalanılmıştır.

Psikoloji alanında Weary ve Edwards tarafından hazırlanan ve İrem Uz tarafından Türkçeye uyarlanan nedensel belirsizlik ölçeğinden kısmen yararlanılmıştır.

Görüşme formu sistemleştirilmiş ve 77 kapalı uçlu soru olmak üzere toplamda 88 soru sorulmuştur. Görüşme formunda, sorunu ölçmede ifade edilecek sorular altı boyuttan oluşmaktadır. Genel belirsizlikler ve risklerin altında rol belirsizliği, iş sorumluluğu, işin tam olarak ne olduğu ve çalışma ortamında yaşananların nedenlerini bilme şeklinde somutlaştırılarak sorulmuştur. Ekonomik belirsizlikler ve riskler ise hem ülkenin hem işyerinin ekonomik durumunu

bilmesi ve hangi riskleri göze alabileceği ile ilgili ifadeler verilmiş, siyasal belirsizlikler ve risk boyutunda ise siyasi gerginliklerin, sıkıntıların, seçim zamanlarının işlerine ve çalışma hayatlarına ne derece yansıdığı ölçülmeye çalışılmıştır. Makalenin sınırları gereği demografik özelliklerden cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, alınan ücret, Konya’da ne kadar yaşadığı, işletme türü ve çalışanların mavi ve beyaz yakalı olma durumları ile sosyal belirsizlikleri ve risklerin nasıl ilişkili olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlarla ilgili analizler sunulmuştur.

Araştırmanın analizlerinde; SPSS 16.00 paket programı kullanılmıştır. Betimleyici analiz ile frekans tabloları ile önce konunun temel verilerinin dağılımı gösterilirken ilişkisel analizde yapılmıştır. “Betimleyici analizde kullanılan temel araçlar tablolar, grafikler, merkezi eğilim ve değişkenlik ölçüleri iken ilişkisel analiz, araştırma modelinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi anlamak üzere kullanılır ve korelasyonla aynı anlamı taşımaktadır” (Gürbüz ve Şahin, 2018: 218). Araştırmanın temel göstergeleri betimlenmiş, değişkenler belirlenmiş ve ortalamaları, standart sapmaları gösterilmiştir. Tarafımızca hazırlanan “sosyal belirsizlik ve risk” anketine faktör analizi yapılmış, ölçeğin toplam varyans içindeki ölçme gücü, güvenilirliği ve alt boyutları tespit edilebilmiştir. Örneklemin faktör analizine uygunluğunun anlaşılması için yapılan test sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) 0,813 çıkmıştır. Altı faktöre ayrılan ölçeğimizin Cronbach Alfa katsayıları da güvenilir çıkmıştır (Ekiz Ataşer 2020). Faktörler; iş kaynaklı belirsizlikler, iş hayatında risk alma, siyasal belirsizlik ve risk algısı, sosyal risk algısı, sosyo-ekonomik değişimlerden etkilenme, belirsizlikler ve tedirginlik olarak altı boyuta ayrılmıştır. İş kaynaklı belirsizlikler faktörü içinde; rol belirsizliği, iş sorumluluğu, işin tam olarak ne olduğu ve çalışma ortamında yaşananların nedenlerini bilme ifadeleri somutlaştırılarak sorulmuştur. Ekonomik belirsizlikler ve riskler faktöründe ise hem ülkenin hem işyerinin ekonomik durumunun bilinmesi ve çalışanların hangi riskleri göze alabileceği ile ilgili ifadeler verilmiş, siyasal belirsizlikler ve risk faktöründe ise siyasi gerginliklerin, sıkıntıların, seçim zamanlarının işlerine ve çalışma hayatlarına ne derece yansıdığı ölçülmeye çalışılmıştır. Frekanslar gösterildikten sonra değişkenler arasındaki ilişkileri görebilmek için çeşitli fark ve ilişki testleri kullanılmıştır. Kullanılan istatistikî tekniklerin başında tek yönlü ANOVA, t-testi kullanılmıştır. Daha sonra ayrıntılı istatistik analizlerde örneklem gruplarının büyüklüklerinin eşit olmasının aranmaması ve varyansların homojen olması dâhilinde Bonferroni testi, (Hilton ve Armstrong, 2006) uygulanmıştır.

5. Araştırma Bulguları

5.1. Demografik Özellikler

Bu çalışmada Konya sanayisinde toplam 657 kişiye anket uygulanmış analizlerde ise 645 anket değerlendirilmeye alınabilmiştir. Araştırma, % 15,4’ü kadın ve % 84,6’sı erkek olmak üzere çoğunlukta erkeklerin çalıştığı bir sanayi ortamını yansıtmaktadır. Çalışanların en küçük yaş 18 en büyük yaş 76 çıkmıştır. En yüksek yüzdeler orana sahip birinci kategori % 43,4 ile 26-35 yaş aralığı çalışanlar, ikinci yüksek oran %24,4 ile 36-45 arası çalışanlar, üçüncü yüksek oran %20,6 ile 18-25 arası çalışanlar olmuştur. Bu veriler, sanayi çalışanlarının büyük oranda genç çalışanlar olduğunu göstermektedir. Çalışanların, medeni durum bilgisine cevap veren 629 görüşmeciden % 67,9’luk dağılımla 427’sinin evli, %32,1 oranı ile 202’sinin eşi ölmüş ya da ayrılmış ve bekâr olduğu görülmüştür. Katılımcılardan 388’nin çocuk sahibi olduğunu, bunlardan da en fazla çocuk sayısının % 89,7 ile 1-3 arasında çocuk sayısı olduğu görülmüştür. Türkiye’de 2014 yılından beri çocuk sayısında ciddi bir düşüş gözükülmektedir. Örnekleminizde de 1-3 arası çocuk sayısı olan aile oranı yüksek çıkmıştır. Hem 2001 yılı sosyal riski azaltma projesinde, hem MEVKA’nın Konya risk raporunda da doğurganlık hızının düşmesi, tek çocuklu ailelerin artışı, yoksul ailelerde çocuk sayısının fazla olması sosyal ve ekonomik risk olarak geçmektedir.

Eğitim durumuna cevap veren 623 katılımcının eğitim düzeylerinin dağılımına bakıldığında okuryazar ve ilkökul mezunu %14,8 ile 92 kişi, ortaokul mezunu %16,5 ile 103 kişi, lise mezunu %26,2 ile 163 kişi, lisans mezunu %37,3 ile 234 kişi, lisansüstü mezunu %4,9 ile 31 kişi şeklinde bir tablo çıkmıştır.

İş hayatı ile eğitim ilişkisi, iş hayatı ile sosyal belirsizlik ve risk alma arasındaki ilişki hayat tarzını, sınıfı, statüyü belirleyen göstergeler arasında yer almaktadır. Araştırmada mavi yakalıların sayısının ve üretim departmanında çalışan sayısının fazla çıkması eğitim durumuyla çelişmektedir. Yani çalışanların bir kısmı lisans ya da ön lisans mezunu olmasına rağmen mavi yakalı iş gruplarında çalıştığı görülmüştür. Çalışılan departman türünde ise en fazla sayı üretimde (286) çıkmıştır. Sonrasında; pazarlama (60), muhasebe ve finans (50), ar-ge (50), kalite kontrol (38), lojistik (31), yönetim (19), dış ticaret (22), hizmetli (11), danışma (4), güvenlik (3), halkla ilişkiler (2), müşteri hizmetleri (1) gelmektedir. Üretim bölümünde çalışanların mavi yakalı olduğu, eğitimlerinin düşük olduğu görülür. Bu dağılımda lisans mezunu fazladır fakat bu kişiler kendi mesleğini yapamayan, mavi yakalı iş gruplarında diplomalı çalışanlardır. Özellikle bu tür çalışanlarda kadınların sayısı fazladır.

Kategorileştirilen ücret dağılımı %36,3 (213 kişi) 1801-2500 TL, %24,4’lük (143 kişi) dağılımla 0-1800 TL arası, %24,6 (144 kişi) ile 2501-3500 TL ücret arası, %7,5 (44 kişi) ile 3501-4500 arası, % 7,2 (42 kişi) ile 4501 ve üzeri bir dağılım çıkmıştır. Bu dağılımlar analizlerde sosyal belirsizliklerin ve sosyal risklerin algılanışında belirleyici olmuştur

Katılımcıların nasıl iş bulduğu sorusuna verilen cevapların başında ise 306 kişi ile akraba, arkadaş grubu çıkmıştır. Daha sonra 232 kişi ile kendim buldum cevabı en fazla verilen cevaptır. İş arayışında akraba, arkadaş aracılığı hem Türkiye’de hem Konya özelinde çok sık başvurulan bir davranıştır. Akraba, arkadaş güvenilirliğini ölçen bu mekanizma her iki taraf için de işlemedir. Katılımcılardan; 33’ü iş arama sitelerini, 21’i hemşehrlik, 19’u İŞ-KUR’u, 8’i ise kurumun sitesi cevabını vermiştir. Türkiye’de iş bulmada, hala yakın aracı gruplar işlevsellik göstermektedir. Batıdaki riskler ile Türkiye’deki risklerin farklı olduğunu gösteren bileşenlerden biri aile, akraba, arkadaş yapısının gösterdiği yapıdır. Çalışma ağlarını belirleyen sosyal sermaye ve ağlar Konya’da yerellik düzeyinde işlevselliğe sahiptir. Konya sanayisinde

çalışanların hala akraba, arkadaş aracılığı ile iş bulması, iş kültüründe işleyen bir mekanizma olmaya devam etmektedir. Bilgi toplamak ve kontrol altına almak, bu sosyal sermaye ağlarını kullanarak olmaktadır. Burada Zinn'in söylediği (2008) risk toplumunun bir bileşeni olan "bilgi"nin öne çıktığını görüyoruz. Çalışanların piyasaya atılması, piyasa bilgisine sahip olması onun sosyal sermayesini göstermekte ve belirsizlik ve risklere karşı ne yapacağını da belirlemektedir. Hem sosyo-ekonomik hem de sosyal sermaye konusunda dezavantajlı kişiler ise büyük kaynaklara yani bilgiye ulaşamamaktadır.

5.2. Veri Analizi

Sosyal belirsizlik ve riskin çalışma kültürü ilişkisinde cinsiyete göre farklılaşma durumunu tespit etmek için t Testi yapılmıştır. Cinsiyete göre anlamlı bir farklılık çıkmamıştır.

Tablo:1. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Cinsiyete Göre Farklılaşmasına İlişkin t Testi sonuçları

	Cinsiyet	N	X	Std. Sapma	T	p
1.Faktör	Kadın	96	4,315	0,61772	1,172	,743
	Erkek	528	4,226	0,69426		
2.Faktör	Kadın	96	3,845	0,74552	319,	215
	Erkek	528	3,817	0,79946		
3.faktör	Erkek	96	2,933	1,06823	-	,205
	Kadın	528	3,081	1,04207		
4.Faktör	Kadın	96	2,51	1,05847	1,866	,062
	Erkek	528	2,286	1,08667		
5.Faktör	Erkek	96	3,287	1,01988	-1,793	,073
	Kadın	528	3,468	,89029		
6.Faktör	Kadın	96	3,587	0,67303	1,640	,101
	Erkek	528	3,429	0,89903		

Tabloda ortalamalara bakıldığında ise, birinci, ikinci, dördüncü ve altıncı faktörlerde kadınların ortalamaları erkeklere göre yüksek çıkmıştır. *Birinci faktörde görüldüğü* gibi kadınlarda iş kaynaklı belirsizlikler, iş hayatında risk alma, sosyal risk alma, belirsizlik ve tedirginlik yaşama erkeklere göre daha az yaşandığı görülmektedir. Kadınların iş yerinde rol belirsizliği yaşamadığı, iş hayatında risk almada daha düşük bir davranış göstermektedirler. *İkinci faktörde* ise kadınlarda işine sahip çıkması gerektiğini düşünürken, iş değiştirmede, borç almada, bankadan kredi çekme gibi risklere fazla girmese de erkeklerde bu orana çok yakın olup ortak bir tutumu gösterdikleri görülmektedir. Sosyal risk algısında ise ortalamalara bakıldığında arada fark vardır. Evlenme, çocuk sahibi olma ve teknolojik gelişmeler bir risk olmadığı algısı kadın katılımcıların cevaplarının ortalamaları erkeklere göre yüksek çıkmışsa da erkeklerde bu ifadeleri risk olarak algılamamaktadır. *Altıncı faktör olan* belirsizlik ve tedirginlik duymada ise erkekler ve kadınlar aynı cevabı vermiş, kadınların ortalaması erkeklere göre yüksek çıkmıştır. Sık sık değişikliklerin yapılması, çalışma ortamında belirsizlikler ve her şeyin çok hızlı değişmesi sonucu belirsiz bir hayat düşüncesine kısmen katıldıklarını söylemişlerdir.

Tablo:2. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Yaşla İlişkisinde Korelasyon Analizi

		1.faktör	2.faktör	3.faktör	4.faktör	5.faktör	6.faktör
Yaş	R(pearsoncor .)	0,049	0,087*	0,045	-0,065	0,110**	-0,020
	p	0,226	0,033	0,275	0,110	0,007	0,620
	N	604,000	604,000	601,000	604,000	604,000	604,000

Korelasyon analizi tablosuna bakıldığında yaş ile 2.faktör ve 5.faktör arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki çıkmaktadır. Yani; yaş arttıkça, iş hayatında risk almama eğilimi artmaktadır. İş bulmanın zorlaştığı ve işine sahip çıkması gerektiği düşüncesi, devamlı iş değiştirmeye karşı olumsuz düşünceler, bankadan kredi çekmeye yanaşmama yaş yükseldikçe

artmaktadır. Yaşın 5.faktörle yani sosyo-ekonomik değişimle ilişkisi daha kuvvetlidir. Yaş arttıkça çalışanlarda siyasi gerginliklerin, ülkenin ekonomik koşullarının, çalışma ortamındaki değişikliklerin işini ve çalışmasını etkilemeyeceği düşüncesi yüksektir. Bundaki sebep, yaşın ilerlemesine bağlı olarak tecrübenin olması ve ülke şartlarının pek çok kez olumlu-olumsuz değişmesine alışık olmaktır.

Tablo:3. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Medeni Durum Dağılımına İlişkin T Testi Sonuçları

	Medeni Durum	N	X	Std. Sapma	T	p
İş kaynaklı belirsizlikler	evli	427	4,283896	0,661578	1,981	,048
	bekar(eşi ölmüş, ayrılmış)	202	4,16994	0,698777		
İş hayatında risk alma	evli	427	3,884149	0,76287	2,983*	,003
	bekar(eşi ölmüş, ayrılmış)	202	3,683584	0,836632		
Siyasal belirsizlik ve risk algısı	evli	427	3,076291	1,042602	,735	,462
	bekar(eşi ölmüş, ayrılmış)	202	3,010506	1,058182		
Sosyal risk algısı	evli	427	2,262685	1,085431	-1,967	,050
	bekar(eşi ölmüş, ayrılmış)	202	2,444719	1,080045		
Sosyo-ekonomik değişimden etkilenme	evli	427	3,506284	0,889963	2,801*	,005
	bekar(eşi ölmüş, ayrılmış)	202	3,290393	0,928388		
Belirsizlikler ve tedirginlik	evli	427	3,460105	0,881674	,158	,874
	bekar(eşi ölmüş, ayrılmış)	202	3,448309	0,850376		

* $p < 0,05$

İkinci ve beşinci faktörlerin grupların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla hesaplanan t değerine göre ($p < ,05$) anlamlı olduğu görülmektedir. İş hayatında risk alma faktöründe evli katılımcıların ortalaması $x=3,88$ iken bekâr katılımcıların ortalaması $x=3,68$ 'dir. Evli olanların iş hayatında risk alma davranışlarına karşı mesafesi bekârlara göre daha yüksektir. İş bulmanın zorlukları nedeniyle şu anki işlerine sahip çıkmaları gerektiğini, çevrede olumlu karşılanmayacağı için devamlı iş değiştirmeden kaçındıkları görülmektedir. Borçluyken iş değiştirmeyi hiç istememekte ve işsiz kalma riskiyle kredi çekmemektedirler. Borçluyken işsiz kalma riskiyle karşılaşırsa devamlı ne yapacağını düşünmesi nedeniyle iş hayatında risk almadan büyük oranda kaçınmaktadırlar. Bekârlar, eşi ölmüş kişiler, ayrılmış bireyler ise iş hayatında risk alma davranışlarına evli kişilere oranla göre daha meyillidir. Aileye sahip olmayan ya da aile bütünlüğü bozulmuş kişilerin risk olarak değişimi göze almaları ise doğal karşılanabilir.

Tablo: 4. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Eğitim Düzeyine İlişkin Bonferroni Testi (I-J)

2.faktör	Okuryazar/ilkokul	Ortaokul	0,18255	0,655
		Lise	0,04393	1,000
		Lisans/lisansüstü	0,28924*	0,016
	Ortaokul	Lise	-0,13862	0,993
		Lisans/lisansüstü	0,10668	1,000
		Lise	Lisans/lisansüstü	0,24531*
3.faktör	Okuryazar/ilkokul	Ortaokul	0,34729	0,138
		Lise	0,36464	0,054
		Lisans/lisansüstü	0,43868*	0,004
	Ortaokul	Lise	0,01736	1,000
		Lisans/lisansüstü	0,09139	1,000
		Lise	Lisans/lisansüstü	0,07404
4.faktör	Okuryazar/ilkokul	Ortaokul	0,51126*	0,005
		Lise	0,33453	0,099
		Lisans/lisansüstü	0,43525*	0,005
	Ortaokul	Lise	-0,17672	1,000
		Lisans/lisansüstü	-0,07601	1,000
		Lise	Lisans/lisansüstü	0,10071
5.faktör	Okuryazar/ilkokul	Ortaokul	0,03467	1,000
		Lise	0,20783	0,459
		Lisans/lisansüstü	0,38816*	0,002
	Ortaokul	Lise	0,17316	0,757
		Lisans/lisansüstü	0,35349*	0,004
		Lise	Lisans/lisansüstü	0,18032

* $p < 0,05$

2.faktör boyutunda ortaya çıkan farka göre ise lisans-lisansüstü mezunlar iş hayatında riskli olan davranışlara karşı daha temkinlidir. Bu gruptakiler çalıştığı yerden kendisi çıkarılmadıkça ayrılmayan, iş değişikliği yapmayan kişilerdir. Rasyonel düşünen, işsiz kalma ihtimalini göz önünde bulundurarak bankadan kredi çekmemektedir. Bu noktada beyaz yakalıların statü endişesinin fazla olduğu çalışmalar akla gelmektedir. Üçüncü faktörde, fark okuryazar-ilkokul ile lisans-lisansüstü mezunları arasındadır. Bu faktörde lisans-lisansüstü mezunlarında siyasal belirsizlik ve risk algısı daha yüksektir. Tabloda 3.ve 4.faktörlerdeki ilişkilere baktığımızda eğitim düzeyi arttıkça siyasal belirsizlik algısı ve sosyal risk algısının yüksek çıktığı görülmektedir. Siyasal belirsizlikler iş hayatında bir tehdit olarak algılanmakta, evliliğin, çocuk sahibi olmanın ve teknolojik gelişmelerin risk olarak algılandığı görülmektedir.

Tablo: 5. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Beyaz ve Mavi Yakalı Olmaya İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		N	X	Std. Sapma	p	t
İş kaynaklı belirsizlikler	Beyaz yaka	265	4,25976	0,5870	,570	,569
	Mavi yaka	369	4,22842	0,7443		
İş hayatında risk alma	Beyaz yaka	265	3,67592	0,7772	-4,005*	,000
	Mavi yaka	369	3,9288	0,7892		
Siyasal belirsizlik verisk algısı	Beyaz yaka	265	2,94006	1,0643	-2,473*	,014
	Mavi yaka	369	3,14817	1,0309		
Sosyal risk algısı	Beyaz yaka	265	2,22327	1,0367	-2,077	,038
	Mavi yaka	369	2,4047	1,1178		
Sosyo-ekonomik değişimden etkilenme	Beyaz yaka	265	3,28799	0,8820	-3,530*	,000
	Mavi yaka	369	3,54524	0,9212		
Belirsizlik ve tedirginlik	Beyaz yaka	265	3,4525	0,8559	-,121	,903
	Mavi yaka	369	3,461	0,8795		

* $p < 0,05$

2.faktörde beyaz yakalı çalışanların ortalaması $x=3,67$ mavi yakalıların ise $3,92$; 3.faktörde beyaz yakalı çalışanların ortalaması $x=2,94$ mavi yakalılarınsa $x=3,14$; 4.faktörde beyaz yakalıların ortalaması $x=2,22$ mavi yakalılarınsa $2,40$; 5.faktörde beyaz yakalı çalışanların ortalaması $x=3,28$ mavi yakalılarınsa $x= 3,54$ olduğu görülmektedir. Bu, grupların puan ortalamaları arasındaki farkın $0,05$ düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. 2.faktörde mavi yakalıların iş değiştirme, kredi alma ve borçlanma gibi risklere yanaşmama eğilimi daha yüksektir.3.faktör boyutu olan siyasi belirsizlikler ise mavi yakalıların beyaz yakalıların göre beyaz yakalıların daha yüksek risk taşıdığı görülmektedir. Sosyo-ekonomik değişimlerden etkilenmeyi ifade eden 5.faktör boyutunda ise mavi yakalıların olumlu cevap verip, etkilenmeyeceklerini söylerken beyaz yakalıların ise 3.faktörde olduğu gibi bu faktör boyutunda da etkilendikleri görülmektedir. Mavi yakalıların risklere yanaşmaması düşük ücretlilik, gelir güvencesi zayıflığını hissetmeleri, çalışan yoksulluk grubuna girmeleri de bu durumda etkili olmaktadır. Beyaz yakalıların siyasi belirsizliklerdeki tedirginliğinin nedeni ise siyasi belirsizliklerin ekonomiyi etkileyeceği düşüncesidir. Nitekim beyaz-vasıflı çalışanların son krizlerde büyük darbe yemesi ve sayılarının artması tarihsel olarak tekrarlanmış bir duruma işaret etmektedir. 1994 krizinin bankacıları vurması, 2001 krizinin beyaz yakalı işsizlikte patlama yaratması, 2009 krizinin yine beyaz yakalıları ciddi oranda etkilemesi (Bora, 2011:51) işsiz beyaz yakalıların sorununu ortaya çıkarmış ve risk grubunda yer almışlardır.

89

Tablo:6. Sosyal Belirsizlik ve Riskin İşletme Türünün Dağılımına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		N	X	Std. Sapma	t	p
İş kaynaklı belirsizlikler	Yerel	636	4,24612	0,682387	3,284	,001
	Çokuluslu	8	3,45211	0,33074		
İş hayatında risk alma	Yerel	636	3,81328	0,799255	-1,087	,278
	Çokuluslu	8	4,12111	0,452167		
Siyasal belirsizlik verisk algısı	Yerel	636	3,05823	1,050505	-1,462	,144
	Çokuluslu	8	3,60318	0,787271		
Sosyal risk algısı	Yerel	636	2,32259	1,092293	-3,472	,001
	Çokuluslu	8	3,66667	0,617213		
Sosyo-ekonomik değişimden etkilenme	Yerel	636	3,44635	0,911931	1,308	,191
	Çokuluslu	8	3,02289	0,70334		
Belirsiz. ve tedirginlik	Yerel	636	3,45285	0,876507	-,425	,671
	Çokuluslu	8	3,58487	0,524932		

***p<0,05**

1.faktörde yerel firmalarda çalışanların ortalaması $x=4,24$ çok uluslu firmaların ortalaması $x=3,45$; 4.faktörde yerel firmaların ortalaması $x=2,32$, çok uluslu firmaların ise $3,66$ 'dır. Bu, grupların puan ortalamaları arasındaki farkın $0,05$ düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. 1.faktör bulgusuna göre yerel firmalarda çalışanlarda rol belirsizliğine olumlu cevaplar vermişler, iş yerinde rol belirsizliği yaşamadıklarını söylemişlerdir. Çokuluslu firmalarda ise yerel firmalara göre düşük çıkmıştır. Burada tersi bir bulgu beklenirken böyle olması firmalar arasında örnekleme girmede sayı olarak arada büyük bir farkın olması tahmin edilmektedir. 4.faktörde ise bulgulara bakıldığında çok uluslu firmalarda çalışanların sosyal risk algısının yerel firmalarda çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Çok uluslu firmaların iş örgütlenmesinin yerellere göre farklı olması, seçici davranılması, işe başlama ve bırakma şartlarının sıkı ve bağlayıcı olması, çalışanların vasıflılığının yüksek olması onların iş ve iş dışı planlamasının birbiriyle içiçe geçmesini sağlamıştır. Dolayısıyla risk hesaplamaları daha aktiftir.

Tablo:7. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Çalışma Kültürü İlişkisinde Alınan Ücrete İlişkin Bonferroni Testi Sonuçları

	(I) maaş	(J) maaş	Mean Difference (I-J)	p
4.faktör	0-1800	1801-2500	0,20084	0,890
		2501-3500	0,34902	0,069
		3501-4500	0,43298	0,216
		4501ve üzeri	0,60001*	0,018
	1801-2500	2501-3500	0,14818	1,000
		3501-4500	0,23215	1,000
		4501ve üzeri	0,39917	0,306
	2501-3500	3501-4500	0,08396	1,000
		4501ve üzeri	0,25099	1,000
	3501-4500	4501ve üzeri	0,16703	1,000

*p<0,05

Araştırmanın yapıldığı 2019 yılında asgari ücret 2.558,40 TL'dir. (https://www.csgb.gov.tr/media/3278/2019_onikiyay.pdf)

Bonferroni testi sonuçları incelendiğinde, sosyal risk algısını içeren 4.faktör boyutunda ortaya çıkan fark 0-1800 arası ücret alan katılımcılarla 4501 ve üzeri ücret alan katılımcılar arasında olup 4501 ve üzeri ücret alanların lehine çıkmaktadır. Yani evlenmek, evli olmak, çocuk sahibi olmak ve teknolojik gelişmeler 4501 ve üzeri ücret alanlar için en düşük aralıkta ücret alanlara göre daha çok risk teşkil etmektedir. Tam tersi beklenen bu sonuçta ücret aralığı yüksek olanların beyaz yakalı, profesyonellerin olduğu göz önüne alındığında risk algısının yüksek çıkmasının nedenleri arasında hem kendi hem de ailelerinin hayatlarını planlayıp, programlayan dolayısıyla bir risk hesaplaması yapan bir bilince sahip olmasındandır. Bu nedenle beyaz yakalılarda risk algısı daha yüksek çıkmaktadır.

Şehirde yaşanan süre çalışma hayatında önemli bir değişkendir. Araştırmada, katılımcıların yaşam süreleri 0-10 yıl, 11-20 yıl ve 21 ve üzeri olarak kategorileştirilmiştir. 0-10 yıl arasında 145 kişi, 11-20 yıl arasında 107 kişi, 21 yıl ve üzeri yaşayanlar ise 348 kişidir. Yaşama süresi fazla olanların, yıllar içinde Konya sanayisini bilmesi, piyasanın olağanüstü dönemlerde ne tepki vereceğini öğrenmiş olması, belli bir sosyal sermayeyi edinmiş olması belirsizliklerin ve risklerin nasıl algılandığında etkilidir.

Tablo:8. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Konya’da Yaşama Süreleri Dağılımına İlişkin F Testi Sonuçları (ANOVA)

	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	P
1.faktör	Gruplar Arasında	2,876814	2	1,438407		
	Gruplar İçinde	262,5376	597	0,439762	3,2710,039*	
	Toplam	265,4144	599			
2.faktör	Gruplar Arasında	5,643273	2	2,821637	4,547*	0,011
	Gruplar İçinde	370,477	597	0,620565		
	Toplam	376,1203	599			
3.faktör	Gruplar Arasında	0,373422	2	0,186711	0,164	0,848
	Gruplar İçinde	672,0458	592	1,135213		
	Toplam	672,4192	594			
4.faktör	Gruplar Arasında	8,551293	2	4,275647	3,662	0,026*
	Gruplar İçinde	697,0209	597	1,167539		
	Toplam	705,5722	599			
5.faktör	Gruplar Arasında	2,229399	2	1,1147	1,346	0,261
	Gruplar İçinde	494,3227	597	0,828011		
	Toplam	496,5521	599			
6.faktör	Gruplar Arasında	0,176305	2	0,088152	0,116	0,891
	Gruplar İçinde	455,3029	597	0,762651		
	Toplam	455,4792	599			

*. p<0,05

92

Tablo:9. Sosyal Belirsizlik ve Riskin Konya’da Yaşama Süreleri Dağılımına İlişkin Dunnett C Testi

Bağımlı Değişken	(I) Konya yaşam	(J)Konya ayaşam	Ortalamalar Arası Fark(I-J)
2.faktör	0-10 yıl	11-20	-0,13724
		21 ve üzeri	-,23342*
	11-20 yıl	21 ve üzeri	-0,09618
4.faktör	0-10 yıl	11-20	0,07466
		21 ve üzeri	0,26868*
	11-20 yıl	21 ve üzeri	0,19402

*. p<0,05

Tabloda 2. ve 4. Faktör boyutlarının 0.05 düzeyinde anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılığın nedenini anlamak için DUNNETT C testi yapılmıştır. Tabloda görüldüğü üzere 0-10 yıl arası Konya’da yaşayanların 21 yıl ve üzeri yaşayanlara göre risk almama eğilimi daha yüksektir. Uzun süre Konya’da yaşayanların iş değiştirme, kredi çekme gibi riskli davranışlara uzak olması piyasada düzenli bir iş hayatı kurabilmelerine ve hayatlarında değişiklik yapmaya karşı mesafeli duruşlarına bağlayabiliriz. Daha ileri bir yorum yapmak gerekirse uzun süre yaşayanların artık Konya piyasasını bilmesi ve alternatifler içinde piyasada düzenli bir yer edinebilmesi onlara yeterli gelebilmektedir. 4.faktör boyutunda ise Konya’da 0-10 yıl ile 21 yıl ve üzeri yaşayanlara göre sosyal riskleri yani evlenmeyi, çocuk sahibi olmayı ve teknolojik gelişmeleri risk olarak görme eğilimi daha yüksektir.

6. Sonuç

Araştırmamızda veri toplama esnasında yapılan gözlem öncelikle bireylerin kullandıkları dil ve çalışmaya olan yaklaşımları önemli ipuçları vermektedir. Örneğin katılımcılar anketlere cevap verirken görüşme forumunun dışında yorumlarda bulunmuşlardır. Gelecekle ilgili belirsizlik, risk gibi soruların pek çoğuna, çoğu ortak bir terminoloji ile cevap vermiştir. Bu terminoloji “Allah yardım eder, kısmet, hayırlısı olsun, o gün gelsin o zaman bir şekilde çaresine bakarız” gibi ifadelerdir. Bu terminoloji kuşkusuz Türkiye’nin inanç, kültür ve değerler ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu da bize Türkiye’nin riske dair algısını göstermede önemli bir kültürel ipucudur. Bu inanç ve kültür biçimi güven ve dayanışma unsuru olarak hala işlevini pratik anlamda sürdürmektedir. Dolayısıyla riske karşı “güven” inşa etmektedir ve bir yanittir. Bu durum Türkiye’nin hala geleneksel bir toplum olma özelliğini devam ettirdiğine de işarettir. Geleneksel toplumlar risk kavramını tanımamaktadır.

Konya sanayi alanları, genç erkeklerin ağırlıklı olarak çalıştığı alanlardır. İşçilerin büyük kısmı üretim bölümünde çalışmaktadır. Katılımcıların iş bulma şekli en çok akraba ve arkadaş aracılığıyla olmaktadır. Çalışma ağlarını belirleyen sosyal sermaye ve ağlar Konya’da yerellik düzeyinde işlevselliğe sahiptir. Konya sanayisinde çalışanların, hala akraba, arkadaş aracılığı ile iş bulması, iş kültüründe işleyen bir mekanizma olmaya devam etmektedir. Bu durum Anadolu’da çalışma yaşamının, iş ilişkilerinin ve piyasanın enformel bir özellik taşımasına da neden olmaktadır.

Araştırmada, belirsizlik ve risk alma tutum ve davranışları, kadınlarda erkeklere göre düşük çıkmaktadır. İş kaynaklı belirsizlikler, iş hayatında risk alma, sosyal risk alma, belirsizlik ve tedirginlik erkeklere göre daha azdır. Kadınlar işine sahip çıkması gerektiğini düşünürken, iş değiştirmede, borç almada, bankadan kredi çekme gibi risklere kolay girmemektedir. Evlenme, çocuk sahibi olma ve teknolojik gelişmeler ise hem kadın hem erkek çalışanlarda risk olarak algılanmamaktadır. Aile ve evlilik kurumlarının değişmediği, kesinlik kaynağı ve emniyet biçimi olarak hala rolünü devam ettirdiği görülmektedir.

Araştırmada yaşla ilişkili olarak belirsizlik ve risk algısı önemli farklar göstermektedir. İş hayatında risk alma yaş ilerledikçe azalmaktadır. Devamlı iş değiştirmek istemeyen, devamlı iş değiştirenlere olumlu bakmayan, şu anki işine sahip çıkan, kredi çekmeyi risk olarak gören çalışanlar daha çok geleneksel çalışma hayatının kodlarıyla hareket etmektedir. Aynı zamanda bu grupta, siyasi gerginliklerin, ülkenin ekonomik koşullarının, çalışma ortamındaki değişikliklerin işini ve çalışmasını etkilemeyeceği düşüncesi de yüksektir. Genç çalışanlar ise orta yaştaakilere göre iş değiştirme riskini göze almakta ve devamlı iş değiştirmenin olumsuz karşılanmayacağını düşünmekte, kredi çekerek borçlanmayı dolayısıyla iş hayatında risk almayı daha fazla göze almaktadır.

Evlü olanların iş hayatında risk alma davranışlarına karşı mesafesi bekârlara göre daha yüksektir. Evliler, iş hayatında risk almadan büyük oranda kaçınılmaktadırlar. Bekârlar, eşi ölmüş kişiler, ayrılmış bireyler ise iş hayatında risk alma davranışlarına evli kişilere oranla göre daha meyillidir.

Eğitim, belirsizlik ve risk algısını büyük oranda belirlemektedir. İş hayatında risk alma boyutunda ortaya çıkan farka göre lisans ve lisans üstü mezunlar, iş hayatında riskli olan davranışlara karşı daha temkinlidir. Fakat bu grup çalışanlarda, siyasal belirsizlik ve risk algısı yüksektir. Eğitim düzeyi arttıkça siyasal belirsizlikler ve sosyal risk olarak geçen evlilik, çocuk sahibi olma ve teknolojik gelişmeler bir risk olarak algılanmaktadır.

Çalışılan departmanlar belirsizlik ve risk algısını belirlemede başka bir değişkendir. Daha çok sosyal risk algısı boyutunda yani evlenme, çocuk sahibi olma ve teknolojik gelişmelerde anlamlı bir ilişki görebiliyoruz. Özellikle üretim yani imalat bölümünde çalışanların fazla olduğu araştırmamızda bu anlamlılık önemli gözükmektedir. Gece vardiyası, çalışma saatlerinin uzaması, makine temelli üretimin artması ve insan gücüne olan ihtiyacın azalması sosyal risklerin oluşmasını etkilemektedir.

Mavi yakalılarda ve beyaz yakalıların sosyal belirsizlik ve risk algısı ilişkisinden mavi yakalıların iş hayatında risk almaya yani iş değiştirmeye, kredi çekmeye, borçlanmaya yanaşma eğilimi daha düşüktür. Siyasal belirsizliklerin getirdiği riskler ise beyaz yakalılarda daha fazla hissedilmektedir. Aynı şekilde sosyo-ekonomik değişimlerden beyaz yakalıların mavi yakalılara göre daha fazla etkilendikleri görülmekte ve beyaz yakalılarda risk algısı daha yüksek çıkmaktadır. Burada risk toplumunun sınıfsallık taşıdığı, sınıfsal ayrımları daha da kesinleştirdiği görülmektedir. Alt sınıflar için anlamlı bir risk ilişkisi çıkmaması, risklerden etkilenmiyorlar anlamına gelmemektedir, sadece bu işçiler bu riskleri, “risk” olarak algılamamaktadırlar. Diğer yandan üst sınıfların riskleri satın alabildikleri, fakat risklerden onların da kaçamadıkları burada doğrulanmaktadır. Üst sınıflar risk hesaplaması yapmada, hayat planlaması yapmada daha aktif oldukları için risk algıları daha yüksektir.

Çalışılan firmanın yerelliği ve uluslararası olması da sosyal belirsizlik ve risk ilişkisinde etkilidir. Uluslararası firmalarda çalışanlarda sosyal risk algısının yüksek olduğu görülmektedir. Çok uluslu firmaların iş örgütlenmesinin yerellere göre farklı olması, seçici davranılması, sık işçi girişi-çıkışı olmaması için şartların sıkı ve bağlayıcı olması, çalışanların vasıflılığının yüksek olması onların iş ve iş dışı planlamasının birbiriyle fazla ilişkilendirmesini sağlamıştır. Dolayısıyla risk algıları ve hesaplamaları daha aktiftir.

Sanayi çalışanlarının genel olarak aldığı ücret ise çok düşüktür. Fakat araştırmada düşük ücret alanlarda sosyal risk algılaması düşük, yüksek maaş alanların ise sosyal risk algısının yüksek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, beyaz yakalı, yüksek oranda eğitilmiş ve üst düzey yönetimlerde yer alan çalışanların hayat planlaması yapma, riskleri tahmin edebilme, öngörebilme, hesaplama bilincinin olmasıyla ilişkilidir. Ücret konusunda bir standarda ulaşamaması, belirli bir ücret biçilmemesi, esnek ücret uygulaması denilebilecek olan bu durum çalışanlar için en büyük risklerden biridir.

Risk ve güvenliğin beraber kavramsallaştırıldığı noktada endüstriyel vatandaşlığın bazı güvenlikleri olan emek piyasası güvenliğinin yani tam istihdam güvenliğinin, ücret güvenliğinin ve temsil güvenliğinin, sigorta güvenliğinin olmadığı görülmektedir.

Konya sanayisinde çalışanların çıkarlarını kendi çözümleriyle korudukları, sendika, iş örgütleri, derneklerle bir örgütlenme içinde olmadıkları görülmektedir. Konya sanayisinde sendikanın yer alamaması ise aynı zamanda Anadolu sanayilerinin ortak özelliklerindedir. Anadolu sanayilerinde sendika kültürü yoktur. Çalışanlar için bir dayanışma, iş birliği ve yön çizmesinde risklerden haberdar olma, risklere karşı önlem alabilme ya da piyasanın eziciliğine karşı kendince nasıl hareket edeceğini öğrenmesini sağlayan bir örgütlenme olmayıp kısacası kolektif güvencelere sahip bir özne bulunmamaktadır. Yani dayanışmalar kurumsallaşamamıştır. Fakat kişisel ilişkilere dayalı, aile, akrabalık, hemşehricilik dayanışmasını içeren bir kolektif güvence sağlanmaktadır. Bu da çalışanların kısa vadede çalışma hayatını böyle şekillendirdiğini, birincil gruplarla olan dayanışmasıyla risklere karşı durabildiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2014). *Modernlik ve Müphemlik*. İ. Türkmen (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*. K. Özdoğan B. Doğan (Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bora, T. (2011). "Herkes İşsiz Ama Seninki Farklı" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliğine Genel Bir Bakış. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, & İ. Üstün (Ed.), "*Boşuna mı Okuduk?*" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, (49-71). İstanbul: İletişim Yayıncılık, x
- Boratav, K. (2000). "*Emperyalizmi mi Küreselleşme mi*", *Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İlişkisi*, E. A. Tonak (Der), İmge Yayınları: Ankara.
- Budd, J. W. (2016). *Çalışma Düşüncesi*. F. Man. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Carleton, N, Norton, P.J., Admundson, J.G. (2007). Fearing The Unknown: A Short Version Of The Intolerance Of Uncertainty Scale, *Journal Of Anxiety Disorders*, 21, 105-117.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2024). www.csgeb.gov.tr
https://www.csgeb.gov.tr/media/3278/2019_onikiyay.pdf, Erişim Tarihi: 17.10.2024
- Esgin, A. (2013). İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi:Ulrich Beck ve Anthony Giddens Kaynaklı "Risk Toplumu" Tartışmaları, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*(<http://jss.gantep.edu.tr>), 2013, 12(3):683-696.
- Ekiz Ataşer, İ. (2020). Türkiye'de Sosyal Belirsizlik ve Risk Bağlamında Çalışma Hayatı, Selçuk üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Programı, Doktora Tezi.
- Erbaş, H. (2017). Sınıf Çalışmalarında Kültür ve Gündelik Yaşamın Yükselişi:Tarihsel Bir İzlek ve Gelecek "Umudu". *Emek Araştırmaları Dergisi*, 8 (11), 9-30.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya:Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?*, O. Akınhay (Çev.) Alfa Yayınları:İstanbul.
- Giddens, A., Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*, S. Uyurkulak ve M. Sağlam (Çev.), Alfa Yayınları: İstanbul-Bursa.
- Gorz, A. (2001). *Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri*. N. Tural (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: seçkin.
- Habertürk.com.(21.07.2010). *En Büyük Risk Evlilik*, (<https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/534466-en-buyuk-risk-evlilik>Erişim Tarihi 03.05.2019).
- Hilton, A., Armstrong, R.A. (2006). Statenote6: post-hoc ANOVA tests, *Microbiologist*, 34-36.
- ILO. (2016). *Dünyada İstihdam ve Sosyal Durum-Eğilimler (WESO) Rapor Özeti*. Cenevre.
- Lash, S. Wynne, B. (1992). "Introduction", *Risk Society: Towards a New Modernity* (İç.), London:Sage.
- MEVKA. (2016). *Konya İl Risk Haritası*,Mevlana Kalkınma Ajansı, Konya.
- Moles, A. (2012). *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, N. Bilgin (Çev.), Cilt 4.baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nichols, T., & Suğur, N. (2005). *Global İşletme, Yerel Emek Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2014). Sosyal Korumada Yeni Sosyal Risk Yaklaşımı, *Sosyal Siyaset Konferansları/ Journal Of Social Policy Conferences*, Sayı/Issue:66-67/1-2, 43-74.

- Özğür, M. (2005). *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*. İstanbul: Halk Evleri Emek Çalışmaları Merkezi Bilimsel Yayınlar I.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rafferty, A., & Griffin, M. (2006). Perceptions of organizational change: A stress and coping perspective. *Journal of Applied Psychology*, 91 (5), 1154-1162.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (Cilt 3.Baskı). B. Yıldırım (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sever, E., Özdemir, Z., & Mızırak, Z. (2010). Finansal Globalleşme, Krizler ve Ekonomik Büyüme: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneğinde Bir İnceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 2(3), 45-64.
- Sunar, L. (2016). Türkiye'de Tabakalaşma ve Eşitsizliği Tartışmak. L. Sunar (Der.), *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, 1-27, Ankara: Matbu Kitap.
- Topcuoğlu, A. (2003). *Akrabalık ve Hemşehrilik ilişkilerinin Toplumsal Sermaye Değeri*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- TÜİK, (2019), *İşsizlik Raporu*, Türkiye İstatistik Kurumu, tuik.gov.tr.
- Uz, İ. (2015). Nedensel Belirsizlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16 (1 özel sayı), 19-22.
- Weary G, & Edwards, J. A. (1994). Individual Differences in Casual Uncertainty. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 308-318.
- World Bank (2001a), 'Social Risk Mitigation ProJect, Turkey - Social Risk Mitigation Loan Project (English). Washington, DC: World Bank.' <http://documents.worldbank.org/curated/en/163921468761360817/Turkey-Social-Risk-Mitigation-Loan-Project>.
- World Bank (2001b). *World Development Report 2000/2001 : Attacking Poverty*. World Development Report, New York: Oxford University Press.
- Zabcı, F. C. (2003). Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(01), 215-239.
- Zinn, J. O. (2008). Introduction:The Contribution of Sociology to the Discourse on Risk and Uncertainty. (Editör: J. O.Zinn) *Social Theories of Risk and Uncertainty an Introduction*, UK: Blackwell Publishing, 1-15.

Extended Summary

In the study, uncertainty and risk-taking attitudes and behaviors are lower in women than in men. Uncertainties originating from work, risk-taking in business life, social risk-taking, uncertainty and anxiety are less than in men. While women think that they should take care of their jobs, they do not easily take risks such as changing jobs, taking loans, or taking out loans from banks.

Risk-taking in business life decreases with age. Employees who do not want to change jobs constantly, do not look favorably on those who change jobs constantly, take care of their current jobs, and see taking out loans as a risk act more with the codes of traditional working life. Young employees, on the other hand, are more likely to take the risk of changing jobs than middle-aged employees and think that constantly changing jobs will not be viewed negatively, and are more likely to take out loans and get into debt, thus taking risks in business life.

Married people are more distant from risk-taking behaviors in business life than single people. Married people largely avoid taking risks in business life. Singles, people who have died, and divorced individuals are more prone to risk-taking behaviors in business life than married people.

According to the difference in the risk-taking dimension in business life, undergraduate and graduate graduates are more cautious about risky behaviors in business life. However, political uncertainty and risk perception are high in this group of employees. As the level of education increases, political uncertainty and social risks such as marriage, having children and technological developments are perceived as risks.

It is another variable in determining uncertainty and risk perception in the departments worked. We can see a significant relationship mostly in the social risk perception dimension, namely marriage, having children and technological developments.

In terms of the relationship between social uncertainty and risk perception in blue-collar and white-collar workers, the tendency of blue-collar workers to take risks in business life, namely changing jobs, taking out loans and getting into debt, is lower. The risks brought by political uncertainties are felt more in white-collar workers. Similarly, it is seen that white-collar workers are more affected by socio-economic changes than blue-collar workers.

It is seen that social risk perception is high in employees working in international companies. The fact that the work organization of multinational companies is different from local ones, selective behavior, strict and binding conditions for frequent worker entry and exit, and the high qualifications of employees have made them associate their work and non-work planning with each other more. Therefore, their risk perception and calculations are more active.

The wages that industrial employees generally receive are very low. However, the research shows that the social risk perception is low in those who receive low wages, and the social risk perception is high in those who receive high wages. It is estimated that the awareness of white-collar, highly educated and senior management employees to plan their lives, predict, foresee and calculate risks is effective in this.

It is seen that employees in Konya industry protect their interests with their own solutions, and there is no organization with unions, business organizations or associations. The fact that there is no union in Konya industry is also a common feature of Anatolian industries. There is no organization that provides solidarity, cooperation and direction for employees to be aware of risks, to take precautions against risks or to learn how to act against the oppression of the market in their own way; in short, there is no subject with collective assurances. However, a collective assurance based on personal relationships, including family, kinship and fellow countrymen solidarity is provided. This shows that employees can establish their working lives in the short term and can stand against risks with their solidarity with primary groups.

Yazar Bilgileri
Author(s)Uzman Öğretmen
Nilgün MacitMilli Eğitim Bakanlığı
nilgunmacit@gmail.com
ORCID: 0009-0009-4265-6837Doç. Dr.
Özgür KiranSamsun Üniversitesi
İTBF Sosyoloji Bölümü
ozgur.kiran@samsun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6354-6076

Öz

Bu makale, yemek olgusunu toplumsal yapı, kimlik ve eşitsizlik bağlamında sosyolojik bir bakış açısıyla ele almaktadır. Literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada, yemeğin toplumsal yaşamın her alanında oynadığı rol ve tarihsel, kültürel ve ekonomik temelleri incelenmiştir. Yemek, biyolojik bir gereksinimin ötesinde, farklı katmanlarda kültürel anlamlar taşıyan bir simgedir. Çalışma, Pierre Bourdieu'nün "beğeni yargısı" kavramını temel alarak yiyecek tercihleri üzerinden toplumsal sınıfların kendilerini nasıl ifade ettiklerini ve sosyo-ekonomik konumun bu tercihler üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Zengin ve sade sofralar arasındaki ayrım, bireylerin sosyal statü ve ekonomik gücünü gösteren güçlü sembollerdir ve toplumsal hiyerarşiyi, eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri, yemek hazırlama, sunum ve tüketim süreçlerini etkiler. Küreselleşme, dijitalleşme ve sosyal medya, yemeğin sembolik değerini artırarak onu modern dünyanın sosyal simgelerinden biri haline getirmiştir. Sonuç olarak, yemek sadece bir tüketim nesnesi değil, toplumsal aidiyet ve kimlik oluşumunda belirleyici bir unsurdur. Toplumsal yapıların, kültürel kimliklerin ve sosyal eşitsizliklerin şekillenmesinde oldukça önemlidir.

Abstract

This article examines the phenomenon of food from a sociological perspective, focusing on its relationship with social structures, identity, and inequalities. Employing a literature review methodology, the study investigates the role food plays in all aspects of social life, exploring its historical, cultural, and economic foundations. Food transcends its biological function as a necessity; it's a symbol laden with cultural meanings at various levels. The study uses Pierre Bourdieu's concept of "the taste judgment" to analyze how social classes express themselves through food preferences and the influence of socioeconomic status on these preferences. The distinction between opulent and simple meals acts as a powerful symbol, reflecting individuals' social status and economic power, reinforcing social hierarchy and inequalities. Gender roles impact food preparation, presentation, and consumption. The study notes that class and gender-based distinctions continue to affect food habits during these transitional periods. Globalization, digitalization, and social media have amplified the symbolic significance of food, transforming it into a key symbol of modern society. The use of food as a means of representation and self-expression on social media platforms increases the visibility of food choices as powerful indicators of class and culture. In conclusion, food is more than just a consumable product; it plays a crucial role in creating a sense of belonging and shaping identity. It significantly influences the formation of social structures, cultural identities, and social inequalities. Food sociology, in its multifaceted examination of this relationship, will remain relevant, adapting to the changing dynamics of society in the future.

Makale Tarihleri
History of ArticleGeliş Tarihi / Received
24.10.2022Kabul Tarihi / Accepted
09.12.2022

Anahtar Kelimeler / Keywords

Sosyoloji / Sociology
Yemek / Food
Kültür / Culture
Kimlik / Identity
Toplum / Society

Makale beyanı

Bu çalışma Nilgün Macit tarafından hazırlanan Samsun Üniversitesi Sosyoloji ABD Tezsiz Yüksek Lisans programında "Yemek Sosyolojisi" konulu dönem projesinden türetilmiştir.

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Çalışmada yazarların katkı oranı %50'dir.

Atıf / Citation

Macit, N., ve Kiran, Ö. (2024). Yemek ve toplum: kültür, kimlik ve eşitsizlikler. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), ss. 97-106.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1573307>

1. Giriş

Yemek, sadece birkaç malzemenin bir araya gelerek oluşturduğu bir karışım değil, onun çok daha ötesinde anlamları olan, tarihsel arka plana sahip geniş kapsamlı bir gereksinimdir. Tabağa gelinceye kadar geçirdiği bir süreç, tüketicisi ile arasında bir duygu, fikir, işaret, mesaj, neden-sonuç ilişkisi vardır. Yemek görünen anlamının dışında çok farklı katmanlara sahip bir sembol, kültürel bir sistemdir. Bu anlamda yemek ile sosyoloji birbiriyle yakından alakalı iki kavramdır. Bir toplumun yapısını, kültürel durumunu, sosyoekonomik değişimlerini, yeme içme alışkanlıklarının kimlik ve hafıza oluşturmadaki toplumsal rolünü açıklamak için mutfak ve sofraya kültüründen yararlanır. Yemek üzerinden kimlik oluşur, kimlikler üzerinden de toplum. Yemek tek başına bir eylem değil, çok daha derin ve karmaşık kodları olan bir sosyolojik ögedir. Bu konudaki seçimler, yaşanan coğrafyanın fiziki şartları, beslenmenin tarihi gelişimi, insan zihnindeki izleri ve bunun sanatta kendine edindiği yer ve ifade ediliş biçimi, üretim, dağıtım ve tüketim konulu toplumsal hareketler günümüzde yemek sosyolojisinin kapsamını oluşturmaktadır. Bu çalışma tüm bu konularda yapılmış araştırma, yayın ve sunumlar aracılığıyla yemek sosyolojisinin, gastronomi kültürünün izlerini sürmek amacıyla literatür taraması tekniği çerçevesinde ele alınmıştır. Yiyeceklere başka bir açıdan bakmanın, sofranın sembolik kodlarının ve alt katmanlardaki anlamlarının derinliği incelenmiştir.

Yemek, insan hayatında sadece fizyolojik bir ihtiyaç olmanın ötesinde, derin kültürel, sosyal ve ekonomik anlamlar taşıyan bir olgudur. Toplumların yemekle olan ilişkisi, onların kültürel kimliğini, sosyal yapısını ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikleri anlamada önemli bir anahtardır. Yemek, bir toplumun tarihinden, coğrafyasına, inanç sistemlerinden sosyal etkileşimlerine kadar pek çok faktörden etkilenir. Bu etkileşimler, toplumların yemek alışkanlıklarını şekillendirirken, aynı zamanda kimlik ve kültür oluşturma sürecine de katkıda bulunur.

Yemek sosyolojisi, bu çok yönlü ilişkiyi inceleyen bir disiplindir. Yemekle ilgili ritüeller, beslenme alışkanlıkları, üretim ve tüketim süreçleri, toplumsal sınıf farklılıkları ve cinsiyet rolleri gibi pek çok faktör, yemek sosyolojisinin temel inceleme alanlarıdır. Yemek, toplumlar arasındaki sosyal etkileşimlerin bir simgesi olmanın yanı sıra, toplumsal eşitsizliklerin ve sosyal hiyerarşilerin de bir göstergesidir. Pierre Bourdieu'nun (1984: 69-71) "beğeni yargısı" kavramında belirttiği gibi, farklı sınıfların farklı yemek alışkanlıkları, sadece biyolojik bir gereksinim değil, aynı zamanda toplumsal statü ve kimlik sembolüdür. Zengin sofralar ve sade sofralar arasındaki farklar, toplumların ekonomik yapılarının bir yansıması olarak karşımıza çıkar.

Toplumsal eşitsizliklerin yemek kültürü üzerindeki etkisi, yalnızca sınıfsal farklarla sınırlı değildir. Cinsiyet rollerinin yemek üzerindeki etkisi de önemli bir inceleme alanıdır. Geleneksel toplumlarda yemek pişirme görevi genellikle kadınlara yüklenirken, erkekler daha çok kamusal alanda şef olarak öne çıkar. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin mutfak ve beslenme alanında nasıl şekillendiğini ve bu rollerin eşitsizlikleri nasıl pekiştirdiğini gösterir. Aynı şekilde, göçmen topluluklar, yemek kültürleri aracılığıyla hem kendi kimliklerini korumaya çalışır, hem de yeni toplumsal düzene uyum sağlamaya çalışırlar. Göç, yemek alışkanlıklarını da değiştirerek toplumsal uyum ve kimlik oluşturma süreçlerinde önemli bir rol oynar. Yemek ve kimlik arasındaki ilişki, aynı zamanda yemeklerin sembolik anlamlarıyla da derinleşir. Belirli yiyecekler, belirli sosyal sınıfları, coğrafi bölgeleri veya kültürel grupları temsil eder. Örneğin, Türk mutfağında aşure, toplumun paylaşma ve dayanışma kültürünü simgelerken, sofraya düzeni ve sofraya adabı da toplumsal hiyerarşileri yansıtır. Yemek, sadece bireylerin biyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda bir toplumun kültürel belleğinin ve sosyal normlarının taşıyıcısıdır.

Bu çalışma, yemek ve toplum arasındaki bu çok boyutlu ilişkiyi, kimlik, kültür ve toplumsal eşitsizlikler üzerinden ele alacaktır. Yemek alışkanlıklarının toplumsal yapı üzerindeki etkisi, bireylerin ve toplulukların nasıl şekillendiğini, farklı sınıflar ve cinsiyetler arasında nasıl bir ayrımın oluştuğunu ortaya koyacaktır. Yemek sosyolojisi bağlamında, yemeğin bir sosyal sembol olarak nasıl kullanıldığı, toplumsal değişimlerin ve kültürel dönüşümlerin bir göstergesi olarak incelenecektir. Bu bağlamda, yemek sadece bir tüketim nesnesi değil, aynı zamanda toplumsal yapıların ve kimliklerin bir inşa aracıdır.

2. Yemek Sosyolojisi

Yemek sosyolojisi, yemeğin üretiminden bölüşüm, dağıtım ve tüketim aşamalarına kadar kültürle ilgili boyutlarını kır-kent ölçeğinden hareketle her yönüyle ele alan bir sosyoloji disiplini. Bireyler açısından gündelik yaşamın olağan bir pratiği olan yemek faaliyeti, içerisinde zengin bir imge ve sembol dünyası barındırmaktadır (Enez, 2022: 15). Sosyoloji yiyeceklerin fiziksel ihtiyacı karşılama işlevinin yanı sıra insanların statü inşasında yerine getirdiği görevlere de dikkat çekmektedir. Hemen her kültürde yemeğin bireyleri birleştirici ve farklı düzeylerde, onları birbirine bağlayıcı bir özelliği vardır. Örneğin aile üyelerinin aynı sofraya etrafında yemek yeme faaliyeti bir birliktelik ve iletişim temsiliyi yansıtır. Sosyolojik yönden yemek yeme bir beslenme ve yaşamsal faaliyeti sürdürme eyleminden daha fazlasını ifade ederken, ait olduğu kültürün en belirleyici unsurlarından da birisidir. Bireylerin inançlarını, hayata bakış açılarını, yaşama olan bağlılıklarını "yemek" kavramından hareketle rahatça görmek mümkündür (Kıstak, 2012: 281-284).

Toplumsal yaşamın gündelik döngüsü içerisinde yemek faaliyeti oldukça işlevsel bir niteliğe sahiptir. "Yemek özellikle önemli dönüm noktalarında insanlara eşlik etmiştir. Doğum, diş çıkarma, doğum günü, sünnet, evlilik, bayram, toplantı, kutsal gün ve geceler, ölüm, ölüm yıldönümü başta olmak üzere birçok birliktelik gerek genel gerek güne özel yemeklerle sürdürülmüştür" (Gökçen ve Bişgin, 2024: 164). Yemek, toplumsal grupların kendi özel olmalarını ve ayrıcalıklarını ortaya koydukları bir faaliyettir. Gerek bireyler gerekse topluluklar çeşitli yemeklerle yeme edimleriyle ya da tüketim mekânlarıyla imtiyazlar üretmişlerdir. Bazı yiyecekler törensel ritüellerin bir parçası şeklinde önemsenerken o topluluğun ya da inanç alanının tanımlanmasına imkân sağlamıştır (Beşirli, 2023: 47). Yemek biyolojik bir gereksinimden öte

sosyokültürel anlamları derin olan bir faaliyettir. Sosyolojik bağlamda da üretimden tüketime tüm süreçlerde toplumsal yapı ve ilişkilerin şekilleniş biçimi ele alınmaktadır. Aile bireylerinin yemek sofrasında hep birlikte yer almaları yemeğin sosyal bağları güçlendirme üzerinde çok önemli bir yeri olduğunu gösterir. Bu etkisinin yanı sıra yemek, inançların ve yaşama bakışın bir yansıması olarak kültürel kimliğin de bir parçasıdır.

Tüketim hem dünyada hem ülkemizde insan hayatının daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir parçası haline gelmiştir. Yenal'ın (2023) ifade ettiği gibi; 80'lerde yaşanan neoliberal dönüşümle beraber ihtiyaç ekonomisinden ziyade bir arzu ekonomisi oluşmuştur ve bu durum tüketim pratiklerini çok etkilemiş; kültürel ve sosyal hayatta önemli hale gelmiştir. Yeme-içme bunun çok önemli bir parçasını oluşturur. Eleştirel beslenme çalışmaları, yemek çalışmaları, yemek antropolojisi, yemek sosyolojisi gibi beslenme üzerine uzmanlaşmış alt dallar birer sosyolojik dönüşüm haline gelmiştir. Günümüzde yemek, ekonomik düzeyi ne olursa olsun toplumdaki hemen herkesin dikkatini ve ilgisini çeken bir konudur.

Yemek biyolojik bir ihtiyaç olmanın yanı sıra içeriğine ve süreçsel farklılıklara bağlı olarak etik, sağlık ve çevresel kaygı, kişisel tercihler, zevk, yaratıcılık, kültürel yanlar, gelenek, fiyat, elde edilebilirlik, ulaşılabilirlik, kolaylık gibi nitelikleri açısından da değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Beslenme davranışlarımız sosyokültürel, ekonomik, felsefi faktörler tarafından etkilenir ve şekillenir. Neyi nerede, kiminle ne zaman, nasıl ve neden yediğimiz pek çok açık ve örtük nedene bağlıdır. Yine yemeğin üretim, dağıtım ve tüketim aşamalarında girdiği sosyal kalıplar yemek sosyolojisinin inceleme alanıdır. Bu anlamda yemek sosyolojisi önemli sosyolog ve antropologların görüşleri uyarınca sınıflandırdıkları kavramlarla yemeği ve etkilerini inceleyen, araştıran bir alandır. Bu bağlamda "yemek sosyolojisi" yemeğin toplumsallaşması sırasında gerçekleşen tüm değişim, dönüşüm ve nitelikleri inceleyen, izleyen bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal medyanın da etkisiyle artık daha çok konuşulan, daha çok ilgi alanı haline gelen yaygın bir konu olmuştur. Bunun yanı sıra yemek kültürle, kimlikle, tarihle, dinle, sanatla yani toplumsal olan hemen hemen her unsurla ilgili bir kavramdır.

Yemekle ilgili multidisipliner bir kavram olan gastronomi, yemeğin tarihi, kültürü, ekonomisi, bilim politikası gibi pek çok alt başlığı bünyesinde toplayan bir alandır. Üniversitelerde Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlı bir bölümdür, yani bir çeşit sanattır. Bu durum yemeğin sanatla iç içe olduğunu anlatır. Bu manada ona en hızlı tüketilen sanat da denebilir. İletişimin çok önemli olduğu, her şeyin hızla değiştiği günümüzde yemek de tüm kültür öğeleri gibi değişmektedir. Dijital teknoloji, yaşanan coğrafya ve iklim, değişim, farklı grupların etkisi büyük bir tüketim toplumu haline gelmiş dünyada, gastronomiyi dikkat çekici kılmaktadır. Gastronomi sosyolojisi toplumsal inşacılıktan beslenen bir yaklaşımdır ve toplumlarda besinlerin işlevlerini anlamaya yönelik çalışmalar yürütür. Bu çalışmalarda yemek ve yemek davranışları toplumsal işbirliği, bütünleşme ve denge bağlamında işlenir (Beşirli, 2017: 50). Gastronomi, yemek kültürünü sanatsal, tarihsel, ekonomik ve sosyolojik açıdan ele alan çok disiplinli bir alandır. Yemeğin sanatla iç içe bir biçimde en hızlı tüketilen sanat olarak tanımlanması, onun estetik ve kültürel değerine vurgu yapar. Dijital teknolojiler, iklim değişiklikleri ve farklı kültürlerin etkisiyle yemek kültürü de hızla dönüşmekte, bu da gastronomiyi sosyolojik açıdan ilgi çekici bir çalışma alanı haline getirmektedir. Gastronomi sosyolojisi, yemeğin toplumsal işbirliği ve bütünleşme süreçlerindeki rolünü araştırarak, yemek alışkanlıklarının toplumsal inşadaki yerini anlamaya çalışır.

Gastronomi, evrensel ile yerel arasında kültürel bir deneyimsel dönüşümün yolculuğudur. Yani bir deneyin alanıdır ve bu alan içinde sadece karın doyurma gibi bir temel gereksinimin karşılanmadığı, bunun ötesinde bir takım psikolojik unsurları da öne çıkaran bir yapıya sahip olduğu özellikle gastronominin gelişimiyle birlikte ifade edilebilir (Babaç ve Babaç, 2021: 13). Çok boyutlu bir çalışma alanı olan gastronominin en temel niteliklerinden birisi insan davranışlarını duyuşal faktörlerle ilişkilendirmesidir. Çünkü gastronomide memnuniyet sadece bir yemeğin lezzeti ile sınırlı değildir. Gastronomi aynı zamanda bir deneyim alanı olduğu için bu alan içindeki çoğu aksiyonun bireyleri duyuşal yönden değiştirme özelliği de söz konusudur. Sosyal gastronomi toplumsal eşitsizlikleri konu edinirken beslenmeyi iyileştirmeye ve insanları toplumsal fayda adına becerilerini kullanmaya da teşvik eder. Sadece yemeğin yenmesi değil, tarladan sofraya gelene kadar geçirdiği aşamaları takip ederek, bu işin ekonomik, politik boyutu ile de ilgilidir.

3. Yemek-Toplum İlişkisi

Yemek, sosyal iletişimi ve ilişkileri geliştiren bir etkinlik, birçok bireyin bir araya gelmesini sağlayan bir alandır. Birlikte yemek yemek, farklı sınıflardan insanları da bir araya getirir. Bazı yemek yeme ritüelleri statüyü pekiştiren sosyal ilişkiler açısından önemlidir. Sofra, belirli rollerin gösterilebileceği, pekiştirilip sarsılabileceği bir alandır. Yemek yeme adabı veya kuralları servisten, sofrada kullanılan araç gereçlere kadar çeşitlenebilen birtakım sosyolojik özellikleri içerir. Türklerde sofrada adabına ilişkin ilk bilgilere Kutadgu Bilig adlı eserde rastlanmıştır (Şimşek ve Güleç, 2022: 134). Bu eserde günümüzde de geçerliliğini koruyan kuralların varlığı dikkat çeker. Her toplumda kendine özgü olsa da sofrada adabının görgü kuralları kapsamında 19. yy. 'da tüm dünyada etkili olan modernleşme sürecinin bir parçası olarak değiştiği söylenebilir. Hangi yemeğin nerede, ne zaman, nasıl yenileceği, hangi içeceğin hangi eşlikçilerle birlikte tüketileceği toplumsal kurallarla belirlenmiştir. Farklı veya komşu toplumların birbirlerini savaş, göç, ticaret gibi çeşitli sebeplerle etkiledikleri, değiştirdikleri de gözlenebilir.

Yemek önemli bir sosyalleşme aracıdır. Tarihsel süreçte yemek, "insanların kendilerini ifade etmeleri iletişim kurmaları ve diğer topluluklara kendi kültürlerini tanıtmalarının basit bir yolu olmuştur. İnsan etkileşiminin en doğal aracı olan yemek, binlerce yıldır toplumsal bazı işlevler görek kültürün önemli bir göstergesi olmuştur" (Yıldız, 2022: 363-364). Yemek kültürel olarak soyut bir miras unsurudur. Kültürden kültüre değişkenlik gösterebilir. Yemek bir statü ifadesi olma, dostluk, yakınlaşma ve iletişim aracı olma, hediyeleşme, paylaşma aracı olma, ziyafet ve eğlence aracı olma, törenler ve anma aracı olma gibi bir takım toplumsal işlevler görür (Soydan, 2023: 34). Tarihsel süreç boyunca

toplumlarda güç ve prestij göstergesi olarak devletler, şölenler, taylar yapılmıştır. Yiyecekler bir statü ifadesi olarak sınıflandırılarak kullanılmıştır. Hükümdar, kral, imparator, kraliçe gibi unvan sahipleri sofrada herkesin oturacağı yerden, yemeklerin servis sırasına, yiyeceklerin özelliklerinden, sofrada uyulması gereken kurallara kadar detayları belirlemişlerdir.

Kutlama, düğün, doğum, cenaze, bayram yemekleri gibi insanların belirli duygular etrafında bir araya geldikleri yemekler de toplumsal aidiyet açısından önemlidir. Bu bağlamda yemek olumlu duyguları pekiştirmek, paylaşmak ve insanlar arası iletişimin sağlanması için önemli bir araç ve semboldür. Toplumca ortak değerlerin belirlendiği bayram, tören ve kutlamalarda da hediyeleşme kültürü olarak aşure, helva, bayram şekeri, lohusa şerbeti, lokma, kandil simidi, düğün yemeği, sünnet pilavı gibi belirli yiyecekler ve içecekler ön plana çıkar. Özellikle Türk kültüründe misafiri iyi ağırlamak çok önemli olduğu için misafirin sofrada evin reisinin yanında oturması ve yemeğin en güzel kısımlarının ona ikram edilmesi bir gelenektir (Yıldız, 2022: 366). Bu nedenle toplumlara ait yemek kültürleri, toplum içindeki bireyleri coğrafi alanla iletişim halinde kalmasını, bireyin kim ve nereye ait olduğunu hatırlatan bir bilgi birikimi özelliği de taşımaktadır (Delind, 2006). Nihayetinde yemek kültürü toplumsal bağları güçlendiren ve kimlik inşasında rol oynayan önemli bir araçtır. Bir takım toplumsal ritüellerde yiyeceklerin paylaşımı, bireylerarası aidiyet duygularını pekiştirmekte ve bu da toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır. Yemek biyolojik bir gereksinim olmanın dışında sembolik anlamlarla dolu bir iletişim aracıdır. Özellikle kültürümüzde misafirin en iyi şekilde ağırlanması ve sofrada öne çıkan gelenekler, toplumsal değerlerin ve sosyal statülerin bir yansımasıdır. Toplumsal yapı ise, yemek kültürünün bu bağlamda hem bireyler arası ilişkileri pekiştiren hem de bireylere ait oldukları toplumsal kimliği hatırlatan bir unsur olduğunu ortaya koyar.

Simgeler, toplumsal hayatta insanların uzlaştıkları ve yarattıkları uzlaşılar sisteminin bir ürünüdür. Toplumun sosyal ve kültürel yapısının temelinde fertlerin üzerinde uzlaştıkları ve bu özellikleriyle bir kültüre ait olan semboller sistemi yatmaktadır. Fert içinde kolektif olarak ürettiği, dışsallık ve kendini tabii kıldığı simgesel yapı içinde ilişkilerini düzenler (Beşirli, 2021: 171). Toplumunu oluşturan ve yemek kültürünü kendine has niteliklerle birleştiren insanlar yemek yiyerek sadece beslenme ihtiyaçlarını gidermezler. İnsanlar besinlerin yanında simgeler, işaretler, hayaller, göstergeler ve etiketlerle de bu ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

4. Yemek, Kültür ve Kimlik

Kültür kelime anlamı olarak ekin demektir. Etimolojik olarak "cult" kelimesinden türer. Zamanla toplumsal bir anlam kazanmış, günümüzde anlamı değişikliğe uğramıştır. İlk defa Voltaire tarafından insanın bedensel üretim varlığının yanı sıra bilişsel üretim varlığı içinde kullanılmıştır (Uhri, 2015a: 5). Taylor kültürü; bir bireyin yaşadığı toplum içinde öğrendiği bütün inanç, sanat, bilgi, kural, yasa, ahlak, gelenek, görenek, alışkanlık ve kazanılmış bazı yeteneklerden meydana gelen bütün olarak tanımlar (Yılmaz ve Bakar, 2019: 47-60; Deveci, 2022: 4). Kültür toplumu şekillendiren, onu oluşturan bireylerin iletişim kurmasını sağlayan, ahlaki, geleneksel, kadim pek çok kuralın içselleştirilerek yayıldığı çok önemli bir unsurdur. Toplumunu ayakta tutan en önemli dinamiktir. İnsanların belirlenmiş kurallar uyarınca yaşam tercihlerini yönlendirdikleri, yorumladıkları ve gerektiğinde çözüm ürettikleri bir sistemdir. Toplum içinde uyumlu yaşanmasını sağlayan, toplulukları tek çatı altında toplayan, bu anlamda birlik ve beraberliği de inşa eden semboller dizgesidir.

Yemek yeme, yaşam tarzı ve sosyal eğilimler bakımından çok etkili olan bir göstergedir. Bir beslenme faaliyetinin ötesinde olan yemeğin kendine ait kültürel normları içerisinde yenilmesi ve yenilmemesi gereken yiyecekler de belirlenmiştir. Bu ayırım aslında insanlığı tarafından gündelik yaşamda yapılan bazı zıtlıklar (iyi-kötü, yapay-doğal, biz-onlar vb.) gibi önemli ayrımlardan birisi sayılabilir. Gerek bireysel gerekse toplumsal kimliklerin inşası sürecinde biz ve ötekiler şeklindeki ayırım yine tükettiğimiz ya da tüketmediğimiz besinler üzerinden inşa edilmektedir (Beşirli, 2021: 293). Toplumsal iletişim yalnızca karşılıklı konuşmaktan ibaret değildir. Toplumsal kültür oluşturmanın en önemli ölçütü aynı sembolik değerleri kullanan ve onlara aynı anlamları yükleyen insanların bir arada olmasıdır. Bu anlamların yaşatılması ve geleceğe aktarılması sürecinde törensel ritüeller ve bu törenlerdeki belirleyici yiyecekler önemli bir yere sahiptir. Yiyeceklerin hazırlanması ve sunumu, yeme zamanı, şekli, miktarı, kültürel geleneklerle belirlenmiştir. Böylece toplumsal beslenme alışkanlıkları oluşmuş ve devam ettirilmiştir. Bu durum toplumsal ve bireysel kimliklerin oluşumunu sağlamıştır. Toplumsal kimliğin inşası yenen ve yenmeyenler ve sofraya düzeni üzerinden belirlenmiştir. Vejeteryanlık veya domuz eti yememe gibi çeşitli sebeplere dayalı eğilimler, kültürel kodlar üzerinden bireysel veya toplumsal tercihlendirmeler bağlamında burada belirtilebilir. Yeme içme dinamikleri toplumsal ayırım konusunda önemlidir. Sınıfsal farklılıkları belirlemede de rol oynar. "Yiyecek tüketimine dayalı olarak oluşan toplumsal hiyerarşi ve ya toplumsal hiyerarşiye dayalı olarak oluşan yiyecek tüketimi toplumsal hayatın önemli bir unsurudur" (Beardsworth ve Keil, 2002: 47-69 akt. Beşirli, 2021: 294).

Bir toplumun sahip olduğu yemek ve sofraya kültürü o toplumun kimliğinin oluşumundaki en önemli unsurlardan birisidir. Bu geleneğin ortaya çıkmasında yaşanan coğrafyanın, dinin, savaş ve göçlerin etkileri söz konusudur (Çelik, 2020). Yaşadıkları coğrafyalara uyum sağlamak adına, buldukları bölgenin iklim şartlarına göre zaman içinde yetiştirdikleri besinleri tüketmeleri, inanış biçimlerinde yiyebilecekleri veya yememeleri gereken besinleri ayırt etmeleri, savaş şartlarına uyum sağlama mecburiyeti, göçle değişen, etkileşim içinde olunan başka toplumlarla karışan beslenme dinamiklerinin oluşumu toplumun özelliklerini belirlemiş ve o toplumu oluşturan kimliği meydana getirmiştir.

Kimliğin göstergesi olarak yeme-içme başat unsurdur ve bunu ortaya çıkaran en önemli neden yaşanılan coğrafyadır. Coğrafyanın yani iklimin el verdiği şartlara göre üretilen besinler o toplumun beslenme düzenini oluşturur. Ve yine din, inanç sisteminin getirdiği yasak kabul edilen yemekler ve içecekler toplumsal öğreti halindedir. İslam dininde domuz

etin ve alkolün yasak olması, katoliklerin cuma günleri balık eti haricinde et yememeleri gibi kurallar sofraya geleneğinde önemli değişikliklere neden olmaktadır. Sofrada kullanılan araç gereçlerin, sofraya adabının, sofradaki düzenin, oturulacak yerden, yiyeceklerin nereye nasıl konulacağına kadar belirlenmesi tarihsel süreç içerisinde toplumların yemek üzerinden belirleyici tavırlarını ve kimliklerini okumak bakımından önemlidir. Tarihsel süreçte bakıldığında her toplumun kendine özgü bir sofraya adabı vardır. Yemeğe ve onu tüketmeye yönelik davranış kuralları sofraya adabını oluşturur. Bu kurallar insanların toplumca uygun görülen ya da görülmeyen davranışları yapıp yapmamaları gerektiğini belirler.

Mangır'ın (1987) belirttiği gibi insanların seçme imkanları olduğu zaman neleri seçtikleri, nerede ve nasıl yedikleri kendi toplumlarının alışkanlıklarına, gelenek ve göreneklerine göre değişkenlik gösterir. Yiyeceklerin toplumsal işlevleri vardır. Bunlar; gastronomik, kültürel, iletişimsel, ekonomik, statü belirleyicilik ve dini işlevlerdir. Yiyeceklerin gastronomik özellikleri önemlidir. Çünkü insanlar sevdiği yiyecekleri belirli şekillerde yerler. Avrupa'da yumuşak, Afrika'da sert, çiğnemeyi gerektiren, Ortadoğu ve Güneydoğu Asya'da baharatlı yiyeceklerin tercih edilmesi buna örnektir. Yiyecekler kültürel bir ayırt edicidir. Kore dilinde pirinç ve Meksika'da mısır ile yiyecek aynı anlamda kullanılır. Çinlilere "pirinç yiyenler" de denir (Mangır, 1987: 12). Yiyecekler aynı zamanda sosyal statü ve zenginlik göstergesi de olabilmektedir. Kültürlerin tamamında prestijli yiyecekler vardır ve toplumsal olarak üst tabakada olanlarla daha alt tabakada sayılanların yiyecekleri belirlidir. Yiyeceklerin üretim, dağıtım ve tüketim konusunda da değinileceği üzere burada kinoa örneği verilebilir. Yaygın olarak kullanım da bir yiyeceğin sınıfsal konumunu etkiler. Günümüzde yaygın olarak kullanılan kinoa adlı tahıl Bolivya ve Peru'da yetişmektedir. Üretimin artmasına rağmen tüketimi karşısında dünyaya yetmemeye başlamıştır ve pahalılaşmıştır. Ürünü yetiştirenler satışı nedeniyle kendi ürünlerini tüketmemektedir. Bu durum besinlerin sınıfsal ayrımı konusunda toplumsal tüketim alışkanlıkları ve popülerlik ile de açıklanabilir.

Yiyeceklerin bireyler üzerindeki kişilik oluşumuna ilişkin etkilerinin yanı sıra kişiler veya gruplar arasındaki değişimlerinin, değişime taraf toplumların karşılıklı bağımlılığını sembolize etmek için kullanılabilirliği söylenebilir. Bir yiyecek takası topluluklardan birinin diğerine olan üstünlüğünün ifadesi de olabilir (Beşirli, 2021: 27). Bir toplumda doğmuş insan nasıl kendi toplumunun dilinde konuşmayı çevresindeki sesleri duyarak öğreniyorsa, lezzet için de böyle kendinden önce toplumsal olarak belirlenmiş bu yapı doğal olarak kabul edilir (Belge, 2001: 19-20 akt. Beşirli, 2021:183). Dünyanın günümüze kadar geçirmiş olduğu değişim, yenilenme, yeniden yaşam bulma, yok olma gibi süreçlerden evrilmek üzere yaşanabilir hale geldiği düşünülmektedir. Bu evrimsel davranışa paralel olarak yaşayan veya hayatta kalan canlıların veya insanların yemek kültürleri değişime uğrayarak canlılığını sürdürmeye devam etmektedir. İnsanoğlu elinde bulunan bütün kaynakları verimli bir şekilde kullanarak hayatta kalmaya çalışmaktadır. Bu nedenle toplumların yemek kültürleri bir önceki nesilden emanet alınarak geliştirilmeye, zamana ve topluluğa uygun hale getirilmeye çalışılmaktadır. Yemek kültürünün, toplulukların taşıdığı tarihsel izlere de kaynaklık ettiği bilinmektedir (Aracı'dan aktaran Deveci, 2022: 10). Tarih boyunca insanlar kendilerini yemekle ifade etmiş, birbirleriyle iletişim kurmuş ve böylece kendi kültürlerini başkalarına tanıtmışlardır. Yemek, çok doğal bir paylaşım aracı olarak bu işlevi ile toplumsal bir kültür ögesi haline gelmiştir.

İnsan, hayati içgüdüleri ile yaşayan bir canlıdır. Bunu genetik ile nesiller boyu aktarır. Yemek ve onu oluşturan kültür de geleceğe aktarılmaktadır. Farklı kültürlerde var olmuş olsa da bazı tatlar sembolik değer açısından benzerlik gösterebilir. İtalyanların raviolisi ile Türk mantısı örneğinde bu izlenebilir ki Türk mantısının Çinlilerle kurulan çok eski yakınlık uyarınca Çin mutfağından geldiği günümüzde bilinen bir gerçekliktir. Sembolik anlam açısından hamur ve etin birleşimi bolluğun ve katlığın bir araya getirilmesiyle bereketin sembolü ise taneli ve tabağı dolduran yemeklerdir. Avcı toplayıcılıktan gurmeliğe uzanan bu kültür, insanoğlu varoldukça sürecek ve çeşitli bilim dallarına da konu olacaktır (Enez, 2022: 58). Her şeyin çok hızlı değiştiği ve dönüştüğü günümüzde yaşadığımız dijital dünyada yemek kültürü insanın en elzem ihtiyacı olarak yaşam dinamiğinden en çok etkilenen öğelerden biri haline gelmiştir. Sofra tüm bu yeni eğilimleri, kimliği, kültürü, yerelliği, kültürlerin karşılaşmasını, tüketime dayanan yaşam biçimini, elbette toplumsal cinsiyeti, hazzı, beğeniyi ve hikaye etmeyi aynı anda taşıyabilecek bir alandır. (Ural, 2023: 278).

5. Toplumsal Eşitsizlikler, Sınıf ve Yemek

Toplumsal tabakalaşma sınıf ve eşitsizlik sosyoloji çalışmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Modernite öncesi dönemde sınıf terimi mülk temeline dayanmaktadır. Sınıf, ekonomik, kültürel ve siyasi olarak üç boyutta incelenir. Günümüz toplumlarında sınıf üst, orta ve alt olmak üzere üç temel ayrıma tabi tutulmaktadır. Üst sınıf sermayesiz üretim araçlarını kontrol eden sınıftır. Orta sınıf çalışan, belli bir geliri olan sınıftır. Alt sınıf ise hizmet sektöründe çalışan, "mavi yaka" olarak adlandırılan sınıftır (Akarçay, 202: 63-64). Dünya genelinde insanların nasıl beslendiği, neyi ne kadar yediği, yiyeceklere ulaşma yolları, onları nasıl pişirdikleri, yemeklerin kimlerle paylaşıldığı sosyolojinin araştırma konuları olmuştur. Gıda güvenliği, sağlıklı beslenme, beslenme bozuklukları, beslenmeyle beden ilişkisi, yemek kültürü, yemek kültürünün sembolik anlamları, tüketim alışkanlıkları, yemeğin günlük hayattaki yeri yemek sosyolojisi içinde sınıfsal düzeyde de inceleme konusu olmuştur. Amerikalı psikolog A. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde beslenme gereksinimi ilk sıradadır (Akarçay, 202: 68). İnsan için yeme içme hayatta kalmanın ön koşuludur. Tarih boyunca insan yemek bulabilmek için mücadele etmiş ve bunu yaşamsal bir mesele olarak tecrübe etmiştir.

Farklı sosyal sınıfta olan insanların farklı biçimlerde, miktarlarda ve şekillerde yediği bilinmektedir. Türkiye'de tüketimde TÜİK (2023) verilerine göre konut ve kira giderlerinden sonra ikinci sırada gıda ve alkolsüz içecekler yer almaktadır. Toplumsal sınıfların farklı boyutları, gıda tüketimi ve bu tüketimin sonuçları üzerinde farklı etkiler görülmektedir. Toplumdaki farklı toplumsal gruplar, sınıflar arasında gıdaya erişim bakımından eşitsizlikler

bulunmaktadır. Gereğinden fazla gıda tüketen dünya nüfusunun, gıdaların besin değerleriyle ilgili çeşitli sağlık sorunları yaşadıkları, obezite ve beslenme odaklı diğer hastalıkların verilerinde görülmektedir. Beslenme bu yönüyle toplumsal bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Sınıf temelinde görülen gıda temelli eşitsizlikler önemli olgulardır. Gıda türleri bazında yağ, şeker, karbonhidrat, et gibi tüketim ürünlerinin sınıfsal analizleri ayrı ayrı yapılabilmektedir. Sınıfsal analizlerde hangi sınıfın bu ürünlere ne kadar ve ne şekilde ulaşabildiği belirlenebilmektedir. Fransız sosyolog Bourdieu, “Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi” (1984) adlı kitabında Fransa’da yaşayan farklı toplumsal sınıflara bakarak müzik, yemek, sanat ve kültür beğenilerini ortaya koymuştur. Yemek konusunda toplumsal olarak üst ve alt sınıfların damak tatlarının üretilme ve yeniden üretilme yollarını incelemiştir. Buna göre; halk sınıfları, işçiler, ticari işletme ve büro çalışanları arasında besinlerle kurdukları ilişki açısından ortaya çıkan belli farklar vardır. Halk sınıflarının besinlerle kurduğu ilişkinin diğerlerinden ayrılan yönü işçiler ve ticari işletme ve büro çalışanları arasındadır. Kültürel sermaye açısından zengin olan orta sınıfların egzotik ve yabancı tatlara açık olduklarını, işçi sınıfının ise alışıktığı tatları tercih ettiğini belirtir. Orta, üst orta ve üst sınıflarda yemek yeme, sıradan bir beslenmenin ötesinde farklı birtakım anlamlar taşır. Baysal (2003: 66) insanın besin gereksiniminin sosyal statüye göre değişmediğini vurgular. Bu bağlamda temel bir ihtiyaç olan beslenme herkes için eşit düzeydedir. Hacettepe Üniversitesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü’nün Sağlık Bakanlığı desteğiyle yaptığı “Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması”na (2010) göre Türkiye beslenme bakımından kısmen gelişmekte olan kısmen de gelişmiş ülkelere ait sorunları yaşamaktadır. Bölgelere, mevsimlere, sosyo-ekonomik düzeye ve kentsel-kırsal yerleşim birimlerine göre önemli farklılıklar ve eşit olmayan dağılımlar görülmektedir. Özellikle et tüketiminin son derece sınıfsal bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Geçmişten bugüne et tedariki zor olan, güçlülerin, iktidar sahiplerinin daha çok tüketebildiği bir yiyecek olarak kabul edilmektedir. Toplumsal verilere göre kırmızı eti hiç tüketmeyen % 20.2’lik bir kesim vardır (Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması, TBSA-2010). Bu araştırmaya göre et tüketimi kır ve kente göre de birbirinden farklıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde et tüketim talebi artış göstermekte Avrupa ve Amerika’da tüketim de üretim de artmaktadır. Ete olan bu ilginin artması “Etselleşme” kavramıyla adlandırılmaktadır. Tercih edilen bir gıda olarak et aynı zamanda orta sınıflaşmanın bir sembolüdür. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusun belli kesimlerinde, yoksul, gelir düzeyi düşük gruplarda, göçmen gruplarından, iş güvencesinden yoksun olanlarda gıda güvencesi sorunu görülmektedir.

Gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları genellikle birbirine karıştırılabilmektedir. Gıda güvencesi kavramı gıda güvenliğini de kapsamaktadır. Bu anlamda gıda miktarındaki yeterlilik, gıdaya ekonomik ve fiziki ulaşım ile bütün bunların istikrarlılığı anlamına gelmektedir (Niyaz ve İnan, 2016: 2). Gıda güvenliği ise dar anlamda gıdalarda meydana gelebilecek (fiziksel, kimyasal, biyolojik vb.) her türlü zararın ortadan kaldırılması amacıyla tedbir almayı ifade ederken geniş anlamda, gıdalardan kaynaklanan hastalıklara sebep olan (fiziksel, kimyasal, biyolojik vb.) faktörleri engelleyecek şekilde gıdaların hazırlanma, işlenme ve depolanmasıyla beraber tüketicilere ulaştırılmasını sağlayan bir döngüdür (Tayar, 2010: 229).

Toplumsal popülerite bakımından bazı ürünlerin ön plana çıkmasının toplumun beslenme alışkanlıklarını ne şekilde değiştirip dönüştürdüğü, son zamanların ön plana çıkan besinlerinden kinoa adlı tahıl ile örneklendirilebilir. Bu durum sınıfsal düzeyde de ele alınabilir. Dünya genelindeki bu popülerleşme o bitkinin çıktığı Boliviya ve Peru’da halkın kendi ürettikleri bu ürünü tüketememelerine neden olmuştur. İhracatı sebebiyle ürün bölge halkına yetmemektedir.

Tatlar ve kokular toplumsal ve kültürel semboller oluşturabilirler ve bunların sınıfsal etkisi vardır. Tatlar ve kokular farklılık ve eşitsizlik yaratır, milli kimlik ve hatta ırk inşalarında önemli rol oynar. Tatların ve kokuların sınıfa, milliyete, ırka, yaşa ve cinsiyete dayalı birtakım sınırlar çizdiği veya belirlediği söylenebilir. Örneğin, kokuların farklı sınıflara ait olduğunun iddia edilmesi sınıfsal ayrılmayı, bölünmeyi veya hiyerarşiyi pekiştirir (Karaosmanoğlu, 2017: 177).

Yemek kültürü ve kimlik arasında çok yakın bir ilişki vardır. 18. Yüzyıl gurmelerinden sayılan Jean Anthelme Brillat-Savarin bu konu hakkında şöyle söylüyor. “Bana ne yediğini söyle sana kim olduğumu söyleyeyim” (Bobber, 2013: 12). Yemek kültürü bireylerin belli bir gruba ait olduğunu göstermesi bakımından sembolik değere sahiptir. Alman filozof Feuerbach, Kant’ın “İnsan nedir?” konusundaki antropolojik sorusuna karşılık olarak “insan yediği şeyler üzerinden tanımlanan bir varlıktır.” diyerek cevap vermiştir. Coof (2006)’a göre, yemek yeme alışkanları insanları materyalist bakış açısıyla önemli ölçüde sınıflara ayırır ve bu davranışlar insanların kültürel davranışlarını oluşturur (Yıldız, 2022: 337).

Günümüzde sosyal medyanın da etkisiyle yemeğin popülerliği her anlamda artmıştır. Yeme içme sosyoloji literatüründe sosyal değişim, eşitsizlikler ve toplumsal farklılıklar üzerinden kendini belli eder haldedir. Günümüzde yemek pratikleri değişikliğe uğramıştır. Yemeğin aldığı sembolik, kültürel, sosyal anlamlar farklılaşmıştır. Üretim konusunda da gözlemlenen değişim şeflerin her alanda görünürlüğünün artması, kadın şeflerin sayısındaki artış toplumsal anlamda dikkat çekicidir. Günümüz toplumunda yemek artık daha çok konuşulan bir konu olmaya başlamıştır. Görsel ve işitsel yayınlar, podcastler, sosyal medya yemeğin görünürlüğünü arttırmıştır. Yemeğin izlendiği, tariflendiği yayınlar artmıştır. Sınıf kavramından bağımsız olarak günümüzde insanlar bir restorana oturunca yemeğe başlamadan önce onun fotoğrafını çekmektedir. Adab-ı muâşeret ölçütleri açısından yemeğin belirgin şekilde ortaya konduğu bu dönemde yemek kültürü de anlamsal açıdan farklı bir konumdadır. İnsanların ne tür yemeğe nasıl para ayırdığı sosyo ekonomik eşitsizlik açısından gözlemlenen bir durumdur. Bu durum toplumsal olarak insanları bölen, ayırıcı bir durumdur. Yemeğin her mecrada görünürlüğü nedeniyle ortak bir evrende ekonomik olarak ayırım yaratan bir ortam söz konusu olmaktadır. Oysa ki daha önce de belirtildiği gibi, bedensel ihtiyaç noktasında sağlık için gerekli olan besinlere ulaşmak insani bir hakktır. Bu bağlamda sokak lezzetlerinin birleştirici bir güce sahip olduğu söylenebilir. Yine sosyal medyada yaygın şekilde görünür olan, örneğin maç çıkışları yenen köfte, kokoreç, midye gibi yiyecekler gelir düzeyi yüksek

kesimden insanların da zaman zaman tercih ettiği tatlardır. Bunun yanı sıra günümüzde sokakta yemek dahi var olan yoksullaşma içinde bir lüks haline gelmiş olabilir. Yoksulluk araştırmaları uyarınca toplumda yemek konusunda standart ölçütler giderek düşmektedir. Fiyat farkı nedeniyle insanların semt pazarlarına akşam saatlerinde gitme eğilimi bu durumu örneklemektedir. Ayrıca günümüz uygulamalarından olan yemeğin evlere getirilmesi, belli bir ticaret yolunu açmıştır. Alt sınıflar da bu hizmetlere erişebilmektedir. Bu durum yemek tercihlerinin yanı sıra deneyime açık kentliliğin yaşanmasını da etkilemiştir. Özellikle tüm dünyada yaşanan kapanma sürecinde insanlar özel alanlarında yaşamaya önce mecbur olmuş, sonra bu durum tercihe dönüşmüştür. Kamusal alanlar insanların birbiriyle sosyalleştiği yerlerdir ve hayatı evden yaşamak sosyolojik açıdan incelenmeye değer bir hale gelmiştir.

Modernleşme olarak da adlandırılan batılılaşma dönemi Cumhuriyetten bu yana her alanda görünür olmuştur. Batılı-doğulu, şehirli-kırsal, alt sınıf üst sınıf, eski-yeni gibi kültürel adlandırmalar yemek konusunda da gözlemlenmiştir. Şehirli orta sınıf ev kadınlarının mutfaklarına batılı yeni yemek tarifleri girerken kırsaldan şehre göç eden ve uyum sağlamaya çalışan mutfaklar da olmuştur. Şehrin çevresinde bu dönemde bir arabesk kültürü ortaya çıkmış ve modernleşmeyi etkilemiştir (Karaosmanoğlu, 2017: 113). Arabesk, 60'lı yılların sonlarında köyden kente göç eden gecekondu nüfusunun tercih ettiği müzik türüdür. İçeriksel olarak alt sınıfı temsil ettiği düşünülen, gelişmişlik ve modernleşme sürecini olumsuz etkilediği söylenen bir kültürdür. İlkel bir müzik olduğu ileri sürülmüştür. Dönemin bazı aydın çevrelerinin yazdıkları yazılarla aşağılanmıştır. Bu kültürün yayılması endişesi ve tehlikeli olduğu gerekçesiyle TRT'de 70'li yıllardan 80'lerin sonuna kadar yasaklanmıştır. Sonrasında yemekle de arasında bir bağ kurulmuştur. Lahmacun ve çığ köfte arabesk kültürüyle özdeşleştirilmiştir. 80'li ve 90'lı yıllarda tüketim kavramının toplumsal olarak anlamının değişimi ve yaygınlaşmasıyla zenginlik kavramının anlamı da değişmiştir. Belli kesimlerin aldığı bu adlandırma kültür seviyesi düşük ancak parası olan ve tercihleri bu anlamda belirginleşen bir kesimi var etmiştir. Yemek kimlik oluşumunda önemli bir göstergedir. Yemek seçimlerini sınıfsallığın belirlediği önemli sosyologlar tarafından kabul edilmiş ve belirginleştirilmiştir. Ülkemizde de belli dönemlerde lahmacun ve çığ köfte gibi belirli yiyecekler sınıfsal bir ayrıma ve adlandırmaya tabi tutulmuştur. Bu yemekler geri kalmışlığı, doğruluğu, ikelliği çağrıştırmıştır.

Aynı şekilde burada belirleyici ve sınıflandırıcı unsurlardan biri bu yiyeceklerin kokusudur. Koku batıda güzel olan kozmetik malzemeler anlamına gelirken doğuda karışıklığı ve nahoş duyguları çağrıştıran bir duydur. Bu bağlamda lahmacunun geri kalmışlığı da modernleşme çabasındaki bir topluma kokular üzerinden yapılan ayrımcılık göstergesidir. Çığ köfte de içeriğindeki çığ et fikri nedeniyle medeni bir topluma ters düşmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere özellikle yapısalıcı düşünür Levi Strauss'a göre (1983: 115-120) çığ olma ve pişmiş olma durumu toplumları kültüre yaklaştıran veya ondan uzaklaştıran bir kriterdir. Ateşte pişirmek kültürden uzaklaştırırken, suda haşlamak kültüre yaklaştıran. Yine bir yiyeceğin çatal-bıçak kullanmadan tüketilmesi de çağdaşlığa denk düşmeyen bir davranıştır. Bu yönelimleri sınıfsal ve tarihsel açıdan değerlendirmede için eleştiren karşı görüşler de vardır. Toplumsal ilişkiler, sosyo-kültürel etkiler, tarih, yaşamsal tercihleri etkileyebilir. Bu noktada konuya daha geniş bir perspektiften sosyolojik bir bakışla yaklaşılması gerekliliği de vurgulanmıştır. Afrika örneğinde olduğu gibi bazı mutfaklarda alt ve üst sınıflaması yoktur, üretim ve sosyal sınıflamanın türlü nedenlerini belirlemek vardır. Zaman zaman da yapısıyla çok oynanmış bir yemek, gelişmiş ve elit sayılabilir. Örneğin yüksek sosyal statü göstergesi olarak (çığ balıktan yapılan) suşi gösterilebilir. Zevklerin ve renklerin tartışılmayacağını savunan eşitlikçi görüşler olsa da bu zevkler ve seçimler toplumsal bir yönlenmeyi, etiketlenmeyi içermektedir. Günümüzde artık müzikte de yemekte de seçimler iç içe olarak sunulmaktadır. Mutfak hiyerarşisi eskiye göre etkisini yitirmektedir. Bunda toplumda belirgin şekilde etkili olmaya başlayan gurmeliğin, gurme yazarlığının, şeflerin her alanda görünüp kabul edilmişliklerin etkisi vardır. Bu konudaki geçmiş bakış açıları güncellenmiş ve tersine döndürülmüş durumdadır. Artık çığ köfte ve lahmacun lüks restoran menülerinde yerini almıştır (Karaosmanoğlu, 2017: 115-122).

Ortaçağ Avrupası'nda yiyeceklerin sınıfsal ayrımı kurallarla belirlenmiştir. Ekmeğin, etin, balığın, baharatların soylularca tüketilmesi süt ürünleri, sebze, yulaf ve esmer ekmeğin köylülerce tüketilmesi gerekmektedir. Bazı içecekler için de benzer bir sınıflandırma yapılmaktadır. Örneğin bira orta ve alt toplumsal tabakanın içeceği olarak görülür. (Reimertz, 2003: 13-14, akt. Beşirli, 2021: 150). Şarap ise ayrıcalıklı bir zevk gerektiren, mutlu azınlık içeceğidir. Bu içeceklerin yanında yenen yiyecekler de bu durumu belirleyen ölçütler olmaktadır. Bizim kültürümüzde de çay yerelliği, her an her yerde taze ve sıcak bulunabilirliği ile kahveye göre sınıfsal bir durumdur. Dünya çapında tarih boyunca farklı toplumlarda belirli yiyecekler ve içecekler sınıfsal hiyerarşiye dahil olmuştur. Ekonomik, kültürel, siyasi pek çok etken zaman zaman aradaki mesafeyi açmıştır. Günümüzde gurmelik, gastronomi tarihsel pek çok nedenle yüksek zümredekilerin mutfaklarından gelişerek gelmiştir. (Gürsoy, 1995: 78'den aktaran, Beşirli, 2021: 172). Tarih boyunca tüm dünyada yemek, sosyal eşitsizliği gösteren en önemli gösterge olmuştur.

6. Yemekte Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramı erkek ve kadının toplumsal yönden tanımlanması, yine erkek ve kadının toplumda birbirlerinden ayırt edilme biçimleri ve onlara atfedilen toplumsal rollerin anlatılması amacıyla kullanılmaktadır. Kavram birçok toplum ve toplulukta yer etmiş olan cinsiyetçi ayrımlara dayalı eşitsizliğe dikkat çekerken kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkileri ve eşitsizliklerini sorgulamaya yarayacak bir kavram olarak kullanılmaktadır. Cinsiyet farklılıklarının oluşumu, sosyal ilişkilerin anlamlarının da oluşumunu sağlamaktadır. Cinsiyet farklılıkları diğer farklılıklarla beraber aynı sosyallığın farklı boyutları şeklinde belirlemekte böylece dişil ve eril anlamlarıyla cinsiyetlendirilen toplumsallıklara dönüşmektedir. Kadın erkek farklılıkları değiştirilebilir niteliktedir, çünkü kültür tarafından belirlenerek sosyal olarak inşa edildiği için tamamen toplumsallaşmanın bir ürünüdür. toplumsal cinsiyet ayrımı değerler alanı da dahil toplumsal yapının genelinde kadını edilgen, bağımlı ve güçsüz olarak, erkeği ise tam tersine hegemonik bir konuma yerleştirdiği için toplumsal güç anlamı taşımaktadır (İçli, 2018: 135). "Toplumsal cinsiyet

kavramının bu değişken yapısı, kadın ve erkeğin iş bölümünü, toplum içerisindeki konumunu, sosyo-ekonomik statüsünü belirleyen bir özellik arz etmektedir” (Akkaş, 2019: 100). Nihayetinde cinsiyet bağlamında bireylerin rol tanımında sosyokültürel ortam son derece belirleyicidir.

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile yazılı veya çoğunlukta yazılı olmayan kurullarla bir araya gelmiş ve belirli rolleri üstlenen bireylerin oluşturduğu bir sosyal kurumdur. Ailede genellikle kadın-anne yemek pişirmenin, iâşenin, onun sunumunun üstlenen aile üyesidir. Kadının toplumsal olarak tanımlanan etkinlikleri yeniden üretimin alanındadır. Doğumla, biyolojik yeniden üretim ve aile içinde kadına yüklenen sorumluluklarla nesillerin ve iş gücünün fiziki, psikolojik ve sosyal olarak yeniden üretimi bu görevin nasıl gerçekleştirileceği döneme, topluma, sınıfa göre oldukça büyük değişiklikler gösterir. (Ural, 2023: 124-125). Yapısal olarak pek çok nedenle kadın evdeki yemek olgusunun düzenleyicisi konumundadır. Annelik özelliğiyle bebeğin ilk besini almasından, ev içindeki aile fertlerinin temiz, sağlıklı beslenmesi sorumluluğuna kadar atfedilmiş dişil görevler uyarınca kadın toplumsal olarak yemek olgusunun merkezindeki kişidir. Ataerkil toplumlarda beslenme bu bağlamda kadına atfedilen bir iştir. Geleneksel ataerkil sistem kadını ev içinde erkeği ev dışı işlerde konumlandırır. Bu durum ev içinde ve dışında yapılan işlerin cinsiyetlendirilmesine neden olmuştur.

Cinsiyete dayalı iş bölümü kadın ve erkek arasında eşitsizliğe neden olmuştur. İş gücüne katılım, eşit işe eşit ücret kavramları gelişir. Erkekler mutfağa 20. yüzyılın ikinci yarısında hobi ve eğlence amacıyla girerler. Geleneksel feminen ve geleneksel eril kadın erkeğin mutfağa dahil olma motivasyonları olarak adlandırılır. Evde pişirilen yemek kadınların sorumluluğu altındayken kamusal alan sayılan restoran ve otel mutfaklarında erkeklerin bu işi yaptığı görülmektedir. Kadınlar evde daha ön planda olmaları, eş ve anne sorumluluğu almaları fikri, duygusalılık, profesyonel mutfakların kadınlara uygun olmadığı düşüncesi gibi nedenlerle bu alanda yer almakta zorlanırlar. Bu durum profesyonel mutfakların ataerkil ve cinsiyetçi olduğunu gösteren bir durumdur. O mutfaklar erkeğin iktidar alanı olarak görülür. Bu durumun oluşmasında sınıflı toplum yapısı, profesyonellik ve eğitimin etkisi vardır. Mutfak hiyerarşisinde kadın profesyonel mutfakta yer alsın bile erkeğin liderliğinde bir yardımcı vasfında görülür. Bu alanda çalışan kadın sayısı erkeğe göre çok azdır. Çalışma saatleri, eş ve anne rolü, biyolojik özellikler bu konuda kadınların o alanda, istenmeme nedenidir. Bu durumun ortadan kalkması için ailelerin ve sektör çalışanlarının destek vermesi gereği açıkça görülmektedir. Erkek şeflerin evde yemek pişirmedikleri halde iş alanında kadınlardan çok daha fazla yer almaları mutfak hiyerarşisi adına bir eşitsizliğin altını çizmektedir. Günümüzde artık kadının tek rolü eş ve anne olmak, tek işi ev içi bakım hizmetleri değildir. Profesyonel mutfaklar dışında yemek pişirme konusunda erkeğin, hegomonik olarak adeta aidiyet ile yaptığı işlerin barbekü, mangal, çiğ köfte gibi belirgin yemekler olduğu görülmektedir.

Toplumdaki pek çok mekân gibi mutfak da toplumsal cinsiyet işaretleri yüklenmiş bir yerdir. Ancak kadına özel bir mekân olarak düşünülse de derin anlamda erkeklerin de güçle ilgili anlara atfedilen özellikleri hakkında bir şeyler söyleyen bir mekândır. Çoğunlukla mangal, barbekü, çiğ köfte konusunda önder olmayı seven erkek evin dışında olan bir eylemi ve genelde güçle ilişkilendirilen bir besin olan eti pişirmeyi tercih ettiğinde dürtüsel olarak cinsiyetle ilgili bir mesaj da vermektedir. Mutfağın kadına ait olduğu düşüncesi erkekler için orayı bir negatif belirleyen haline getirir (Onaran, 2022: 86). Erkekliğin bilinen hâkim tavırları karşısında mutfak konusunda beceriksizliklerini gizli bir gururla dile getirmeleri hegomonik erkeklik davranışı ile açıklanabilir. (Onaran, 2022: 87). Geleneksel bir eğilim olarak ailede sosyal konumu yüksek olan birey yiyeceklerin de en iyi kısmından yararlandırılır. Bir güç göstergesi olarak hane reisi, kimin hakkına hangi parçanın düştüğüne karar vericidir. Bu statü ve prestijin sürmesi ve pekişmesi için gerek duyulan bir durumdur. Kadın kocası ve çocuklarına sevgi ve şefkatinin göstergesi olarak yemeğin en güzel kısımlarını ikram eder. Geleneksel bazı toplumlarda ailede yemek sırası vardır. Halen bazı kırsal yörelerde önce erkekler sonra kadın ve çocuklar yemek yer (Mangır,1987:12).

Toplumsal olarak kadına ve erkeğe atfedilen dişilik ve erillik özelliklerinin yanı sıra kültürel olarak yiyecekler de eril veya dişil anlamlar taşıyabilirler. Ataerkil anlayışta özellikle fiziksel ayırım özelliğine göre kadın ve erkeğin genel olarak daha çok tercih ettiği yiyecekler ve yeme özellikleri şekillenmiştir. Gücü temsil eden bazı yiyecekler vardır ve erillik sembolize ederler. Et ve türevi yiyecekler eril, sebze ve meyveler daha çok dişil yiyecekler grubunda kabul edilir. Bu, yiyeceğe ilişkin adlandırmaları da belirleyebilir. Dilberdudağı, hanımgöbeği, kadımbudu köfte, vezirparmağı, hanım çantası, babagannuş, analıkızlı, dulavrat çorbası gibi isimlendirmeler yiyeceğin türüne, biçimine göre belirlenmektedir (Beşirli, 2021: 40). Kadınlar toplumun onlara verdiği cinsiyet rollerini, kimlik haline getirip kabul etmişlerdir. Evinin mutfağından çoğunlukla başarılı bir aşçı olmak ailenin devamlılığı için önemli bir ölçüttür. Bu kabul, kadın dergileri, yemek kitapları yayınlarca da desteklenmektedir. Kadınlar yemek pişirme görevini her zaman da ataerkil yapının kendilerine dayattığı bir iş olarak görmeyebilir. Yemek yapmak bir kadının becerilerini, uzmanlık alanını, dişil gücünü gösterebildiği bir alandır (Karaosmanoğlu, 2017: 93).

7. Sonuç

Bu çalışmada, yemek olgusunun toplumsal yapı, kimlik ve eşitsizlikler ekseninde sosyolojik bir perspektifle ele alınarak, yemeğin toplumsal yaşamın her alanında oynadığı rolü ve bu rolün tarihsel, kültürel ve ekonomik temelleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yemek, toplumlar arasında biyolojik bir gereksinimin ötesine geçen ve farklı katmanlarda kültürel anlamlar içeren bir simgedir. Çalışma, Pierre Bourdieu'nun (1984) "beğeni yargısı" kavramını temel alarak, yiyecek tercihleri üzerinden toplumsal sınıfların kendilerini nasıl ifade ettiklerini ve sosyo-ekonomik konumların bu tercihler üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Zengin ve sade sofralar arasındaki ayırım, bireylerin sosyal statü ve ekonomik gücünü gösteren güçlü semboller olarak karşımıza çıkmakta ve bu durum da toplumsal hiyerarşiyi ve

eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri yemek hazırlama, sunum ve tüketim süreçleri üzerinde etkilidir. Kadınlar geleneksel olarak ev içi mutfak faaliyetlerinde sorumluluk alırken, erkeklerin profesyonel mutfaklarda öne çıkma eğilimleri, ataerkil toplum yapılarının ve cinsiyet rolleri algısının bir yansımasıdır. Bu bağlamda, yemek, cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretildiği bir alan olarak dikkati çekmektedir. Ancak günümüzde profesyonel mutfaklarda kadın şeflerin varlığının giderek artması, bu alanda geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuyan bir gelişme olarak öne çıkmaktadır.

Göçmen topluluklar için yemek, kültürel kimliği koruma ve yeni bir sosyal çevreye uyum sağlama sürecinde önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Göçün getirdiği zorunlu değişim ve uyum süreçlerinde yemek, hem eski kültürle bağları korumanın bir yolu hem de yeni kimlik oluşumuna katkı sağlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Göçmenlerin yemek alışkanlıkları üzerindeki sınıfsal ve cinsiyet temelli ayrımlar, bu sürecin dinamik yapısını ortaya koymaktadır. Küreselleşme, dijitalleşme ve sosyal medya gibi çağdaş etkenler yemeğin sembolik değerini daha da arttırmış ve onu, modern dünyanın sosyal simgelerinden biri haline getirmiştir. Sosyal medya platformlarında yemeğin bir gösterim ve kimlik ifadesi olarak kullanımı, bireylerin sosyal konumlarını ve yaşam tarzlarını sergilemelerine olanak tanıırken, yemek tercihlerinin sınıfsal ve kültürel bir ayrıma işaret eden güçlü göstergeler olarak görünürlüğünü arttırmaktadır. Bu bağlamda yemek, yalnızca bir tüketim nesnesi değil, aynı zamanda toplumsal aidiyet ve kimlik oluşumunda belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Yemek toplumsal yapıların, kültürel kimliklerin ve sosyal eşitsizliklerin şekillenmesinde oldukça önemlidir. Yemek, toplumların tarihsel, ekonomik, kültürel ve cinsiyet temelli kodlarını taşıyan güçlü bir sembol olmasının yanı sıra, sosyal ilişkilerin, aidiyet duygusunun ve kimliklerin oluşumuna katkı sağlayan çok katmanlı bir araç olarak önemini korumaktadır. Yemek sosyolojisi, bu çok boyutlu ilişkiyi anlamaya yönelik olarak, gelecekte de toplumun değişen dinamikleriyle uyumlu bir şekilde önemini sürdürecektir.

Kaynaklar

- Akarçay, E. (2020). Toplumsal eşitsizlikler, sınıflar ve yemek, (Editör: Erhan Akarçay), *Yemek Sosyolojisi* (ss. 63-74) içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, *EKEV Akademi Dergisi, ICOAEF Özel Sayısı*, 97-118.
- Babaç, E. ve Babaç Ertek, E. (2021). Gastronomi, müzik ve beyin, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 147-161.
- Baysal, A. (2003). Sosyal eşitsizliklerin beslenmeye etkisi, *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 66-72.
- Belge, M. (2001). *Tarih boyunca yemek kültürü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beşirli, H. (2021). *Yemek sosyolojisi: yiyeceklere ve mutfığa sosyolojik bakış*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Beşirli, H. (2023). Yiyecek ve mutfağın toplumsal görünümü-yemek ve mutfak tipolojisi çalışması, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 11, 45-62.
- Bobber, P.P. (2003). Sanat, kültür ve mutfak. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinctions: a social critique of the judgment of taste*, Boston: Harvard University Press.
- Coof, C. (2006). *The taste for ethics: an ethic of food consumption*. Dordrecht: Springer.
- Çelik, M. M. (2020, Nisan 18). Sofra ve yemek kültürü bir milletin kimliğidir: At sırtından saraya Türk mutfacı. *The Independent Turkish*. <https://www.indyturk.com/node/165591/k%C3%BClt%C3%BCr/sofra-ve-yemek-k%C3%BClt%C3%BCr-%C3%BC-bir-milletin-kimli%C4%9Fidir-s%C4%B1rt%C4%B1ndan-saraya-t%C3%BCrk-mutfac%C4%9F%C4%B1>
- Delind, L. B. (2006). Of bodies place and culture: re:situating local food. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 19 (1), 121-146.
- Deveci, B. (2022). Kültür ve yemek kültürü, (Editör: Neslihan Serçeoglu), *Yemek Kültür ve Toplum* (ss. 1-20) içinde, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Enez, E. (2022). *Yemek sosyolojisi üzerine: anlamlar ve yaklaşımlar*. Ankara: İletişim ve Toplum Yayınları.
- Gökçen, A. ve Bişgin, H. (2024). Yemek, toplumsallık ve dönüşüm: Tokat mutfacı üzerine nitel bir araştırma, *İçtimaiyat*, 8(1), ss. 164-179. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1420733>
- Gürsoy, D. (1995). *Yemek ve yemekçiliğin evrimi*. İstanbul: Sofra Yemek Üretim Hizmetleri A.Ş.
- İçli, G. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ve küreselleşme, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 133-143.
- Karaosmanoğlu, N. D. (2017). *Yemekle devrialem*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Kıstak, D. (2012). Yemek sosyolojisi kitap tanıtımı, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Library Review*, 2 (2), 281-284. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/92690>
- Levi- Strauss, C. (1968). [1983] *The raw and the cooked: mythologiques*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mangır, M. (1987). Yiyecek alışkanlıkları, *Gıda Dergisi*, 12(1), 55-59.
- Niyaz, Ö. C. ve İnan, İ. H. (2016). Türkiye'de gıda güvencesinin mevcut durumunun değerlendirilmesi, *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1 – 7.
- Onaran, B. (2022). *Mutfak tarih: yemeğin politik serüvenleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reimertz, S. (2003). *Çayın kültür tarihi*, (çev: Mustafa Tüzel). Ankara: Dost Kitabevi.
- Soydan, B. (2023). Türk yemek kültüründe meydana gelen değişimler üzerine sosyolojik bir araştırma İstanbul örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, A. ve Güleç, E. (2022). Orta asya döneminde yemek kültürü, (Editör: Neslihan Serçeoglu), *Yemek Kültür ve Toplum* (ss. 131-144) içinde, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Tayar, M. (2010). *Gıda güvenliği*, T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını, (1. Baskı). İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK (2023). Hanehalkı tüketim harcaması. Erişim: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2023-53801>
- Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması TBSA, (2010). Hacettepe Üniversitesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü, <https://www.saglik.gov.tr>.
- Uhri, A. (2015a). İnsanlığın şafağında beslenme, H. Yılmaz ve A. DüNDAR (Yay. Haz.) *Gastronomi Tarihi* (ss. 2-25) içinde, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ural, T. (2023). *Sofranın sergüzeşti: Türkiye'de ve dünyada yeme-içme kültürü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Yenal, Z. (2023, Haziran 19). Yemek sosyolojisi [*Nereden başlasam?* podcast bölümü]. Spotify. <https://open.spotify.com/episode/6s4BFVPwQCanLPXoZ67tNN>
- Yıldız, S. (2022). Etnik toplumlara ait yemek kültürleri, (Editör: Neslihan Serçeoglu), *Yemek Kültür ve Toplum* (ss.333-357) içinde, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Yılmaz, H.ve Bekar, A. (2019). Popüler kültür ve gastronomi, C. Avcıkurt ve M. Sarıoğlan (Yay. Haz.) *Gastronomi Olgusuna Sosyolojik Bakış* (ss. 47-60) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yazar Bilgileri
Author(s)Yüksek Lisans Öğrencisi
Hatice AlptekinSelçuk Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü
htcalptekin@gmail.com

ORCID: 0009-0002-7894-1006

Öz

Bu çalışma engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştığı sosyal dışlanma pratiklerini damgalama kavramı perspektifinden ele almaktadır. Engelli bireyler gündelik yaşamda istihdam ve ulaşım gibi alanlarda bir takım sosyal dışlanmalara maruz kalmaktadır. Engelli bireylerin herhangi bir alanda yaşadığı sosyal dışlanma diğer alanları doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada öncelikle sosyal dışlanma ve damgalama kavramları ele alınmıştır. Damgalama kavramı bağlamında engelli bireylerin ailede, istihdamda, eğitimde ve ulaşımında yaşadıkları sosyal dışlanmaların yansımaları ele alınmıştır. Çalışma da engelli bireylere yönelik politikalar ve öneriler kısaca ele alınmıştır. Sonuç kısmında engelli bireylerin eğitim, ulaşım gibi alanlarda imkânlarla erişememe halinin sosyal dışlanma ile ilişkisinden bahsedilmiştir. İstihdam alanında engel durumuna göre yer alma oranlarının değiştiği ve engeli bulunmayan bireylere oranla istihdamda daha az yer aldıkları görülmektedir. Ayrıca istihdam alanındaki dışlanmanın yansıması olan ekonomik zorlukların, engelli bireylerin eğitim ve aile ilişkilerini bir bütün olarak etkilediğinden bahsedilmiştir. Çalışmada engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştığı sosyal dışlanma pratikleri bireyin ailesini ve sosyal ilişkilerini de etkilediği yer almaktadır. Literatürden elde edilen bulgulara dayanarak sosyal dışlanmanın engelli bireylerin günlük yaşamlarındaki yansımalarına değinilmektedir.

Abstract

This study examines the social exclusion practices encountered by individuals with disabilities in everyday life from the perspective of the concept of stigma. Individuals with disabilities face various forms of social exclusion in areas such as employment and transportation. Social exclusion experienced by individuals with disabilities in any one area directly impacts other areas of their lives. Initially, the study addresses the concepts of social exclusion and stigma notions. In the context of the concept of stigma, the reflections of social exclusion experienced by disabled individuals on family, employment, education and transportation are discussed. In this study, policies and recommendations aimed at individuals with disabilities briefly addressed. In the conclusion, the relationship between disabled individuals' inability to access opportunities in areas such as education and transportation and social exclusion is mentioned. It is observed that their participation rates in the field of employment vary according to their disability status and that they are less likely to take part in employment than individuals without disabilities. Additionally, it is mentioned that the economic challenges, as a reflection of exclusion in employment, impact the education and family relationships of individuals with disabilities as a whole. In this study, it also highlights that the social exclusion practices encountered by individuals with disabilities in everyday life affect their families and social relationships. Based on the findings obtained from the literature, the reflections of social exclusion in the daily lives of disabled individuals are touched on.

Makale Tarihleri
History of ArticleGeliş Tarihi /Received
19.10.2024Kabul Tarihi/Accepted
19.12.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Engellilik / Disability
Sosyal Dışlanma / Social Exclusion
Damgalanma / Stigmatization
Ayrımcılık / Discrimination
Sosyal Politika / Social Policy

Makale beyanı

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmaya katkılarından dolayı Doç. Dr. İslam Can'a teşekkür ederim.
- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Alptekin, H. (2024). Engelli Bireylerin Gündelik Yaşamda Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Pratikleri. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), ss. 107-117.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1570374>

1. Giriş

Engelliliğin toplum içinde algılanışı engelli bireylerin toplumdaki sosyalleşme düzeyleri ve topluma katılım durumlarını etkilemektedir. Bu sebeple engelliliğe bakışı engellilik durumunun oluşum sebebi de etkileyebilmektedir. Engelliliği doğum öncesi oluşan bir durum etkileyebildiği gibi doğum esnası ve doğum sonrası faktörler de sebep olabilmektedir. Toplumda engelliliğin sebebi olarak bir günahın sonucu veya bir mükafat olduğu anlayışı da yer almaktadır. Engelli bireylerin yaşamını zorlaştırmada toplumdaki faktörlerin etkisi fazladır. Toplumda engelli bireylere yönelik olumsuz tutumlar, engelli bireylerin dezavantajlı, azınlık ve marjinal gruplar olarak görülmesi ile ilgilidir (Ciminli vd., 2023: 245; Bucuka, 2019: 911). Engelliliğin mükafat, imtihan olarak görülmesi engelli bireylerin de toplumda yer alabileceği ve alması gerektiği düşüncesini canlandırırken, olumsuz olarak algılanması durumunda toplumda ön yargı ve sosyal dışlanma bakımından farkındalık bilinci azalabilmektedir. Toplumda bu farkındalık bilincinin azalması sosyal dışlanmaya sebep olabilmektedir.

Engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştığı sosyal dışlanmalar, psiko-sosyal yönden birtakım problemler ile karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Engelli bireyler sosyal dışlanmaya maruz kalmaları sonucunda birçok haktan mahrum kalmakta ve yaşadıkları sorunlara üretilen çözümler yeterli olmamaktadır. Engelli bireylerin bir alanda sosyal dışlanmaya maruz kalması, birçok yaşam alanını doğrudan etkileyebilmektedir. Mimari yapılara erişilebilirlik açısından değerlendirildiğinde, mimari yapıların genellikle engelli olmayan bireylere göre tasarlanması, engelli bireylerin bu yapılara erişimini sınırlandırmakta ve diğer bireylerden yardım almalarını gerekli kılmaktadır. Bir alanda sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyin yaşamının diğer kısımları da etkilenmekte ve diğer alanlarda sosyalliğini azaltmaktadır. İstihdam alanında engelli bireylerin tercih edilmemesi ve engel durumuna uygun iş verilmeyip buna maruz bırakılması da sosyal dışlanmanın bir göstergesidir. Engelli bireylerin toplu taşıma araçlarını kullanmada yaşadıkları zorluklar özel aracı zorunluluk haline getirmektedir (Özkazanç & Özdemir Sönmez, 2015: 17). Ulaşım alanında yaşadıkları bu zorluk ekonomik olarak özel araç kullanmalarına sebep olmaktadır. Bir alandaki yaşanan zorluk bireyin yaşamında başka bir alana tesir etmektedir.

Engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kaldığı alan sadece mimari değildir. Bunun dışında istihdam alanında yaşanan zorluk bireyin finansal durumunu da etkilemekte ve sağlık giderlerini karşılamayı etkilemektedir. Engelli bireylerin engelli olmayan bireylere oranla iş hayatında daha az vasıflı, daha az terfi şansı olan ve düşük ücretli işlerde yer almaları ile oluşan dikey ayrılmaya yönelik bu eğilimin yanı sıra, engelli bireylerin yatay ayrımcılığa da uğradıkları söz konusudur (Barnes & Mercer, 2003: 47). Engelli bireylerin istihdamda yeterli yer edinmemeleri veya düşük ücret almaları ekonomik problem yaşamalarına neden olurken diğer yandan sağlık ve ulaşım gibi alanları olumsuz yönde etkilemektedir. Sağlık ve hastalık; sağlık hizmeti veren kurumlar ile sınırlı bir alan değildir. Bu sebeple engelli bireyin toplumsal hayatta yaşadığı tüm olaylar birbirini etkilemektedir (Can, 2024: 28).

Çalışmanın amacı engelli bireylerin engel durumlarından ötürü toplumda yaşadıkları sosyal dışlanmayı ele almaktır. Çalışmada engelli bireylerin sosyal dışlanma da yaşadıkları birçok alan öncelikle ayrı başlıklarda ele alınırken, diğer başlıklar ile de ilişkisine değinilmiştir. Bu çalışma 2002-2024 yıllarında yapılan engellilik ve sosyal dışlanma konuları ile ilgili çalışmalardan hareketle derleme bir çalışmadır. Metnin ilk kısmında engellilikte sosyal dışlanma, damgalama ve ayrımcılık kavramları üzerinde durulmaktadır. Engelli bireylerin aile, eğitim, istihdam ve ulaşım da sosyal dışlanmanın yansımalarından bahsedilmektedir. Çalışmanın diğer kısmında ise engellere yönelik yapılan politikalar ele alınmakta ve öneri kısmına değinilmektedir. Sonuç kısmında toplumun oluşturduğu engeller, engelli bireylerin sahip oldukları engel durumundan daha fazla zorluk ile karşılaşmalarına sebep olması ele alınarak bu alanda yapılmış çalışmaların bulgularından hareketle engellilikte sosyal dışlanma literatürüne teorik düzeyde bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

2. Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Damgalama

Toplumda duygu ve düşünceyi etkileyen damgalar vardır. Engelli bireylere yönelik olumsuz duygu, düşünce ve tutumların arkasında damgalar yer almaktadır. Goffman, damganın bütün türlerinde aynı sosyolojik özellikler olduğunu ifade eder. Goffman, engelli bireyin engel durumuna göre damgalandığını dile getirir. Bedensel engelli birey, fiziki yetersizliğinden ve dış görünümünden dolayı damgalanırken, zihinsel engelli birey ruhsal ve duygusal davranışlarından dolayı damgalanır (2014: 34). Engelli bireylerin karşılaştıkları en güçlü sorunlardan olan damgalama, bireyin yaşamını birçok yönden etkilemektedir. Bireyin fiziksel yetersizliği sonucunda damgalanması ile arkadaşlık ilişkisi ve sosyalleşme ortamı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Damgalanma sürecini engellilik modelleri içerisinde de görmek mümkündür. Bu konuda tıbbi model ön plana çıkmaktadır. Biyolojik belirleyici açıklamalar engelli bireyi 'sapmış', 'beceriksiz' ve 'yetersiz' şeklinde ifade etmiştir. Bu damgalanmalar engelli bireyin engel türünden dolayı taşıdığı özellikler sebebiyle toplumda marjinal olarak ifade edilmesini etkilemektedir. Sosyal modeller engelli bireyin marjinal gösterilip statü anlamında daha küçültülmesi veya ikinci sınıf olarak görülmesinin önüne geçmiştir (Burcu, 2020: 167). Bireysel model açısından bakıldığında normal ve anormal ayrımı yer almaktadır. Bireysel model engelliliği hastalık olarak görür ve tedavi ile iyileştirir. Sosyal modelde toplumsal şartlardan dolayı kişi engelli görülür. Odaklanılan yer toplumsal sorunlardır (Açıkgöz, 2021: 143). Sosyal model açısından bakıldığında engellilik deneyimi kişi ile çevresi arasındaki kesişimin bir ürünü olarak ifade edilir. Bu

deneyim biyolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi birçok yöne sahip bireysel bir deneyimdir (Meşe, 2014: 90). Bu konudaki modeller engellilik durumunun geçici veya kalıcı olmasına göre bireylerin sosyalleşme düzeyini etkilemektedir. Birey engelinden ötürü dışlanmaya maruz kalırken sosyalleşme açısından dezavantajlı bir konumda yer almaktadır. Engelli bireyin toplumda yaşadığı sorunların giderilmesi ile bireyin toplumda daha aktif olacağı düşünülmektedir.

İşlevselcilik kuramı da engellilik konusunda önemlidir. İşlevselcilik kuramı birlik, düzen, denge, uyum ve ahenk kavramlarına öncelik verir. Bu çerçevede engellilik, bireyden beklenen roller ve bedeninin performansı üzerinden değerlendirilir. Toplumda engelli bireyin beklenen rolleri tam yerine getirememesi engelliliğe olan bakışı etkilemektedir (Açıkgöz, 2021: 88). Toplumdaki her parça işlevlerini uyum içinde yerine getirmesi toplumdaki düzen ve devamlılık için önemlidir. Hastalık durumu sağlığın bozulmasıdır. Hekim bu bozukluğu gidermeye çalışır (Adak, 2011: 342). Engellilik sonradan düzelebildiği gibi düzelemeyip kalıcı bir durum haline gelebilmektedir. Engelli bireylerin toplumsal hayatta birçok zorluk yaşamaktadır. Engelli bireyler sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarında, ekonomik sosyal ve psikolojik birçok alanda sorunları tetiklemektedir (Giddens, 2012: 326). Engellilik kavramına bakış açısından işlevselcilik kuramı, engelli bireyin yaşadığı sosyal dışlanmayı etkilemektedir. Toplumda engelli bireyin beklenen rolleri yerine getirememesi ve düzene tam uyamaması sonucunda oluşan sosyal dışlanma durumunu etkilemektedir. Beklenen rolleri yerine getirilebilmesi ve düzene uyum sağlayabilmesi için engelli bireylerin mimari yapılara, eğitim, ulaşım gibi hizmetlere erişilebilirliğinin kolaylaştırılması önemlidir.

İşlevsel kuram içerisinde düşüncelerini dile getiren Parsons'ın *hasta rolü* (sick role) kavramı engelliliğe önemli bir açılım sağlar. Burada engelli bireylerin engel durumları ve Parsons'ın bahsettiği hasta rolü toplumda rollerin yeterince karşılanamaması ve diğer bireylerin yaşamını etkilemesi açısından bireylerin toplum tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmasını etkilemektedir. Giddens, Parsons'ın hasta rolünde, bireylerin toplumda yapmaları gereken rolleri yerine getirememesi durumunun sapma olarak görüldüğünden bahsetmektedir. Parsons, hasta rolünün toplum içinde normal akışı engelleyebilecek bir işlevsel bozukluk olarak görmektedir. Parsons'ın hasta rolü toplum içinde öğrenilebilen bir durum olması sebebiyle bu sapma kalıcı bir durum değildir (2012: 310). Parsons açısından toplum gizil bir sözleşmeye dayanmaktadır. Bu sözleşme bireylerin toplum ile uyumlu biçimde davranmalarını öngörür. Bireyler Parsons'ın bahsettiği hasta rolüne sahip olduklarında toplumun beklediği roller ve statüleri yeterince yerine getirememektedirler (Açıkgöz & Özil, 2023: 70). Bu sebeple engellilik kavramına Parsons'ın hasta rolü bağlamında bakarken, engelliliğin kalıcı bir durum olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Engel durumunun kalıcı olabilmesi ile birey toplumda beklenen rolleri yapamaz hale gelmektedir. Bu durum sonucunda damgalanma sosyal dışlanmaya sebep olmaktadır.

109

Parsons ve Goffman'ın analizleri en temelde normal ve anormal ayrımı üzerindedir. Buradaki ayrım açısından baktığımızda engelli bireyler anormal engelli olmayan bireyler ise normal olarak yer alır. Anormal olarak yer alan engelli bireyler toplumun beklediği rolleri, ilişkileri yeterince yerine getirememekte ve bu sebeple bazı dezavantajları yaşamaktadır. Engelli bireyler engelsiz bir dünya, normal bir yaşam için çabalasalar da, toplumun normları ile bu zorlaşmaktadır. Engelli bireyler toplumsal bir baskının sonucunda sosyal dışlanmaya maruz kalarak birçok açıdan yaşamları olumsuz yönde etkilenmektedir (Açıkgöz & Özil, 2023: 71). Toplumun sosyal aktiviteleri, eğlence yerleri, spor salonları gibi alanların planını engelsiz bireylere göre yapılması veya daha sonra istek üzerine engelli bireylere uygun hale getirilmesi engelli bireyin doğrudan veya dolaylı olarak yaşadığı sosyal dışlanma yaşadığının göstergesidir. Çünkü mimari alanların veya aktivitelerin engeli olmayan, toplumun beklediği rolleri yapabilmeye engelsiz bireylere göre tasarlanması bu durumun somut bir yansımasıdır.

Engelli bireyler doğuştan engelli olduklarında yaşam boyunca engelleriyle birlikte bir hayat sürmeye çalışmaktadırlar. Diğer bir açıdan baktığımızda sonradan engelli olanlar normal bir yaşam sürerken, artık yapabildiklerini yapamama durumuyla karşılaşır. Bu şekilde bir hayata alışıp yaşamaya devam etmek bazı engelli bireyler açısından daha zor olmaktadır. Bireyler sosyal dışlanmaya maruz kalırken toplumdaki birçok etkinlikten geri kalmakta, birçok faaliyete katılamayıp ötekileştirilmektedir. Engelli bireyler sosyal dışlanma sonucunda ekonomik, sosyal faaliyetlerden geride kalırlar ya da yeterince katılamazlar. Engelli bireylerin toplumda sosyal dışlanmaya maruz kalmaları ile yeterince sosyalleşememeleri, yalnızlık, psikolojik problemler, sosyal katılımı ve iletişimde problemler oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Engelli bir bireyin fiziksel görünüm açısından damgalanması da onu sosyal dışlamaya maruz bırakmaktadır. Bu damgalama engelli bireyin yaptığı işlerin önüne geçmektedir. Deformasyon toplumsal ortamlarda damgalanmanın görünür bir halidir. Toplumda bireye güzellik algısı ile bakıldığında, engellilik sebebiyle güzellik algısı dışında kalmaktadır. Bireyin tek başına yaptığı işlerdeki başarı düzeyinin geri planda kalarak güzellik algısının ön planda olduğu sosyal ortamlar da bir dışlanma ortaya çıkmaktadır. Engelli birey yapamadıklarından değil, henüz hiçbir şey yapmadan engelli olmasından ötürü bir damgalanmakta, bu damganın etkisini bireyin iletişimine yansıtmaktadır (Goffman, 2014: 89). Engelli bireyin engel durumunun düzeltilmesi gereken bir durum olarak görülmesi, güzellik algısının engeli olmayan bireyler üzerinden anlaşılması ile ilişkilidir. Bu sebeple "güzellik algısı" normal bireyler üzerinden tasvir edilmektedir (Özil, 2023b: 126). Engelli bireyin engel durumu yaptığı işin önüne geçtiği gibi toplumun güzellik algısının dışında da kalabilmektedir. Bireyin engel durumunun düzeltilmesi gereken bir durum olarak görülmesi güzellik algısının dahilinde yer almamasının temel noktalarındandır. Damgalanma, iletişim konusunda ayrımcılık yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Engel durumundan ötürü damgalanan bireyin sosyal ortamlara girme isteğini azaltabilir.

Toplumda yaşlı birey lider, tecrübeli ve saygınlık kazanan bir birey olarak görülmektedir. Engelli bir yaşlı birey saygınlık kazandığı gibi bu saygınlık durumu farklılık gösterebilmektedir. Engellilik ile yoksul ve kırsalda yaşama faktörleri birleşince bireyin yaşadığı dezavantaj artmaktadır. Yaşlı ve engelli bir birey çifte bir dezavantaj ile karşılaşabilmektedirler. 2012 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) görme engeli olan 65-74 yaş grubundaki kadınlar 22,0 iken erkekler 13,8 oranındadır. 2022 TÜİK verisine göre görme engeli olan kadınlar 13,0 iken erkekler 8,3 oranındadır. 2012 ve 2022 verilerine bakıldığında kadın ve erkek görme engeli olan bireylerin 2012 yılına kıyasla 2022 yılında bir azalış ortaya çıkmıştır. 2022 verisine göre görme sorunu olan 15-44 yaş grubuna göre kadınlar 2,2 iken erkekler 1,4 oranındadır. 15-44 ve 65-74 yaş açısından 2022 verilerine bakıldığında yaşlı kesimde görme engeli oranının daha yüksek olduğu gözükmemektedir (TÜİK, 2024a). Yaşlı ve engelli bireylerin kronik hastalıkları gençlere göre daha zor iyileşmektedir. Engelli bireyler engel düzeyine alırsalar bile yaşlandıkça kasları zayıflamakta, görme ve duyma durumlarında güçlük yaşamaktadırlar. Genç bireye kendisini daha iyi ifade edebilmesinden dolayı "siz" diye hitap edilmesi, yaşlı biriye ise "sen" diye hitap edilmesi statüyü etkileyen etkenlere dikkat çekmektedir. Engelli bireylerin toplum içinde sosyal dışlanmanın etkisi ile iletişim kurmadaki yaşadıkları zorluk sosyalleşmelerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

2.1. Ailede Dışlanma

Engelli bireylerin engel durumları hayatlarını doğrudan etkilediği gibi ailelerini, akrabalarını ve çevrelerini de doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Engelli bireyler toplum içinde engel durumuna istinaden sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Aile üyeleri engelli çocuğa sahip olmanın komşuluk, akrabalık, arkadaşlık gibi sosyal ilişkilerini zedelediğini ifade etmişlerdir. Engelli çocuğun annenin ilgisine ve bakımına ihtiyaç duyması anneye daha fazla sorumluluk yüklemekte ve sosyal çevresine katılımını zorlaştırmaktadır (Uzunoğlu, 2019: 78-79; Tekin, 2021: 60). Engelli çocuğu olan aileler psikolojik, ekonomik, aile içi sorunlar ve fiziksel çevre sorunları ile karşılaşabilmektedirler. Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde psikolojik sorunların daha ağır bastığı görülmektedir. Bunun sebebi ise engelli bireyin kişisel bakımının ve güvenliğinin zor olması, ihtiyaçlarının diğer engel türlerine göre farklılık göstermesi, bu ihtiyaçları aile üyelerinin karşılamakta zorlanması, sosyal yaşamın aksaması ve psikolojik sorunları beraberinde getirmesidir. Algıladıkları sosyal destek olumlu yönde olduğunda yaşanan stresle başa çıkabilme süreci daha kolay olmaktadır (Sivrikaya & Çıfci Tekinarslan, 2013: 21-24). Engelli bireyin yaşadığı problemlerin yansımalarını aile de birlikte yaşamaktadır. Bu durum sonucunda engelli birey ve aile, toplum tarafından dışlanmaya maruz kalabilir veya sosyal katılımı etkilenmektedir. Bedensel engeli bireye sahip olan ailelerin yaptıkları işler, alışveriş ve ev düzenleri farklılık göstermektedir. Engelli bireyin sağlık sorunlarının olması veya ev içindeki eşyaların kullanım kolaylığının engelli bireye göre şekillenmesi gerekmektedir. Bu düzeni sağlamak için ailenin ekonomik düzeyi önemlidir. Ev içindeki kendi ihtiyaçlarını aile bireylerinden bağımsız halledebilmek için evde yürüme esnasında tutunma yerleri sağlamak, banyo gibi kişisel ihtiyaçları karşılamada rahatlık sağlamak için imkanlar sunmak ekonomik düzeyle ilişkilidir.

110

Engelli bireylerin yaşadığı ekonomik sorunlar yaşamlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bireylerin sağlık, ulaşım gibi alanlardaki ihtiyaçlarını karşılama açısından ekonomik süreçler önem teşkil etmektedir. Engelli bireylerin aldığı maddi desteğin yeterli olmadığı görülmektedir. 2022 sayılı Engelli Aylığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla yapılan mama, bez, ilaç, akülü araba destekleri, haftalık rehabilitasyon ve fizik tedavi seansları en fazla yararlanan hizmetler arasındadır (Çakır vd., 2021: 204-206). Bireylerin sosyal yardım alması finansal durumunu olumlu etkilemektedir. Bireylerin kır-kent yaşamına göre ihtiyaçları ve erişilebilirlik durumları değişiklik göstermektedir. Bu ihtiyaçları karşılamak için bireyin finansal durumu önemlidir.

Engelli bireyler açısından kırsalda ev içi dizayn ve ulaşımı kente göre daha zordur. Ulaşım, sosyalleşme, iş imkanı açısından sosyal dışlanmaların yansımaları yer almaktadır. Köyler, köysel özgürlüklerini kaybederek kendilerini şehre uydurdular. Bu uyuma süreci bazen direnerek bazen de kendi içlerine kapanarak oldu (Lefebvre, 2016: 86-87). Köy ve şehir yaşantısındaki farklılıklar bireylerin yaşamlarını ekonomik açıdan doğrudan etkilemektedir. Engelli bireyin ihtiyaçlarını karşılamada ekonomik düzey önemli olduğu kadar aile ilişkisi de önemlidir. Köy evlerindeki merdiven ve kapı eşikleri, sobalı bir evde engelli bireylerin tek başına yaşamasındaki zorluklar olması aileye bağımlı olmayı tetiklemektedir. Aile, engelli birey için ev ortamını kolaylaştırırken, daha fazla eve kapanma ve toplumdan soyutlanmayı artırabilmektedir (Özil, 2023b: 153).

Engelli bireyin evlenip kendi ailesini kuruncaya kadar olan süreçte ailesinin yanında yaşaması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Gelecekte ebeveyn kaybı sonucunda tek başına kalacak olan engelli birey için evlilik tercih edilebilecek bir durum olarak görülmektedir. Engelli erkeğe bakacak bir kadın olması açısından engelli erkek, engelli kadına oranla daha kolay evlenmektedir. Engelli bireyin evlilik tercihinde engelli birey ile evlenmek istemesinin sebebi, empati duygusu ile karşısındakinin kendi engelini anlayacağını düşünmesi sebebidir. Bunların dışında "ilişkisel damga" sebebiyle evlilik düşünmeyenler de vardır. Çocuklarının engelli bir bireyin çocuğu olacağı için damgalanma durumundan etkileneneğini ve sosyal yaşamda dışlanabileceğini düşünmektedirler. Uzunaslan'a göre empati duygusu üzerinden ortak noktalar bulma ve anlaşılabilirlik açısından tercih edildiği gibi, kendi engelinin yanına bir engel daha katmamak için engelsiz biriyle evlenme fikri tercih edilmektedir (2016: 107-108). Bireyler ortak nokta bulup anlaşılır olmaya verdikleri önem kadar yeni bir engelin hayatlarını zorlaştırabileceğini düşünmektedirler. Engelli bireylerin yaşadıkları dışlanma veya zorluklar evlilik tercihlerini etkilemektedir.

2.2. Eğitimde Dışlanma

Engelli bireyin diğer öğrenciler ile birlikte eğitimini verimli bir şekilde alabilmesi bireyin sosyal katılımını olumlu yönde etkilemektedir. Engelli öğrenciler için kaynaştırma eğitimi, yarı zamanlı, tam zamanlı gibi eğitimler yer almaktadır. Bireyin engel durumuna göre uygun eğitim şekli ile toplumda dışlanmadan eğitim sürecinin devam etmesi önemlidir. Küçük yaşta engelli bir çocuğun kendini daha zor ifade etmesi, akran zorbalığı, dışlanma gibi durumlar ile karşılaşabilmesi eğitime devamlılığı ve eğitim sürecini etkilemektedir.

Engelli bireylerin eğitimde yer alma oranlarına bakılması sosyal dışlanmanın yansımaları açısından önemlidir. Engelli bireylerin eğitim durumu ve cinsiyete göre dağılımı 2012 TÜİK verisine göre kadın ve erkek toplam ilköğretim oranı %59,8, lise ve dengi okul oranı %8,8, yükseköğretim oranı 4,2'dir. 2022 TÜİK verisine bakıldığında kadın erkek toplam ilköğretim oranı %39,8 lise ve dengi okul oranı %10,5 yükseköğretim oranı %5,9 olarak görülmektedir. 2012 ve 2022 TÜİK verileri engelli bireylerin eğitim durumu verilerine göre 2012 yılında ilköğretim oranının 2022 verisine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2012 ve 2022 TÜİK verilerine bakıldığında lise ve dengi okul oranları karşılaştırıldığında 2022'de % 10,5 ile bir artış olduğu görülmektedir (TÜİK, 2024b). Ücretsiz olarak müdürlük bünyesinde açılan EKPSS kursları engelli bireylerin devlet memuru olmasına katkı sağlamaktadır (Tınar, 2020: 451). EKPSS kursları engelli bireylerin eğitim ve istihdam alanında yer edinebilmelerini önemli ölçüde etkilemektedir. Böylelikle bir alandaki olumlu etki diğer alanı da etkilemektedir. Eğitimde Görme Engelliler Derneği'nin (EGED) çalışmasına göre Türkiye'de 2015-2016 eğitim öğretim döneminde yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören erkek öğrencilerin oranı %61,3 iken kadın öğrencilerin oranı %38,7'dir. 2015-2016 eğitim yılı itibarı ile EGED tarafından yayınlanan yükseköğretim kurumlarında eğitim gören engelli sayısı toplam 17.166'dır (EGED, 2016: 13). Bireyin eğitim süreci içinde aldığı olumlu destekler eğitim sürecinde devamlılığı ve istihdam alanındaki oranları etkilemektedir. Engel düzeyine uygun eğitim alınması eğitim sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Engelli öğrencinin düzeyine uygun ders ortamı ve ders içeriği önemli ölçüde sosyal dışlanmanın yansımalarını göstermektedir. Görme engelli bireyler için ders kitaplarına vaktinde erişim sağlayabilmek öğrencinin eğitim süreci açısından önemlidir.

Üniversitede engelli bireylerin günlük yaşamlarını sürdürme noktasında yerleşkenin fiziki şartlarının yetersizliği, dersliklere ulaşım, sınıfları bulmada belirteçlerin olmaması, koridorda sakı vb. eşyaların düzensiz yerleşmesi, yerleşke içinde binaların yönlendiricilerinin yetersiz olması gibi faktörler ulaşımı zorlaştırmaktadır (Bahadır vd., 2016: 34; Ay vd., 2017: 210-211). Öğrencilerin üniversite öncesi ve sonrasındaki yaşadığı süreçler eğitim sürecini bütün olarak etkilemektedir.

111

Bireylerin sadece eğitime değil, topluma dahil edilmesi esas amaç olmalıdır (Barton & Armstrong, 2011: 320). Engelli öğrencilerin öğretmenlerinin mesleki birikimi, engelli bireylere uygun ders içeriğini uygulayıp ve engelli bireyler için birçok imkanı kullanıp işini özveri ile yapması bilinci ile çalışması öğrencinin eğitim hayatını etkilemektedir. Körlük, az görme, ağır işitme, sağırılık, bedensel ve zihinsel engelli çocuklara ailenin ve çevrenin tutumları paralelinde engelli çocuklarda olumlu veya olumsuz davranışlar geliştirebilmektedir. Sportif çalışmalar ve boş zamanı değerlendirme etkinlikleri ile engelli bireylerin olumsuz tutum ve davranışlarının olumlu tutum ve davranış yönünde değişmesi açısından önemli etkiye sahiptir. Engelli bireylerin eğitim hayatında idareciler, öğretmenler ve okul ile geçirdikleri süreç yaşamlarını sosyalleşme, istihdam gibi birçok yönden etkilemektedir (Terzioğlu, 2002: 25; Özil, 2023a: 185).

Aslan ve diğerlerinin yaptığı çalışmada engelli öğrenciler ders materyallerine erişim ile ilgili olan eksiklikler, alfabe sorunu, ses kaydı alınmaması, trabzanların her yerde olmaması ve gezilere katılımın ortopedik yeti yitimi olan öğrenciler için çok zor olması gibi durumlarda zorluk yaşamaktadırlar (Aslan vd., 2019: 306-307). Aydın'a göre kütüphaneler görme engelli bireyler için alternatif formatlı bilgi kaynağı sağlamakta tam olarak yeterli olmamaktadır. Kütüphanelerin düşük bir oranında (%14,8) görme engelli öğrenciler için ayrı bir koleksiyon oluşturma politikası izlenmektedir. Üniversite kütüphanelerinin yüzde 17,6'sında kullanıcı eğitimi verilmektedir. Fotokopi çekirme, e-kitap bulma ve doküman taratma konularında yardımcı olan kütüphanelerin oranı ise %50'ye yakındır (Aydın, 2012: 110-111). Engelli bireyler eğitim açısından sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarında engelli olmayan bireylere göre yaşadıkları bu dezavantajlı durum, yeterli eğitim alamamaları ve çalışma hayatında yeterince ön plana çıkamamaları gibi durumlara sebep olmaktadır. Bu durum ise dolaylı olarak ekonomik sıkıntılara yol açmaktadır. Engelli bireyler birçok farklı alanda sosyal dışlanmanın yansımalarını yaşamaktadırlar.

Engelli bireylerin diğer engelli olmayan bireyler gibi tüm hak ve hizmetlerden eşit koşullarda bağımsız bir şekilde faydalanabilmesi erişilebilirlik kavramı ile ilişkilidir. Engelli bireyin erişilebilirlik durumu eğitim, ulaşım, spor ve eğlence gibi alanlarda etkin katılabilmesini etkilemektedir (Özgül, 2015: 62). Eğitim hayatı açısından okul, görme engelli bireyler ve ortopedik engelli bireyler için engelliliklerini hissettikleri bir yer olmaktadır. Görme engelli bir öğrencinin tahtayı yeterince okuyamaması, ortopedik engelli bir öğrencinin ise okula ulaşım sağlamada, okul içindeki erişilebilirlik de zorluk yaşaması engelli bireylerin eğitim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir (Özil, 2023b: 118). Bahadır ve diğerlerinin yaptığı çalışmada Engelli bireyler açısından yerleşkede sesli asansör kullanımında sorun yaşanmazken görme engelli bireyler açısından kabartma sayılarının olmaması, ortopedik öğrenciler için rampa kullanımı öğrenciler açısından zorluk oluşturmaktadır (Bahadır vd., 2016: 37-38; Mülâyim & Pala Azsöz, 2020: 364; Saphoğlu & Ünal, 2018: 290-291). Eğitim sürecindeki materyallere erişilebilirlik bireyin başarısını ve eğitim sürecinde devamlılığını etkilemektedir.

2.3. İstihdamda Dışlanma

Engelli bireylerin engelli olmayan bireylere oranla sağlık durumlarının daha kötü olması, eğitim başarılarının ve ekonomik katılımın daha düşük olması, yoksulluk oranlarının daha yüksek olması, artan bağımlılık ve kısıtlanan katılımları engelli bireylerin toplumsal hayattaki yaşadıkları dezavantajlarını artırmaktadır (Çondur vd., 2020: 359). Engelli bireyin yeterli eğitim alamaması veya işe kolay ulaşım sağlayamaması sonucunda işe alımda bir ayrımcılık yaşaması istihdam alanındaki oranları etkilemektedir.

Çalışma hayatında damgalanma, bireyin ekonomik sorunlar yaşamasını ve sosyalliğini etkilemektedir. Engelli erkekler çalışma hayatında engelli olmayan erkeklere göre daha fazla sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Engelli kadınlar çalışma hayatında, engelli olmayan bireylere ve engelli olan erkeklere göre daha da dezavantajlı bir konumdadır. Engelli kadınların çalışma hayatında sosyal dışlanmaya fazlaca maruz kaldığını görülmektedir (Altuntaş Duman & Doğanay, 2017: 8-9). Kadınlar çalışma hayatında erkeklere göre statü açısından daha aşağıdaki konumlarda yer almaktadırlar.

Engelli bireylerin istihdamında kota yöntemi, korumalı istihdam, işverenlere yönelik teşvikler ve evde çalışma yöntemleri önemli bir yer tutmaktadır. Kota yönteminde işyerlerinin çalışma sayısında belirlenen bir oran vardır. Bu oranda ve üzerinde engelli birey çalıştırma zorunludur. Korumalı istihdamda sınırlı çalışma kapasitesi vardır. Genellikle haftalık küçük bir ek ödeme alırlar. İşverenlere yönelik teşviklerde ise, vergi indirim, işyeri düzenlemeleri, eğitim, maaş vb. harcamalara destekler verilmektedir. Evde çalışma yöntemi engelli bireyin işe gitmeden veya yapması gereken işin bir kısmını evden yapmasıdır (Aver, 2019: 336). Çalışma ortamında beklenen işi engel durumdan dolayı tam yapamama veya daha uzun sürede yapabilme gibi sebeplerden dolayı engeli bulunan birey istihdamda yer edinme açısından dezavantaj yaşamaktadır.

İstihdam alanında kota uygulamasına baktığımızda elli veya daha fazla çalışanı olan özel ve devlet kurumlarında kota oranları farklılık göstermektedir. Bu oran kamu kurumları için yüzde dört olarak belirlenmiştir (EYHGM, 2023: 21). Özel iş yerlerinde ise yüzde üç oranında engelli birey çalıştırma zorunluluğu vardır. Türkiye’de 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda kamu kurumlarında engelli bireylerin istihdamına ilişkin şartlar belirtilmiştir (Tınar, 2020: 439-440).

Engelli bireylerin istihdam katılım oranları ile toplumsal entegrasyonun arasında bir korelasyon bulunmaktadır. Engelli istihdam oranlarında zihinsel engelli bireylerin çok düşük düzeyde katılımı gözükmemektedir (Korkmaz, 2023: 75). Engelli istihdam oranlarında farklıklar bulunmaktadır. Engeli bulunan bireylerin engel türüne göre istihdamda yer almaları ve çalıştıkları iş türü değişiklik göstermektedir.

112

2023 Haziran ayında İŞKUR sebebiyle 53.221’i (%57,7) erkek, 39.045’i (%42,3) kadın işe yerleşmiştir (İŞKUR, 2023: 1). İş kanundaki yasal düzenlemeler, ekonomik krizlerin ortaya çıkması, esnek istihdam biçimleri, kayıt dışı istihdam ile İŞKUR’un sağladığı engelli bireylere yönelik iş eşleme hizmeti açısından tek kurum olması Türkiye’de ücret karşılığı engelli bireylerin işgücü istihdamını etkilemesi açısından önemli faktörlerdendir (Kuzgun, 2009: 2453).

Genç’e göre engelli bireylerin engel düzeyleri istihdamda yer edinmelerini etkilemektedir. Engelli aylığı alma durumları ve gelir getiren işte çalışma durumları bireyin sosyal yaşamını ve ekonomik durumuna bir bütün olarak tesir etmektedir. Bireylerin engel düzeyleri istihdamdaki yer edinmelerini de etkilemektedir (Genç, 2015: 74-76). Bireyin işe devam etme ve uyum sağlama süreci olumsuz etkilendiğinde bireyin sosyal ilişkilerini etkileyebilmekte ve kendini yetersiz görme gibi durumlara sebebiyet verebilmektedir. Genç ve Çat’ın yaptıkları çalışmada bedensel, zihinsel ve işitsel gibi engeli bulunan bireylerin dikim atölyesi, geri kazanım atölyesi, elektronik atık atölyesi, idari birimler çalıştıkları alanlar arasında yer almaktadır (2013: 383). Engelli bireyler istihdamda yer alsalar dahi uygun iş alanında çalışmamaktadırlar. Yeterli düzeyde istihdam ve engel türüne uygun istihdam edilmeyen engelli bireylerin yaşadıkları zorluklar fiziksel ve psikolojik olarak artmaktadır.

Sosyal dışlanma, bireyin toplum ile bütünleşmesine ve birçok fırsata erişememesi, temel ihtiyaçlardan, siyasal ve ekonomik haklarından mahrum kalma sürecidir. Sosyal dışlanma işgücü açısından eşitsizliğe etkilemektedir. Fiziksel, ruhsal ve toplumsal sosyal dışlanma yansımaları ortaya çıkmaktadır (Sapancalı, 2005: 53). Engelli bireylerin yaşadığı çevre, boş zaman etkinliklerine katılımları da zincirleme şekilde etkilemektedir. Engelli bireylerin ulaşımdaki yaşadıkları erişememe durumu aynı zamanda seyahat masraflarının artmasına ve daha fazla zaman harcamalarına yol açmaktadır (Barnes & Mercer, 2003: 50). Bir alanın diğer bir alanı etkilemesi sosyal dışlanmanın zincirleme bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bireyin toplum ile bütünleşebilmesi için sosyal ilişkiler, istihdam, eğitim, eğlence ve spor gibi birçok alanda yer alması önemlidir. Engelli bireyin toplumla bütünleşebilmesi için damgalama ve ötekileştirme durumları ile karşılaşmaması gerekmektedir.

Sosyal dışlanma ve ötekileştirme ile işitme engelli bireylerin engel durumlarından dolayı damgalanması ve bununla baş etme stratejilerinde zorluk yaşaması toplumla bütünleşmesi açısından önemli yer tutmaktadır. Dezavantajlı gruplara yönelik ön yargılı tutum ve davranışlar sosyal dışlanmayı etkilemektedir. Sosyal dışlanmaya maruz kalan engelli bireyler

toplumsal hayata katılım açısından zorluk yaşamaktadırlar. Alsancak'a göre iş yerindeki bireylerin işaret dilini bilmemesi iletişim kurmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Bireyler kendi işitme engelini olduğu gibi ortak bir noktaları olan bireyler ile daha kolay iletişim kurmaktadır (Alsancak, 2018: 424-425). Görme engelli bireyler iletişim konusunda daha çok aynı deneyimi yaşamış arkadaş ortamını tercih etmektedirler. Engelli bireylerin aynı engeli yaşamış, benzer zorlukları çekmeleri ve empati ile birbirlerini anlayabilmede önemli olması evlilik tercihlerinde ve arkadaşlık ilişkilerine yansımaktadır (Kucur & Demirdöven, 2021: 62; Uzunlaşan, 2016: 107). Engelli bireylerin iletişim kurma konusunda ortak engel durumu olma veya konuştuğunda rahat anlaşılabilme gibi sebepler ikincil ilişkilerini ve arkadaş tercihlerini etkilemektedir.

Bucuka'nın yaptığı çalışmada engelli bireyler ve iletişim kurma konusuna eğitim düzeyi açısından bakıldığında bireyin iletişim konusunda açık olması ile okul ve eğitim deneyimleri ile ilişkisi olduğu gözükmektedir (2019: 908-909). Gökmen'e göre engelli bireylerin kaynaştırma eğitiminde öğrenci arkadaşları tarafından tercih edilmemesi engelli bireylerin eğitim sürecinde arkadaşlık kurma açısından yalnız olmalarını etkilemektedir (2017: 117). Sosyal ilişkilerin zedelenmesi bireyin yalnızlaşmasını etkilemektedir. Bireyin sosyal ilişkilerini tam kuramaması veya kurmada zorluk yaşaması bireyin psikolojik açıdan sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Bireyin bir alanda yaşadığı sosyal dışlanma diğer alanları olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

2.4. Ulaşım Dışlanma

Engelli bireyler dışarı çıktıkları zaman ulaşım açısından birçok sıkıntı ile karşılaşmaktadırlar. Görme engelli bireyler için otobüslerde sesli durak sisteminin olması ulaşım açısından kolaylık sağlamaktadır. Fakat bu sistem her otobüste veya toplu taşıma aracında bulunmamaktadır. Engelli bireyler açısından ulaşım en fazla sorunu yaşayan bedensel engellilerdir. Özata ve Karip'e göre engel türü açısından bakıldığında fiziksel engelli bireyler, hastanede hareket güçlüğü yaşamaktadırlar (2017: 419).

Su ve Burcu Sağlam'a göre köyde yaşayan engelli bireylerin sağlık açısından erişim imkanında zorluk yaşamaktadırlar. Köyde sağlık hizmetlerine erişim konusunda sorun yaşadıkları ve bu eksikliklerin giderilmesi ile kente göre köyde yaşamının daha avantajlı olacağı düşünülmektedir. Kentte istenilen yere ulaşmak için birden fazla toplu taşıma aracının kullanılması gerekmesinden dolayı köyde yaşamının avantajlı ve erişilebilir olduğu ön plana çıkmıştır (Su & Burcu Sağlam, 2020: 107). Engelli bireyleri sağlık tesisinde muayene işlemleri ve sonuç alma işlemleri yormaktadır (Özata & Karip, 2017: 423). Ulaşım konusu bireyin sağlığını, eğitimini ve sosyalliğini etkilemektedir.

113

Kentteki ulaşım imkanlarının engelli bireylerin yaşamı için uygun olmaması engelli bireylerin sosyalleşmesinin önündeki engellerden biridir. Kolay ulaşım sağlayamayan engelli bireyler yaşadıkları problemler sebebiyle ev içinde veya yardım alarak vakit geçirebilmektedirler. Kırsal kesimde engelli bireyler ulaşım açısından zorluk yaşamaktadırlar. Tekerlekli sandalye ile kırsal kesimde yaşamak engelli bireyler açısından ve aileleri açısından bir zorluktur. Kırsal kesimde evlerdeki merdiven girişi çıkışları fiziksel engelli bireyler için bir zorluktur. Kırsal kesimde ve kent yaşamında hayat dizaynı engeli olmayan bireylere göre inşa edilmiştir. Bu sebeple engelli bireyler bağımsız hareket edebilme konusunda zorluklar ile karşılaşmaktadırlar.

İşitme engelli bireyler için teknolojik gelişmeler yaşamalarını etkilemektedir. İşitme cihazı ve bazı televizyonlarda konuşma özelliğinin olması görme engelli bireyler açısından önemlidir. Telefon engelli bireylerin "üçüncü gözü" olarak önemli bir konumdadır. Telefondaki navigasyon uygulaması kullanan engelli bireyin yaşamını kolaylaştırabilmektedir. Fakat telefondaki navigasyonu kullanmadan evvel kendi adımlarını ezberlemekte, ortamın kokusunu algılamakta, fark edip ona göre yaşamalarını sürdürebilmektedirler. Telefonun şarjı bitince engelli bir birey yol bulma konusunda zorlanmaktadır (Özil, 2023b: 173-174). Bireyler teknolojiyi olumlu yönde kullanırken teknolojiye bağımlı olabilmektedirler. Bu durum ise bireyin bağımsız şekilde yaşamasının önüne geçmektedir.

Engelli bireyler açısından asansör kullanımı, toplu taşımada rampa ve yükseklik paylarının engeline uygun biçimde olması sosyal katılımını artırmaktadır (Mülayim & Pala Azsöz, 2020: 364). Tramvaya binerken kaldırım payı uygun iken, otobüslerde bu uygun pay pek yoktur. Otobüslerde engelli bireyler için rampa kullanımı vardır. Tekerlekli sandalye kullanan birey otobüse bineceğinde otobüsteki rampayı tek başına kullanamamaktadır. Bu durumda dahi engelli bireyler otobüse binerken diğer bireylerden yardım almak zorunda kalmaktadırlar. Ulaşım engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmaları engelli bireylerin bağımsız yaşamlarına birçok engel oluşturmaktadır.

Ulaşım imkanları engelli bireylerin eğitime katılma ve devam etme durumunu etkilemektedir. Engelli bireylerin ulaşımındaki yaşadıkları olumsuzluklar bireyler ile etkileşimi olumsuz etkilemektedir. Mesela bireyler yalnızlık duygusuna yönelip, içe kapanık hale gelebilmektedirler. Engelli bireylerin yaşantısında sosyal dışlanmanın yansımaları birçok alanda görebilmekteyiz. Sosyal dışlanmanın etkisini aileler de engelli bireyler ile hissetmektedir. Engelli bir birey tek başına asansöre bineceğinde, bir eğlence mekanına veya hastaneye gideceğinde birçok ulaşım sorunu yaşamaktadır. Zorlukları aşabilmek için yanında aile üyesi veya bir tanıdığından yardım alması gerekmektedir. Bu da engelli bireyin kendi başına sosyalleşmekte yaşadığı zorluklar sonucunda yalnızlık duygusuna doğru yöneltebilir. Ulaşımın kolaylaşması iletişimi de kolaylaştırır. Engelli bir bireyin bir kafede arkadaşları ile vakit geçirebilme imkanı sosyalleşmesini etkileyecektir.

3. Engelli Bireylere Yönelik Politikalar ve Öneriler

Engelli vatandaşlar açısından genelde “sosyal güvenlik”le ilintili, özelde “istihdam sahaları” bağlamında (sosyal menşei) politikalar üretilirken; normal engelsiz olarak kabul edilen bireylerden daha imtiyazlı ilkelerin/standartların tesis edilmesi gerekmektedir. Buna göre; BM, engelli vatandaşlara ilişkin (toplumsal eksenli) politika konularını, sekiz dinamik cephede toplamaktadır. Söz konusu cepheler: İstihdam, eğitim, gelir temin etme ve sosyal güvence, erişilebilirlik, aile hayatı ve bireysel bütünleşme, kültür, eğlence–spor, din şeklinde sıralanabilir (Özgökçeler, 2006: 213). Bahsedilen bu cephelere yönelik politikalar yapılırken bir kurul oluşturulmalıdır. Bu kurulun küçük alt dalları da olmalıdır. Böylelikle ülke çapında ve bölgesel olarak engelli bireylere yönelik daha doğru ve işe yarayan politikalar yapılabilir. Bu kurulda engelli bireyler de yer almalıdır. Engelli olmadan engelli bireylerin yaşadıkları zorlukları anlamak mümkün değildir. Bu sebeple engelli bireyler ile iş birliği dahilinde bir kurul oluşturulursa, sorunlara yönelik yapılan politikalar çözüm sağlama açısından daha verimli olabilecektir.

Bireylerin toplum içindeki “farklılıklarının” kültürel zenginlik olarak görülmesi gerekmektedir. Bireyin farklılığının insan doğasında var olan bir durum olarak kabul edilmelidir. Bireylerin küçük yaşta farklılıklar konusuna dair bilinçlendirilmesi ve farkındalık düzeyinin artırılması için okul ve sosyal hizmet gibi kurumların işbirliği içinde çalışması fayda sağlayacaktır (Uzunaslan, 2016: 116-117). Sivil toplum örgütlerine ve yerel yönetimleri engelli bireylerin istihdam edilmesi konusunda daha fazla üstlenmeleri önemlidir. Engelli bireylerin istihdamı sosyal ve sorumluluk bilincine dönüştürülürse engelli bireyler istihdamda daha fazla yer edinebilir bu engelli istihdamı oranlarını artırılması için piyasadaki tüm aktörlerin sosyal sorumluluk bilincinde olmaları gerekir (Durmaz, 2017: 271).

Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinin engelli bireylere hizmet sağlaması açısından yapılan çalışmada istenen düzeyde olmadığı ortaya çıkmıştır. Çalışmada incelenen üniversite kütüphanelerinin çok azı engellilere yönelik hizmet vermektedir. Görme engelli bireylere yönelik hizmetler sunan kütüphanelerden bazıları GETEM, GEKOP vb. platformlara yönlendirme yapmaları veya sesli kitap listelerini paylaştıklarını ifade etmiştir. Engelli bireylerin üniversitede eğitim hayatlarını kolaylaştırma açısından GETEM, GEKOP vb. platformların hizmet kalitesinin artırılması ve buna benzer platformların teşvik edilmesi önemlidir (Zencir vd., 2017: 735).

Konya Büyükşehir Belediyesi, Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğü bünyesinde kurulan ve Konya'da ikamet eden engelli bireylerin ihtiyaçlarını belirlemek üzere faaliyetlerine devam eden Engelli Destek Merkezine (ENDEM) kayıt yaptırılması halinde engelli bireyler ile daha iyi iletişim içinde olunması amaçlanmaktadır. KOSKİ yüzde 40 ve üzeri engelli olan bireylerin ikamet adreslerine gelen su faturalarının tahsilinde yüzde 50 indirim yapmaktadır. Devlet engelli bireyler için otomobil alırken ÖTV indirimi sağlamaktadır. Bu indirimlerin telefon ve televizyon alımlarında da yapılması gerekmektedir. Telefon ve televizyon engelli bireyler için daha işlevli olmakta ve fayda sağlayabilmektedir.

Engelli bireylerin istihdamda yer alabilmeleri için kota uygulaması önemlidir. Engelli birey istihdam eden işverenlere yönelik teşvikler artırılmalıdır. Engelli bireyler istihdamda yer aldıkça yoksulluk riski de azalacaktır (Erol Karaca & Nam, 2021: 187). Böylelikle sosyal dışlanma bağlamında engelli bireylerin yaşamına ekonomik açıdan olumlu etkisi olacaktır.

İşitme engelli bireyler iletişim esnasında anlaşamadıkları için zorluk yaşamaktadırlar. Hastaneye giden işitme engelli birey, doktora derdini anlatmakta güçlük yaşamaktadır. Kurumlarda işaret dili tercümanı ile işitme engelli bireyler iletişim kurup işlerini daha kolay halledebilmektedir. Bu sebeple hastane gibi kamu kurumlarında işitme engelli bireyler için tercüman olması faydalıdır.

Engelli bireylerin rahat iletişim kurabilmesi sağlık alanında olduğu gibi sosyal alanda da önemlidir. Engelli bireylerin turizm faaliyetlerinde yer almaları ve sosyal yaşantılarına devam ederken engeli olmayan diğer bireyler ile eşit fırsatlara sahip olması açısından yönetmelikteki düzenlemeler önem teşkil etmektedir (Akın, 2018: 170). Bu düzenlemeler bireyin sosyalleşmesini olumlu yönde etkileyecektir.

Engelli bireylerin spor müsabakalarına devamlı biçimde katılmaları için teşvikler, engelli bireylerin spora katılımlarını arttırabilir ve boş zamanlarını değerlendirmelerini sağlayabilir. Engelli bireylerin boş zamanlarını faydalı geçirip toplumla bütünleşebilmeleri için yüzme, satranç, tiyatro ve spor gibi faaliyetlerde yer almaları önemlidir. Engelli bireyler spora katılım sağlamakta zorlanmaktadır. Bu durum spora katılma isteklerini ve evde vakit geçirmelerini sürelerini etkilemektedir (Kaya & Sarı, 2018, s. 28).

4. Sonuç

Sosyoloji disipliniinde sosyal dışlanmanın ilişkilendirebileceği çalışmalar engellilik sosyolojisi içinde de büyük ölçüde yer almaktadır. Engelli bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları zorluklar engellilik sosyolojisinde dışlanma, damgalama, ayrımcılık gibi kavramlar bağlamında açıklanmaktadır. Engelli bireylerin toplumda yaşadıkları sosyal dışlanmaya bakış için Goffman'ın damgalama kavramı önemli yer tutmaktadır. Engelli bireylerin kamusal alan, ulaşım, istihdam,

ekonomi, eğitim, toplum ile aktif olarak iletişim ve ilişki kurdukları birçok alanda damgalanmaları sosyal dışlanmanın yansımalarını doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Dezavantajlı bir grup içinde yer alan engellilikte sosyal dışlanmanın yansımaları gözükmemektedir. Engelli bireylerin engel durumlarından ötürü ulaşım, eğitim gibi birçok alanda zorluk yaşamaları, sadece bir engel durumlarına sahip olmaları ile ilgili değildir. Toplumun oluşturduğu engeller, engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmasını tetiklemektedir. Engellilik bireyin öncelikle kendi yaşamını etkilemekte, bunun yanı sıra engelli bireyin çevresindeki bireyleri ve onlar ile olan ilişkisini de etkilemektedir.

Engellilik ile topluma uyum sağlanmasının önüne geçen damgalama, istihdam alanında bireylerin yer edinmesini zorlaştırmaktadır. İstihdam alanındaki dışlanma eğitim, sağlık ve ulaşım imkanlarını zorlaştırmaktadır. Dışlanma bireyin eğitim sürecini ve devamlılığını etkilerken sosyalliğine de tesir etmektedir. İçine kapanan, sosyal ilişkileri bozulan, yalnızlaşan engelli bireylerin toplumda daha az görünür hale gelmelerinde sosyal dışlanmanın etkisi vardır. Engelli bireylerin toplumda yaşadığı iletişim problemleri çalışma hayatında aktif olmasını engellemektedir. Engelli bireylerin sağlıklı iletişim kurabilme ve empati yapabilme faktörleri evlilik tercihlerini etkilemektedir.

Sonuç olarak, toplumun oluşturduğu engeller sebebiyle sosyal dışlanmaya maruz kalan engelli bireyler yaşamlarının birçok alanında zorluklar ile karşılaşmaktadırlar. Engelli bireylere uygun olmayan eğitim, ulaşım, sağlık gibi alanlarda yapılan planlamalar ve toplumun oluşturduğu engeller ile engelli bireylerin bu alanda sosyal dışlanmaya maruz kalmasına sebep olmaktadır. Bunun için engelli bireylerin yaşadığı sosyal dışlanmaya yönelik politikalar ve öneriler geliştirilmelidir.

Engelli bireyler için yapılacak politikalara dair bir kurul oluşturulabilir. Bu kurulda engelli bir bireyin bulunması yapılacak politikaların işlevselliğini etkileyecektir. Sağlık vb. kurumlarda engel türü göz önüne alınarak alfabe, tercüman ve sesli yönlendirme imkanları için teşviklerin artırılması engelli bireylerin erişilebilirliğini kolaylaştırabilir. Engelli bireylerin farklılıklarına dair ilkökulda farkındalık düzeyinin artırılması için etkinlikler düzenlenmesi sosyal dışlanmayı azaltacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, R. (2021). *Hastalık, Sağlık ve Toplum: Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi*. Konya: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Açıkgöz, R. & Özil, H. (2023). Sakatlık Sosyal Modelinde Sosyolojik Perspektifler. *İctimaiyat Dergisi*, 7(1), 68-87. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1144506>
- Adak, N. (2011). "Sosyal Bir Kurum Olarak Sağlık". *Kurumlara Sosyolojik Bakış*. (Ed. Sevinç Güçlü), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 340-347.
- Akın, A. (2018). Engelli Gençlerin Otel İşletmelerinden Beklentilerinin Değerlendirilmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6 (15) , 167-190.
- Altuntaş Duman N. & Doğanay, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 1-48.
- Alsancak, F. (2018). Sağır Toplumun Sosyal Dışlanma Sorunları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 423-429.
- Aslan, D., Güler, S., Öntaş, E., Şahin, S., vd. (2019). Yeti Yitimi Olan Üniversite Öğrencilerinin Gereksinimleri: Niteliksel Ve Niceliksel Araştırma Deneyimi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 6(3), 299-309. <https://doi.org/10.21020/husbfd.568218>
- Aver, Ö. F. (2019). Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İstihdamı. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5 (3) , 327-354.
- Ay, S., Baykuş, N., & Ekinci, C. E. (2017). Bedensel Engelliler Açısından Bir Eğitim Kurumunun Ulaşılabilirlik ve Kullanılabilirliğin İncelenmesi. *Engineering Sciences*, 12(4), 201-215.
- Aydın, A. (2012). "Görme Engelli Üniversite Öğrencilerinin Bilgi Erişim Sorunları Üzerine Yapılmış Bir Araştırma." *Bilgi Dünyası*, 13(1), 93-116.
- Bahadır, Ş. , Dinçer, E. , Öner, E. , Özkaya, A., & Öztekin, Ö. (2016). Üniversitede Engelli Öğrenci Olmak. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 16 (1) , 27-55.
- Barnes, C., & Mercer G. (2003). *Disability*. Cambridge: Polity Press.
- Barton, L. & Armstrong, F. (2011). Sakatlık, Eğitim ve Dahil Etme: Kültürler Arası Meseleler ve İkilemler. (Der. Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk ve Dikmen Bezmez). İçinde. *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. (Çev. F. B. Aydar), (ss. 299-323), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Bucuka, Y. (2019). Engelliler, Din ve Sosyal Dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (BUSBED), 9(18), 899-929.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik Sosyolojisi*. (2.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Can, İ. (2024). Bir Sosyal Bilim Olarak Tıp Ya da Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(1), pp. 18-29.
- Ciminli, A., Yılmaz, A. T. & Kazdal, C. (2023). Ortopedik Engelli Bireylerde İyi Oluş ve Sosyal Dışlanma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(37), 241-257. DOI: 10.35675/befdergi.1198987
- Çondur, F. , Yenipazarlı, A. & Cömertler, N. (2020). Engelli İstihdamının Dünya’da Ve Türkiye’deki Görünümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı 2, 347-362.
- Çakır, E. , Özkan, Z., Arıcı, A. & Bolat, G. B. (2021). Engelli Bireylere Sahip Ailelerin Eğitim Alanında Yaşadığı Zorlukların Okul Sosyal Hizmeti Kapsamında Değerlendirilmesi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21(2), 188-210.
- Durmaz, Ş. (2017). Engellilik Ve İşgücü Piyasası İlişkisi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (15) , 249-276.
- EGED (2016). *Üniversitelerde Engellilere Yönelik Erişilebilirlik Hususunda Mevcut Durum Analizi: 2015-2016*. <https://eged.org/univerisilebilirlik2016.pdf>
- Erol Karaca, Z. & Nam, D. (2021). Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 167-194.
- EYHGM (2023). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Temmuz 2023*. https://aile.gov.tr/media/140662/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz_23.pdf
- Genç, Y. (2015). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0 (35/2) , - . DOI: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.77043>
- Genç, Y. & Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.
- Giddens, A.(2012). *Sosyoloji*. (Çev. Cemal Güzel).İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev. Kolektif), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gökmen, N. (2017). *Engellilere Yönelik Kaynaştırma Eğitiminin Sosyal Dışlanma Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İŞKUR,(2023). *Haziran İstatistik Bülteni*. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>
- Korkmaz, B. C. (2023). Türkiye’de Engelli İstihdamında Yaşanan Zorluklar. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 23 (1) , 62-81.
- Kucur, F., & Demirdöven, M. (2021). Görme Engelli Bireylerin Engellilik Deneyimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 5(2), 55-70.
- Kuzgun, İ. (2009). Türkiye’de Özürlülerin Ücret Karşılığı İstihdamını Belirleyen Değişkenler ve Öneriler. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 4(15), 2451-2466. <https://doi.org/10.19168/jyu.98178>
- Lefebvre, H. (2016). *Şehir Hakkı*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 83-90.
- Mülâyim, A. & Pala Azsöz, G. (2020). Tekerlekli Sandalye Kullanan Engellilerin Sosyal Hayata Katılımında En Büyük Engel; Yapılı Çevrede Yaşanan Problemler ve Çözüm Önerileri, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Erişilebilirlik Özel Sayısı Cilt 2, 357-382.
- Özata, M. & Karip, S. (2017). Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetleri Kullanımında Yaşadıkları Sorunlar: Konya Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20 (4) , 397-407.
- Özgökçeler, S. (2006). *Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Engellilerin Sosyal Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özil, H. (2023a). Farklılığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (50), 171-194. <https://doi.org/10.21497/sefad.1407735>
- Özil, H. (2023b). *Sakatlığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkazanç, S. ve Özdemir Sönmez, F. N. (2015). Ulaşım Perspektifinden Sosyal Dışlanma Kavramının Değerlendirilmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* , (1) , 10-18.
- Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(6), 50-106.

- Saphoğlu, M. & Ünal, A. (2018). "Yürüme Engelli Bireyler İçin Kent içi Ulaşımında Güzergah İyileştirme Önerisi: Pilot Bölge Çalışması", *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, c. 10, sayı. 1, ss. 289-299. Doi:10.24012/dumf.433008
- Sivrikaya, T., & Çifci Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Annelerde Stres, Sosyal Destek ve Aile Yüğü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(02), 17-31. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000182
- Su, G. & Burcu Sağlam, E. (2020). Köy Yaşamında Engelli Birey Olma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 96-115. <https://doi.org/10.32600/huefd.623627>
- Tekin, N. (2021). *Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Sosyal Yaşamdan Dışlanması: Kilis Örneği*. Yüksek Lisans tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Terzioğlu, E. A. (2002). Engelliler Spor Eğitiminde Beden Eğitimi Öğretmeninin Kategorik Görevleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1) , 23-28.
- Tınar, Y. (2020). Yerel Yönetimlerce Engellilere Sunulan İstihdam Hizmetleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Engelliler Müdürlüğü Örneği. *Journal of Social Policy Conferences*, (78), 429-453. <https://doi.org/10.26650/jspc.2020.78.0011>
- TÜİK, (2024a). *Cinsiyete Göre Engellilik ve Yaşlılıkla İlgili Göstergeler, 2012-2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli>
- TÜİK, (2024b). *Engelli Bireylerin Eğitim Durumu, Okuryazarlık Durumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2012, 2014, 2016, 2019, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli>
- Uzunaslan, Ş. (2016). *Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklığa Yönelik Görüşlerinin Damgalama Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi: Elazığ örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uzunoğlu, E. (2019). *Engelli Bireye Sahip Alilerin Sorunları ve Sosyal Dışlanması Üzerine Nitel Bir İnceleme*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özgül, H. (2015). Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye’de Erişilebilirlik. (Der. Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün).İçinde. *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler* (ss. 61-65), İstanbul: Karekök Yayınları.
- Zencir, M. B., Kutlutürk, L., & Subaşıoğlu, F. (2017). Türkiye’deki Üniversite Kütüphanelerinde Engellilere Yönelik Hizmetler: Web Sayfaları Bağlamında Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1), 720-739.

**Yazar Bilgileri
Author(s)**

Arş. Gör. Dr.
Ersel KİRAZ

Bursa Teknik Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Yeni Medya ve İletişim Bölümü
ersel.kiraz@btu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7627-998X

Künye Bilgisi

Clarke, S. (1982). Marx, marginalism, and modern sociology: From Adam Smith to Max Weber. London: Macmillan.

Imprint Information

Clarke, S. (1982). Marx, marginalism, and modern sociology: From Adam Smith to Max Weber. London: Macmillan.

**Makale Tarihleri
History of Article**

Geliş Tarihi /Received
03.12.2024

Kabul Tarihi/Accepted
26.12.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Sosyoloji / Sociology
Ekonomi Politik / Political Economy
Modern Sosyoloji Teorileri / Modern Sociological Theories
Marx ve Weber / Marx and Weber
Tarihsel Gelişim / Historical Development

118

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Kiraz, E. (2024). Modern Sosyolojinin Köklerine Bir Yolculuk: Clarke'ın Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji İncelemesi. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), pp. 118-121.

Modern Sosyolojinin Köklerine Bir Yolculuk: Clarke'ın Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji İncelemesi

Simon Clarke'ın "*Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji: Adam Smith'ten Max Weber'e*" adlı eseri, modern sosyolojinin ve ekonomi politiğin temel taşlarını eleştirel bir perspektifle irdeleyen bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Kitap, klasik ekonomi politik teoriden modern sosyolojiye kadar uzanan düşünsel bir evrimi takip ederken, bu dönüşümde Marx'ın, marjinalistlerin¹ ve Weber gibi düşünürlerin katkılarını derinlemesine analiz etmektedir. Clarke, bu çalışmada kapitalist toplumun işleyiş mekanizmalarını anlamak için Marx'ın eleştirel yaklaşımını temel almaktadır ve bu perspektiften klasik ekonomi politiğin yanı sıra modern sosyolojinin kavramsal çerçevesine eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır.

Çalışma Simon Clarke tarafından yazılmıştır ve Türkçeye Gülsen Gökçen Binici ve Ümit Tatlıcan tarafından çevrilmiştir. Eser, 2023 yılında Sentez Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Çevirmenler, kitabın teorik yoğunluğunu ve özgün metnin kavramsal derinliğini Türkçe'ye başarılı bir şekilde aktararak, hem akademik hem de geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi amaçlamışlardır. Yayın sürecindeki özen, kitabın sosyoloji, ekonomi ve felsefe alanlarına ilgi duyan okuyucular için önemli bir kaynak olmasını sağlamaktadır. Kitabın temel sorusu, modern sosyolojinin ve ekonomi politiğin kapitalist düzenin rasyonalitesini açıklama çabalarının ideolojik sınırlarını nasıl çizdiği². Clarke, liberalizmin yeniden yükselişi ve Marksizmin eleştirel katkılarının zayıfladığı bir dönemde, Marx'ın düşüncesinin hala neden geçerli olduğunu tartışırken, onun insan merkezli toplumsal eleştirisinin modern toplumun irrasyonel yapısını kavramadaki önemine dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra eser, Weber'in sosyolojiye olan katkılarını marjinalist teorilerle ilişkilendirmekte ve modern sosyolojinin hem metodolojik hem de teorik dayanaklarını eleştirel bir gözle yeniden değerlendirmektedir.

Birinci bölümden itibaren Clarke, modern sosyolojinin kökenlerini Talcott Parsons³ gibi önemli düşünürler üzerinden ele alarak düzen ve eylem teorisi gibi temel kavramları tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda yazar liberal toplumsal teorilerin soyut birey anlayışını ve rasyonalite üzerine kurulan varsayımlarını sorgulamaktadır. Kitap, hem tarihsel hem de felsefi bağlamda kapsamlı bir inceleme sunarak okuyucuyu, modern toplumsal yapıların ideolojik temelini anlamaya yönlendiren özgün bir perspektif sunmaktadır. Ne var ki tüm bu olumlu yönlerinin yanı sıra Simon Clarke'ın bu çalışması için eleştiriler de yapılabilir. Özellikle, kitabın dili ve tartışma biçimi, oldukça akademik ve soyut bir yapıya sahip olduğundan, okuyucunun kitaptan tam anlamıyla faydalanabilmesi için ekonomi politik, sosyoloji ve felsefe alanlarında ileri düzey bilgiye sahip olmasını gerektirmektedir. Kitabın "*Değer, Sınıf ve Toplum Teorisi*" başlıklı 4. bölümü özellikle çok zor anlaşılmalıdır. Bu durum, eserin akıcılığını azaltarak daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesini zorlaştırmaktadır. Kitapta bazı yerlerde çeviri kaynaklı anlam kaymalarına ya da karmaşık ifadelerden dolayı okuma güçlüğüne rastlanılmaktadır. Bu durum, kavramsal yoğunluğu yüksek bir eser için, daha akıcı ve sade bir çeviriyle desteklenmesi gerektiğini düşündürülebilir. Ayrıca, Clarke'ın Marx'ın eleştirisini ve modern sosyolojinin ideolojik temellerini tartışırken, alternatif bir çözüm veya pratik öneriler sunmaması, kitabın salt eleştiriyle sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Bu, okuyucuda "Kapitalizmin sınırlarını aşmak için ne yapılabilir?" sorusunu yanıtız bırakabilir. Kitap, teorik açıdan derin, ancak pratik çözüm önerileri açısından eksik kalmaktadır.

Simon Clarke'ın Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji kitabının birinci bölümü, modern sosyolojinin kökenlerini irdeleyerek Talcott Parsons'ın iradeci eylem teorisine odaklanmaktadır. Parsons, bölüm içerisinde bireylerin davranışlarını açıklamak için hem normatif değerlerin hem de nesnel koşulların etkisini birleştiren bir çerçeve sunmaktadır ve bunu, pozitivist ve idealist eylem teorileri arasında bir denge olarak tanımlamaktadır. Clarke, Parsons'ın bu yaklaşımını eleştirerek, modern sosyolojinin toplumsal düzen problemini çözmeye yönelik ideolojik temellerini ayrıca sorgulamaktadır. Bölüm, toplumsal çatışmanın soyut bir teoriyle değil, tarihsel ve somut toplumsal ilişkiler üzerinden anlaşılması gerektiğini vurgulamakta ve Parsons'ın teorisini bu bağlamda yetersiz bulan bir tartışma içerisinde geçmektedir (s. 11-18).

¹ "Marjinalistler" terimini açıklanmakta fayda olacağını düşünüyorum. Bu terim 19. yüzyılın sonlarında ekonomi biliminin temel yaklaşımında devrim yaratan, klasik ekonomi politiğin üretim maliyeti teorisi yerine marjinal fayda teorisini ön plana çıkaran iktisatçılar grubunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, "marjinalist devrim" olarak bilinen bir dönüşümü başlatmıştır. Marjinalistler, klasik ekonomi politiğin toplumsal sınıflar arasındaki üretim ilişkilerine odaklanan yaklaşımını eleştirirler. Bunun yerine, bireylerin tüketim tercihlerini ve fayda maksimizasyonunu ön plana çıkarırlar. Ancak bu bireyci yaklaşım, toplumsal yapıların ve tarihsel süreçlerin ihmal edildiği eleştirisiyle karşı karşıya kalmıştır. Marx gibi düşünürler, bu teorisinin, kapitalist sistemin yapısal sorunlarını örtbas ettiğini savunmuşlardır (Varian, 2014)

² Bu anlamda kitabı baştan sona incelediğimizde Simon Clarke'ın çalışmasında tartıştığı temel soru modern sosyoloji ve ekonomi politiğin kapitalist düzeni açıklarken bu düzenin kendi ilişkilerini ve sınırlarını nasıl görmezden geldiğidir. Kapitalizmin rasyonel bir sistem olduğu varsayımı, bireylerin özgür ve rasyonel seçimler yaptığı bir toplum anlayışına dayanır; ancak bu, toplumsal eşitsizlikleri ve kapitalist üretim ilişkilerinin insan üzerindeki baskılarını göz ardı eden ideolojik bir yaklaşımdır. Clarke'ın çalışmasında altını sıklıkla çizdiği temel nokta bu teorilerin kapitalizmi meşrulaştırıcı bir çerçeve sunduğu ve Marx'ın eleştirilerinin bu ideolojik sınırları aşmada hala geçerli olduğudur.

³ Parsons, toplumsal düzenin bireylerin eylemleriyle nasıl sürdürüldüğünü açıklamaya çalışmış ve toplumsal sistemlerin uyum, hedef belirleme, entegrasyon ve normatif kalcılık gibi dört temel işlev üzerine kurulu olduğunu savunmuştur. The Structure of Social Action adlı eserinde geliştirdiği iradeci eylem teorisi, bireylerin yalnızca rasyonel değil, aynı zamanda toplumsal normlara dayalı hareket ettiğini öne sürer. Ancak, teorileri toplumsal değişimi yeterince ele almadığı ve kapitalist düzeni meşrulaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Giddens, 1976)

Kitabın ikinci bölümü, klasik politik iktisadın toplumu nasıl kavramsallaştırdığını inceleyerek Adam Smith ve David Ricardo gibi düşünürlerin teorilerine odaklanan bir tartışma evreninde geçmektedir. Clarke, Smith'in bireysel çıkarların piyasa mekanizması aracılığıyla toplumsal refahı sağladığı fikrini tartışırken, Ricardo'nun emek-değer teorisi üzerinden sınıflar arası çıkar çatışmalarını ele aldığını belirtmektedir. Bölümde, klasik ekonomi politığın materyalist bir toplum anlayışını benimsediği, ancak ekonomik ilişkilerin toplumsal düzenin yapısal eşitsizliklerini nasıl oluşturduğunu yeterince sorgulamadığı vurgulanmaktadır. Clarke, bu teorilerin kapitalizmi doğal bir düzen olarak görebileceği bir perspektiften yoksun olduğunu savunmaktadır⁴(s. 23-56).

Çalışmanın üçüncü bölümü, Marx'ın yabancılaşma kavramı üzerinden klasik politik iktisadın eleştirisini derinlemesine incelemektedir. Clarke, Marx'ın Hegelci felsefeden yola çıkarak geliştirdiği yabancılaşmış emek teorisinin, kapitalist üretim ilişkilerinin insan emeğini metalaştırdığı ve bireyi kendi üretiminden kopardığı fikrine dayandığını belirtmektedir. Bu bölümde, Marx'ın özel mülkiyetin, emeğin yabancılaşmasının bir sonucu olduğunu savunduğu, kapitalizmin insan doğasına aykırı bir toplumsal yapı oluşturduğu da vurgulanmaktadır. Bölüm içerisinde Marx'ın emeğin yabancılaşması kavramı şu şekilde açıklanmaktadır: İşçi, kendi emeği sonucunda ürettiği ürüne sahip olamaz, çünkü bu ürün, işçiye yabancı bir meta haline gelir ve kapitalist sınıfın mülkiyetine geçer. Emeğin bu yabancılaşmış durumu, hem işçinin üretim sürecine hem de emeğin sonucuna olan bağlılığını ortadan kaldırır. Örneğin, Marx'a göre, yabancılaşmış emek, özel mülkiyetin hem nedeni hem de sonucu olarak görünür. İşçinin emeği, kapitalistin kontrolüne geçerken, emeğin sonucu olan ürün de işçiye yabancılaşır ve işçiyle üretim süreci arasında bir ayrışma yaratır. Clarke, Marx'ın bu eleştirilerinin klasik iktisadın bireyci rasyonalitesini sorgulamakla kalmayıp, kapitalist düzenin hakkaniyetsizliklerini ve adaletsizliklerini ortaya koyarak daha geniş bir toplumsal eleştiri sunduğunu ifade etmektedir (s. 63-103).

Dördüncü bölüm "Değer, Sınıf ve Toplum Teorisi," klasik politik iktisadın ve Marksist eleştirinin temelinde yer alan değer teorisini tartışmaktadır. Bu bölümde Clarke, özellikle Marx'ın emek-değer teorisinin, kapitalist toplumdaki sınıf ilişkilerini ve toplumsal düzeni anlamak için nasıl bir temel oluşturduğunu açıklamaktadır. Clarke, bu süreci örneklendirerek, kapitalist toplumdaki temel sınıfsal çelişkiye dikkat çekmektedir: İşçi sınıfı, emeğinin ürününü kontrol edemezken, kapitalist sınıf bu ürün üzerinde tam mülkiyet hakkına sahiptir. Örneğin, bir fabrikada çalışan işçi, saatlerce çalışarak bir ürün üretir, ancak ürettiği ürünün satışıyla elde edilen gelirden yalnızca küçük bir ücret alır. İşçinin emeği, bu süreçte meta haline gelir ve kapitalist için kar kaynağına dönüşür. Bu örnek, Marx'ın emek-değer teorisinin kapitalist üretim ilişkilerini nasıl ortaya koyduğunu somut bir şekilde açıklar ve Clarke'ın bu teoriyi toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin temel açıklaması olarak kullandığını göstermektedir. Marx, klasik politik iktisadın bireyi soyut bir özel mülk sahibi olarak ele alan yaklaşımını eleştirmekte ve bu anlayışın toplumsal ilişkileri yok ettiğini savunmaktadır. Clarke, kapitalist üretim ilişkilerinin işçi sınıfının emek gücünü sermaye birikimi için kullanırken nasıl bir sömürü düzeni yarattığını ve bunun değer teorisine nasıl açıklanabileceğini bölüm içerisinde ayrıca vurgulamaktadır (s. 109-157).

Beşinci bölüm, "Politik İktisat ve Sosyolojik Eleştirileri" başlığı altında yazarın klasik politik iktisadın toplumsal düzen anlayışını eleştirdiğini ve modern sosyolojinin bu eleştirilerden nasıl etkilendiğini açıkladığını bir bölümdür. Bu bölümde Clarke, Marx'ın emek-değer teorisi ve meta fetişizmi kavramlarının kapitalist düzenin sınıf ilişkilerini ve toplumsal çelişkilerini anlamada oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır. Ayrıca, klasik politik iktisadın yasalarının pozitivist bir çerçevede eleştirilmesi ve Alman Tarihsel İktisat Okulu'nun bu eleştirilere katkısı detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Clarke, Herbert Spencer gibi düşünürlerin liberal sosyolojiye etkisini incelerken, politik iktisadın sosyolojik eleştirisinin zamanla nasıl zayıfladığına ve yerini sosyal reform hareketlerinin sınırlamalarına bıraktığına dikkati çekmektedir (s. 161-193).

Altıncı bölüm, "İktisatta Marjinalist Devrim," başlığı altında klasik politik iktisattan marjinalist yaklaşımın doğuşuna geçişi ele almaktadır. Clarke, bu devrimin, ekonomik sorunlara yönelik bireysel fayda ve marjinal analiz temelinde yeni bir bakış açısı geliştirdiğini vurgulamaktadır. Yazara göre marjinalist devrimin temel katkılarından biri, fiyatların belirlenmesinde marjinal fayda ve arz-talep dengesi ilişkisini ön plana çıkarmaktır. Ayrıca, bu bölümde marjinalistlerin, piyasa mekanizmalarının işleyişini bireylerin rasyonel kararları çerçevesinde nasıl yeniden yorumladıkları ve bu yaklaşımın klasik politik iktisadın kolektif çıkar anlayışından nasıl ayrıldığı detaylandırılmaktadır. Clarke, marjinalist teorisinin toplum teorisi üzerindeki etkilerini eleştirirken, bireyci yaklaşımlarının toplumsal bağlamları göz ardı ettiğini de öne sürmektedir (s. 201-223).

Yedinci bölüm olan *Marjinalist İktisadın İrrasyonelliği* bölümü marjinalist teorilerin kapitalist ekonomi üzerindeki irrasyonel etkilerini ve bu teorilerin sınırlamalarını incelemektedir. Clarke, marjinalistlerin bireysel faydaya dayalı teorilerinin, toplumsal süreçlerin karmaşıklığını göz ardı ettiğini ve bu nedenle kapitalizmin temel irrasyonelliğini açıklamada yetersiz kaldığını savunmaktadır. Örneğin yazar mübadele sürecinin rasyonellikten uzak yapısını ele alarak, piyasa dinamiklerinin toplumsal ihtiyaçları değil, sermaye birikimini önceliğini belirtmektedir. Bu bölümde Clarke,

⁴ Clarke'ın burada kastettiği, klasik politik iktisat teorilerinin kapitalist düzeni sorgulamadan, onun işleyişini doğal, kaçınılmaz ve evrensel bir sistem olarak kabul etmeleridir. Adam Smith ve David Ricardo gibi düşünürler, piyasa mekanizmasını bireylerin rasyonel kararları sonucu ortaya çıkan, toplumsal refahı sağlayan bir düzen olarak tasvir ederler. Bölüm içerisinde bu teorisyenler için, "kapitalist sistemin eşitsizliklerini ya görmezden gelirler ya da bu eşitsizlikleri sistemin kaçınılmaz bir yan etkisi olarak kabul ederler" deniyor. Clarke, bu teorilerin eleştirel bir perspektiften yoksun olduğunu söylerken, klasik ekonomi politığın kapitalizmin sınıfsal çatışmalarını, üretim ilişkilerindeki adaletsizlikleri ve emeğin sömürülmesini sistemin doğası gereği olarak gösterdiğini eleştirir. Ona göre, bu yaklaşım kapitalist düzenin irrasyonel ve insanlık dışı yönlerini anlamayı ve sorgulamayı engeller. Clarke'ın eleştirisi, klasik teorilerin bu yanlarının kapitalizmi meşrulaştırıcı bir ideolojiye dönüştüğüne dikkat çeker.

kapitalist üretim biçimlerinin, iş gücünün yoğunlaştırılması ve üretim süreçlerinin uzatılması gibi unsurlarla hem toplumsal eşitsizlikleri hem de ekonomik çelişkileri nasıl derinleştirdiğini tartışmaktadır (s. 229-259).

Sekizinci bölüm, Marjinalizmden Modern Sosyolojiye, marjinalist ekonomi teorilerinin modern sosyolojinin gelişimi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu bölümde Clarke, özellikle Max Weber'in rasyonalizasyon kavramını ele almakta ve Weber'in sosyolojik teorilerinin, marjinalist ekonomi yaklaşımlarından nasıl etkilendiğini tartışmaktadır. Weber, kapitalist toplumdaki ekonomik ve idari sistemlerin rasyonel düzenlemelerle açıklanabileceğini savunurken, bu düzenlemelerin Batı uygarlığına özgü tarihsel ve kültürel bir temele dayandığını vurgulamaktadır. Clarke, Weber'in çalışmalarını, marjinalist teorilerin bireyci ve ekonomik rasyonalite anlayışını sosyolojik çerçevede yeniden yorumlama çabası olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, Clarke'a göre bu yaklaşım, kapitalizmin irrasyonel yönlerini ve toplumsal eşitsizlikleri yeterince eleştirmekte yetersiz kalmaktadır.

Dokuzuncu ve son bölüm, *Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji*, modern sosyolojinin ve politik ekonominin kapitalist toplumun eleştirisi bağlamında nasıl şekillendiğini ve sınırlarını tartışmakta. Clarke, bu bölümde modern sosyolojinin, liberal bireyci rasyonalitenin sınırlarını kabul eden bir disiplin olarak, kapitalizmin insanlık dışılığını tam anlamıyla eleştiremediğini savunmaktadır. Ayrıca, Parsons gibi işlevselcilerin marjinalist iktisattan etkilenecek bireyci yaklaşımları güçlendirdiğini, ancak Weber'in sosyolojisinin rasyonalizasyon süreci üzerinden bu yaklaşımlara karşı daha derinlikli bir eleştiri sunduğunu belirtmektedir. Clarke, son olarak kapitalist toplumun irrasyonel yapısının, emeğin yabancılaşması ve sınıfsal çelişkiler bağlamında daha kapsamlı bir analiz gerektirdiğini vurgulamaktadır.

Özetle Simon Clarke'ın *Marx, Marjinalizm ve Modern Sosyoloji* adlı kitabı, Marksist ekonomi politikten marjinalist teoriye geçiş sürecini detaylı bir şekilde inceleyerek modern sosyolojinin şekillenmesinde bu iki yaklaşımın karşılaştırmalı etkilerini tartışmaktadır. Clarke, kapitalist sistemin dinamiklerini anlamada Marksist teorinin tarihsel ve yapısal analizine duyulan ihtiyacı vurgularken, marjinalist teorinin bireysel tercih ve piyasa mekanizmalarına odaklanışını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Kitap, bu iki teorik çerçevenin modern sosyolojinin temel kavramları üzerindeki etkisini irdeleyerek, toplumsal yapılar, sınıf ilişkileri ve ekonomik süreçlerin analizinde disiplinlerarası bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Clarke'ın incelenen bu çalışması, sosyal bilimlerde teori ve yöntem tartışmalarına yeni bir perspektif sunarken, okuyucuları kapitalizmin karmaşık yapısını daha derinlemesine düşündürmektedir.

Kaynaklar

121

- Clarke, S. (1982). *Marx, marginalism, and modern sociology: From Adam Smith to Max Weber*. London: Macmillan.
- Varian, H. R. (2014). *Intermediate microeconomics: A modern approach* (9th ed.). W.W. Norton & Company.
- Giddens, A. (1976). *New rules of sociological method: A positive critique of interpretative sociologies*. Hutchinson.
- Shionoya, Y. (Ed.). (2000). *The German historical school: The historical and ethical approach to economics* (Vol. 40). Routledge.
- Kalberg, S. (1980). Max Weber's types of rationality: Cornerstones for the analysis of rationalization processes in history. *American Journal of Sociology*, 85(5), 1145-1179. <https://doi.org/10.1086/227128>